

ՀԵԹՈՒՄ ՊԱՏՄԻՉԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԹԵՈՒՆԸ (XIII Գ.)

Հեթում Պատմիչի «Պատմութիւն խրոնիկոնին»-ը մինչև այժմ հրապարակված չի եղել։ Այն գտնվում է Մատենադարանի № 1898 ժողովածուի 123ա—167ր էջերում։ Որքան մեղ հայտնի է, նրա մասին առաջին անգամ 1893 թ. տեղեկություն է տվել Ա. Տեր-Միքելյանը Ս. Անեցու ժամանակագրության ներածականում¹, ուր նա խոսում է իր օգտագործած ձեռագրերի մասին։ Այնուհետև վերոյիշյալ ձեռագիրը և նրա բովանդակությունը մանրամասն նկարագրվել է հայագետ Ֆ. Ն. Ֆինկի կողմից 1901 թվին²։ Ավելի ուշ փորձել են սույն բնագիրը հրատարակել ռուսներն թարգմանությունով, սակայն ինչ-ինչ պատճառներով այդ նախաձեռնությունը չի իրականացվել³։

Այս ժամանակագրությունն ընդգրկում է 1294 տարվա եղելությունների նկարագրություն, սկսած 1 թ., մինչև 1294 թ. սրանք վերաբերում են Հոռմի կայսրներին և պապերին, ֆրանսիական պատմության Մերովինգների և Կարոլինգների շրջանին, խաչակրաց արշավանքներին, խաչակիրների հիմնադրած լատինական թագավորություններին ու իշխանություններին և այլն։ Աշխատության առաջին մասի վկայությունները համառոտ են և գերազանցապես վերաբերում են Հոռմի կայսրներին ու պապերին, սակայն որքան գալիս ենք դեպի հեղինակին մոտիկ ժամանակները, սկսած XII դարի վերջին տասնամյակներից, տեղեկություններն այնքան դառնում են ընդարձակ և մանրամասն։ Այս բնագրում սկսած 1173 թվից տեղ են գտել նաև Կիլիկիայի հայերին վերաբերող բազմաթիվ տեղեկություններ։ Սրանցից երկուսը, որոնք գտնվում են ձեռագրի 151ր էջի ներքևի լուսանցքում, սկսվում են Հայոց թվականով, իսկ մնացածները նշված են մեր թվականությամբ, շարադրված նյութին զուգընթաց։

Այս բավական հետաքրքիր աշխատության հեղինակը հայագետ Ֆ. Ն. Ֆինկի կարծիքով եղել է Հեթում Պատմիչը և մեջբերելով սույն բնագրի

¹ «Մամուլի քահանայի Անեցույ հավաքմունք ի դրոց պատմագրաց», Վաղարշապատ, 1893, Առաջաբան, էջ Ը։

² „Zeitschrift für armenische philologie“ (Herausgegeben von F. N. Finck), Marburg, 1901. I—II տետր։ «Պատմութիւն խրոնիկոնին»-ի մասին տես 1 տետր, էջ 12։

³ Այս աշխատության հայերեն և ռուսներեն բնագրերը գտնվում են Հայկական ՄՍԹ Գիտ. ակադեմիայի Պատմության ինստիտուտի արխիվում, գործ № 106։

խորագիրը, ավելացնում է. «Վերնադիրը մինչև հիմա մեղ հասած միակ ծանոթ, համառոտ վերսիւն է 1076—1307 թվերի մասին՝ ժամանակագրութիւնք երեք հարիւր և մէկ ամաց կարճ ի կարճոյ հաւաքեալ ի զանազան պատմութեանց, Հայ, ֆռանկ և Ասորի. շարագրեալ պարոն Հեթմոյ տեառն Կոռիկոսոյ, և արար զայս բանք ի թուին Հայոց 200 և յամի մարդեղութեան տեառն ՌՄՂԶ»¹:

Մեղ հայտնի չեն Ֆ. Ն. Ֆինկի փաստերը, սակայն նրա ենթադրության առաջին մասը ստույգ է: Խորագրում Հեթում Պատմիչը շատ պարզ գրում է. «...Հեթում» տէք Կոռիկաւոյ փոխեցի ի Ֆռանգ գրոց», Իսկ այս նշանակում է, որ Հեթում Պատմիչը տարրեր աղբյուրներից՝ այսինքն Քի ֆռանգ գրոց», հաւաքել է առանձին տեղեկություններ և դրանք գուցե ոչ միայն թարգմանել բառի նեղ իմաստով, այլև համառոտ կերպով բովանդակությունը շարադրել ու կազմել առաջարկվող բնագիրը: Սրան համապատասխան բնագրում գտնում ենք բազմաթիվ օտարազգի բառեր, որոնք մատնում են, թե այս աշխատությունն ինչ լեզվից կարող էր թարգմանվել: Թարգմանությունը չի կատարված մաքուր հայերենով: Բնագրում հանդիպում ենք հարյուրից անցնող հունարեն, արաբերեն, լատիներեն և ֆրանսերեն բառերի: Օտար բառերի ճնշող մեծամասնությունը ֆրանսերեն են, որոնց թիվն անցնում է չորս տասնյակից, օրինակ նոյել (noël), տուկ (dux), բրֆաս (préface), ոմաճ, ումաճ, աւմաճ (homage), վեսք (evesque, vesgue), հառնեզ (harneis, harnez), աւդր (otreier, otroi), լիճ (lige), կրամայր (grammaire), զադր (quatre), զամփլ (temples), արծվեսք (eveque) և այլն, իսկ լատիներեն բառերը, անշուշտ, անցել են ֆրանսերենի միջոցով: Այս բառերի մի մասը, անտարակույս, կիլիկյան հայերի լեզվում գործածական էր, իսկ մյուս մասն էլ, հավանաբար, սկզբնական բնագրից նույնութամբ անցել է այս բնագրին: Որ Հեթում Պատմիչն այս տեղեկությունները քաղել է ֆրանսերեն բնագրերից, այդ երևում է, ի միջի այլոց, նաև նրանից, որ բնագրում երկու անգամ հանդիպում ենք «լատին» բառին. նշանակում է նա տարբերել է այդ երկու՝ «լատին» և «ֆռանգ» հասկացողությունները և Քի ֆռանգ գրոց» ասելով նա հասկացել է ֆրանսերեն աղբյուրները:

Այսպիսով, մեզ զբաղեցնող բնագիրը պատկանում է Հեթում Պատմիչի գրչին: Սակայն սույն ժամանակագրությունը չպիտի շփոթել, ինչպես վարվում է Ֆ. Ն. Ֆինկը, միևնույն հեղինակի անունով հայագիտությանը հայտնի մի այլ ժամանակագրության հետ²:

Հեթում Պատմիչի «Թաթարների պատմություն» աշխատության առընթեր լատին գրչի վկայությունից իմանում ենք, որ այդ աշխատությունը «...գրէ նա զանձնէ իւրմէ, Իսկ քարգմանիչ նորա եղև Նիկողայոս Սալկոնի, որ ի հրամանէ ծայրագոյն քահանայապետին Կղեմայ հինգերորդի ի քաղաքն Պիկդաւիոյ նաև զայս գիրս զաղդիեթն գրեաց, որպէս և զիարդ թե-

¹ Zeitschrift für armenische philologie. 1-es Heft, էջ 12: Նշված բնագրի հեղինակի հարցը մանրամասն քննված է սույն ժողովածուի առաջին հատորում (աճա ՄԺ, 1, էջ 68—70), որտեղ որպես հեղինակ մատնացույց ենք արել Հեթում Բ. Թազաւորին և ոչ թե Հեթում Պատմիչին:

² Այս երկու բնագրի աղբյուրի հարցը քննված է առաջարկվող ժողովածուի առաջին հատորում, տե՛ս ՄԺ, 1, էջ 71—73:

լազրեցաւ. նմա ի Հեթմոյ, և սպա ի լատինն վերածեաց ըստ կաբի յամի տեառն 1307^ա։

Այս վկայությունը մեզ ենթադրել է տալիս, որ Հեթում Պատմիչը Ֆրանսերեն վարժ չէ իմացել՝ այսինքն, նա Ֆրանսերենից հայերեն կարողացել է թարգմանել, ընդհակառակը՝ ոչ։ Ֆրանսերենից հայերեն կատարված սույն թարգմանության մեջ գտնում ենք ոչ միայն բազմաթիվ Ֆրանսերեն բառեր, այլև անհարթ թարգմանության հետքեր, օրինակ՝ բնագրում կարգում ենք. «Սա (Հեն III-ը) կարգեաց պապ զՊատրիսիոս», այս հատվածից երևում է, որ պապ Հեն III-ը Պատրիսիոսին կարգել է պապ, մինչդեռ իրականում Հռոմ քաղաքի պատրիսիոսի նախաձեռնությամբ Հեն III-ը դառնում է պապ, հենց այդպես էլ գրում է Մարտինոս Լեհացին (տես ներքևում, էջ 82, ծանոթ. 28)։ Նման մի քանի վկայություններ կա հանդիպում ենք։

Հեթում Պատմիչի աղբյուրների մասին շատ դժվար է որոշակի ցուցումներ անել, սակայն եթե XIII դ. հեղինակ Մարտինոս Լեհացու ժամանակագրությունը՝ համեմատենք այս բնագրի հետ, ապա կարող ենք նկատել, որ այդ երկու բնագրերի վկայությունների մի մասն իրար նկատմամբ ունեն շոշափելի կետեր. հենց այդ հանգամանքը մեզ ենթադրել է տալիս, որ Հեթում Պատմիչն իր տեղեկությունների մի մասը վերցրել է Մ. Լեհացու ժամանակագրությունից։ Դրանում համոզվելու համար դեմ առ դեմ կրենք երկու բնագրերից մեկ օրինակ,

Հերոմ Պատմիչ

«Եւ եղ պապ ի Հռոմ Բելասիոս Երկրորդ ազգաւ Հոսմայեցի, կացեալ ամս Ժ, ամիսս Բ և աւուրս Ժ. յետ որոյ եկաց աթոռն առանց հայրապետի ամիսս Դ և աւուրս ԻԾ։ Սա ձեռնադրեցաւ առանց հրամանի իշխանութեան, վասն զի Լուսկուպարտըն պաշարեալ էին դձուռ և սաստիկ աւերեալ դիտալիտ։ Առ սովաւ եղև այնչափ սաստիկ բազմութիւն անձրեաց, մինչ զի նմանեցաւ ցանէին աւուրց ջրհեղեղին և այնպես մեծ հարուածս եղև, զի ոչ ոք էր լուեալ այնպիսի» (էջ 48)։

Մարտինոս Լեհացի

«Եւ Բէլաճիոս Երկրորդ, ազգաւ Հոսմայեցի, նստաւ ամս ԺԲ, ամիսս Բ. օրս Ժ, զտեղի եպիսկոպոս ամիսս Զ, օրս ԻԾ. սա եղև եղեալ պապ առանց դիտելո և կամ իմացանելս աշխարհական իշխանաց... ի սոյն Բէլաճիոսիս աւուրցն Լոնպարտըն պաշարեցին դձուռ և բազում վնաս բերին անդ ևս. և բազում աւեր լինէր յիտալիա ի նոցանէ. ընդ այն ժամանակին անձրև սաստիկ և անչափ տեղանայր յերկրի և այնպես էր ցասմանակաւ, զի յաւիտեանց ոչ եղև այնպիսի յերկրի, մինչ զի ամենայն ոք ի մադկանէ ակն ունէր եթէ կրկին ջրահեղեղ լինելոց է յերկրս»։

Սակայն, որպես կանոն, այս երկու բնագրերում համապատասխան վկայությունների տարեթվերը տարբեր են, իսկ Մ. Լեհացու տեղեկություններն առավել ընդարձակ։ Մեզ թվում է, որ Հեթում Պատմիչը, հավանաբար, վերջինիս ժամանակագրությունից քաղած տեղեկությունները ոչ թե թարգմանել է ըստի նեղ իմաստով, այլ որևէ վկայության բովանդակությունը համաոգոտելով կրկին շարադրել։ Այնուամենայնիվ, նա միշտ այդ-

¹ Հեթում Պատմիչ Թաթարաց, Թարգմ. Մ. Ավդերյանի, Վենետիկ, 1842, էջ 4։

² Ներսես Պալինցը XIV դարի կեսերին հայերեն թարգմանեց այս բնագիրը, որի շորս ընդօրինակությունները գտնվում են Մատենադարանում։

³ ԱՅ 2841, էջ 89բ։

պես չի վարվել Բազմաթիվ տեղեկություններ, որոնք կարծեք թե՛ Մ. Ահաջու ժամանակագրությունից է քաղված, ըայց դրանք նա իրականում վերցրել է մի երրորդ աղբյուրից, որովհետև այս գեպքում երկու բնագրերը նկատելիորեն շեղվում են միմյանցից, Վերջինս գուցե օգտագործել են երկու հեղինակներն էլ, Հնարավոր է, որ Մ. Ահաջուց վերցրած վկայությունները համառոտելուց հետո, նա սրանք գրել է ուրիշ աղբյուրներից վերցրած, իր կարծիքով ավելի հավաստի, տարեթվերի տակ: Գուցե զրանով բացատրել, թե ինչու այս երկու ընագրերում էլ համապատասխան աեղեկությունները գրված են տարբեր տարեթվերի տակ: Իսկ եթե այս ենթադրությունը հավաստի չէ, նշանակում է այդ տեղեկությունները քաղված են բոլորովին ուրիշ, մեղ համար առայժմ անծանոթ, աղբյուրներից: Մնացած աղբյուրների մասին այլ բան չենք կարող ասել, սակայն, երկրայելի չէ, որ ժամանակագրության վերջին տեղեկությունները, սկսած XIII դ. 70—80-ական թվերից, պատկանում են Հեթում Պատմիչի հեղինակությանը: Անկասկած վերջինիս է պատկանում նաև հայերին վերաբերող վկայությունները:

Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ սույն բնագրում առկա են բազմաթիվ հետաքրքիր տվյալներ հայերի մասին և, որ ամբողջովին բնադիրը հետաքրքրության առարկա կարող է դառնալ մասնագետների համար, նպատակահարմար գտանք հրապարակել համարյա ամբողջական ձևով, դուրսթողնելով Հռոմի պապերի երկար շարանի մեծ մասը (մինչև 1185 թ.), որոնք ոչինչ տալ չեն կարող ընթերցողին ու հետադոտողին և ոչինչ չեն կարող ավելացնել այդ մասին եղած, բազմիցս անգամ ստուգված ու հրապարակված գրականության վրա, կամ թե որոշ սրբագրություններ մտցնել նրա մեջ: Դուրս ենք թողել (սկզբի էջերից) նաև մի շարք «իսառեք», քաղված ավետարանից, կամ վաղ քրիստոնեության շուրջը հորինված ավանդություններից, որոնք որևէ դիտական արժեք չեն ներկայացնում:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԽՐՈՆԻԿՈՆԻՆ ԶՈՐ ՆԸԻԱՍՏ ԾԱՌԱՅՍ ՔՐԻՍՏՈՍԻ 123m
 ՀԵԹՈՒՄՍ ՏԷՐ ԿՈՒՌԻԿԱԻՍՈՅ ՓՈԽԵՑԻ Ի ՖՈԱՆԳ ԳՐՈՑ Ի ԹՈՒԻՆ
 ՀԱՅՈՑ ԶԽԵ (=1296)¹

ի Քրիստոսէ

5 Ս. (1) Յառաջին ամի ծնընդեանն Քրիստոսի եղև գալ մո-
 գոցն յերկրպագութիւն:

Եւ ընծայիլն տեառն ի տաճարն:

Եւ գնալն յԵգիպտոս:

10 Եւ էր կայսր Հռոմա յաւուրս յայս Հոգտաւիոս, որ կոչե-
 ցաւն Աւգոստոս, որդի Հոգտաւիոս կայսեր յազգէն էնիասոյ: Սա
 յետ ծնընդեանն Քրիստոսի եկաց յաթոռ կայսերութեանն ամս ԺԳ
 (14): Սա արար զամենայն տիեզերս ընդ միոյ իշխանութեամբ:
 Բայց այնպիսի մեծ կայսր ոչ էր առանց արատոյ, այլ ունէր
 յինքն բազում պողոկական ակստ մինչև ի մերձաւորսն իւր ե
 15 ննջէր ի մէջ ԺԲ (12) կանանց և ԺԲ (12) կուսից:.....

ԺԵ (15) Մեռաւ Հոգտաւիոս կայսրն Հռոմա, որ կոչէր Աւ- 123բ
 գոստոս Կլաւդիոս. և յետ նորա եկաց Տիբերիոս կայսր Հռոմայե-
 ցոց ամս ԺԸ (18) մինչև յամի խաչելութեան Փրկչին մերոյ,
 Սայ էր խորթ և փեսայ Հոգտաւիոսի և կոչեցաւ Կլաւդիոս Տի-
 20 բերիոս և էր այր իմաստուն ի պատերազմի և բարեբախտ և
 վարժեալ իմաստութեամբ գրոց և ունէր գեղեցիկ պատասխանա-
 տվութիւն, բայց էր ագահ և չարաբարոյ:

ԻԶ (26) Եկաց Պեղատոս դատաւոր ի վերայ Հրէից:.....

Խ (40) Գրեաց Մաթէոս Աւետարանիչն զիւր աւետարանն:

25 Ընդ այսու ժամանակաւ էր կայսր Հռոմայեցոց Գայիոս Գա-
 լիկոս, որ թագաւորեաց ամս Գ (3) և ամիսս Ժ (10) և աւրս
 Ը (8) և էր յաւուրս Պետրոսի Առաքելոյն: Սա էր այր ամբա-
 րիշտ և պողոկեցաւ ընդ երկոսին քորսն իւր և ընդ գոլատր քաւր
 իւր, զոր ծնեալ էր ի նմանէ:

30 ԽԳ (44) Սատակեցաւ Գայիոս և թագաւորեաց Կլաւդիոս,
 կացեալ ամս ԺԴ (14), և ամիսս է (7), և աւրս է (7):

Ի ժամանակս սորա Մարկոս Աւետարանիչն գրեաց ॥ զիւր 124a
 աւետարանն ե յայնմ ժամանակի եղև սով սաստիկ:

ի Քրիստոսէ

- ԽԵ (45) Սուրբն Պետրոս եկաց պապ ի Հռոմ:.....
- ԾԲ (52) Ներոն եհան ի Հռոմայ ղՀրեայան:
- ԾԵ (55) ՁՊաւղոս առաքեալն տարան կապանաւք ի Հռոմ:
- 5 ԾԶ (56) Եկաց Ներոն կայսր յաւուրս սրբոյն Պետրոսի ամս ժԳ (13), ամիսս Է (7), աւուրս ԺԸ (18): Սա խախտեաց և նուաղեցոյց յոյժ զկայսերութիւնն Հռոմա և եսպան բազումք ի մեծամեծաց քաղաքին և էր թշնամի ամենայն բարիոք առն: Սա եսպան զեղբայրն իւր, և զկին իւր, և զմայր իւր, և զվարդապետն իւր, և այրեաց հրով զՀռոմ քաղաքն: Եւ սա արար զանաջին հալածանան քրիստոնէից, վասն որոյ ընկեցին զնա յաթոռոյ Հռոմայեցիք և սպանաւ ի մէջ ճանապարհին Սալայիր և Նոմէնդանս:.....
- ԿԵ (65) Սուրբ առաքեալն Պետրոս և Պաւղոս վկայեցին ի
- 15 Ներոնէ ի միում աւուր, յետ համարձմանն տեսոն ԼԸ (38) ամի: ԿԸ (68) Վէսպիանոս գնաց Յերուսաղէմ ի վերայ Հրէիցն: ԿԹ (69) Նահատակեցաւ Մարկոս Աւետարանիչն: Հ (70) վախճանեցաւ Ներոն և թագաւորեաց Սապա, այս 124 ը. Սապա եկաց կայսր Հռոմա Ը (8) ամիս:
- 20 ՀԱ (71) Եկաց պապ ի Հռոմ Լինոս, որ էր յաշխարհէն Իտալիոյ, յերկրէն որ կոչի Դուսգան, որդի առն որում անուն էր Սկոյլան: Սա եկաց պապ ամս ԺԱ (11), ամիսս Գ (3) և աւուրս ԺԲ (12): Սա հրամանաւ Պետրոսի առաքելոյն սահմանեաց՝ զի ամենայն կին որ մտանիցէ յեկեղեցոյն ծածկոյթ կալցի գլխոյն իւրոյ: Սա նահատակեցաւ և թաղեցաւ առ գերեզմանաւ առաքելոյն Պետրոսի ի Վաթիկանն Թ (9) աւուրս յառաջ քան զկաղանդացն հոգեմբերի: Առ սովաւ էր ի Հռոմ կայսր Վէսպիանոս, և եկաց այս Վէսպիանոս կայսր ամս Թ (9), ամիսս ԺԱ (11) և աւուրս ԻԲ (22): Ջսա կացուցին կայսր ի Պաղեստինէ. առ սովաւ ազդն Հրէից նուաճեցան ընդ իշխանութեամբն Հռոմայեցոց: Սա և որդին իւր Տիտոս գերեցին զԵրուսաղէմ, վասն որոյ յերեցին զնա առաւել Հռոմայեցիք: Եւ վախճանեցաւ ի տկարութենէ որովայնի:
- 25 Զ (80) Եկաց կայսր ի Հռոմ Տիտոս ամս Բ (2)³:.....
- 35 ԶԷ (87) Եկաց կայսր ի Հռոմ Դոմէտիանոս: Սա եղև այր 125 ը. ամբարիշտ և եսպան յազգէն իւր և ի մեծամեծացն Հռոմա զբազումս: Եւ աւանդեաց Հռոմայեցոցն ի կարգ աստուածոցն կոչել զանուն նորա: Սա արար զերկրորդ հալածումն քրիստոնէից յետ Ներոնի և սպանաւ յիւրոց սպասաւորացն:
- 40 ՂԳ (93) Եկաց պապ ի Հռոմ Կլէմայնս, ազգաւ Հռոմայեցի յերկրէն Սիլիոն, որդի Ֆաստինեայ, կացեալ ամս Թ (9), ամիսս Բ (2) և աւուրս Ժ (10): Սա գրեաց բազում գրեանս և կարգեաց Է (7) դաս կարգաւորս և առաքեաց զմի ոք ի նոցանէ ի կողմ մի աշխարհիս, վասն տեղեկանալոյ նահատակութեան մարտիրոսացն և գրելոյ զպատմութիւնս նոցա, թէ որպէս կատարեցան: Սա ընտրութեամբ կոչեցաւ առաջին պապ Հռոմա, յետ սրբոյն
- 45

ի Քրիստոսէ

Պետրոսի, բայց եղև երրորդ աթոռակալ յետ սուրբ առաքելսյն։
Սա առաքեաց ի Բարիզն զսուրբն Դիոնէսիոս և ի Լիոն զսուրբն
Ֆաւտին և ի Ներպուլնն զսուրբ Պաւղոս և ի Դուրսն զսուրբն
5 Կրասիանոս և ի Մայնսն զսուրբն Ճուլիան և յետոյ նահատա-
կեցաւ։

ՂԷ (97) Սուրբն Դիոնէսիոս նահատակեցաւ ընկերաւքն։

ՂԸ (98) Եկաց կայսր ի Հռոմ Ներվա ամս Ա (1) և ամիսս
Դ (4)։ Սա դարձոյց ի յաքսորանաց զսուրբ աւետարանիչն Յո-
10 հաննէս⁴։

Ճ (100) Եկաց կայսր ի Հռոմ Տրայիանոս ամս ԺԹ (19)։
Սա յետ առնելոյ զԱսիա և զԲարբելոն գնաց մինչև ի յեզր աշ-
խարհիս, մինչև ի նշանաւոր տեղիսն. ուր հասեալ էր Աղեքսանդր
Մակեդոնացին։ Եւ ոչ իւրովի, այլ ի սայդրելոյ խորհրդակցացն
15 իւրոց արար զերրորդ հալածութիւն քրիստոնէից։

ՃԻ (102) Եկաց պապ ի Հռոմ Անակտորոս Առաջին, յազգէն 125Ի
Յունաց, աթենացի, որդի Անտիոքու. կացեալ ամս Թ (9) ամիսս
Բ (2) և աւուրս Ժ (10)։ Սա կարգեաց զյիշատակն սրբոյն Պետրոսի
և շինեաց զտեղիքն ուր գերեզմանքն են պապերսյն Հռոմա. և Թա-
20 զեցաւ առ գերեզմանաւ սրբոյն Պետրոսի, Գ (3)-ն ի յուլիսն։ Սա
սահմանեաց զկէրիկոսքն լինել առանց մաւրվաց և առանց յեր-
կայն մազի։.....

ՃԺԱ (111) Եկաց պապ ի Հռոմ Եվարիստոս Առաջին, յազգէն
Յունաց, որդի Էնիֆա, որ կոչէր Յուդաս, ի քաղաքէն Բեդդէհե-
25 մի։ Սա եկաց պապ ամս Ժ (10), ամիսս Է (7) և աւուրս Բ (2).
եւ յետ սորա եկաց աթոռն առանց հայրապետի աւուրս ԺԳ (13).
Սա սահմանեաց զտիթլն⁵ ի Հռոմ քաղաք և կարգեաց զի Գ (3)
քահանայ և Է (7) սարկաւագունս առնթեր կայցեն եպիսկոպո-
սին, յորժամ քարոզեսցէ զրանն Աստուծոյ, վասն վկայ լինելոյ
30 ուղեղ քարոզութեանն⁶։

ՃԻԱ (121) Եկաց պապ ի Հռոմ Աղեքսանդր Առաջինն, յազ-
գէն Հռոմայեցոց, որդի Աղեքսանդրու, կացեալ ամս Ը (8), ամիսս
Ե (5) և աւուրս Բ (2). և եկաց աթոռն առանց հայրապետի
աւուրս ԻԲ (22). Սա յաւել ի խորհուրդ պատարագին նշանաւոր
35 ազաւթս առանձինն և կարգեաց զջուր աւրհնելն աղիւ։

Յայսմ ամի եկաց կայսր ի Հռոմ Ադրիանոս ամս ԻԱ (21).
Սա երկրորդ անգամ հնազանդեցոյց զապստամբեալ Հրեայսն և
վերստին շինեաց զքաղաքն Երուսաղէմ և կոչեաց յիւր անուն
Էլիա։

40 ॥ Յայնմ ժամանակի Աքիլեոս Պոնտիկոս երկրորդ Թարգմա- 126ա
նիչ յետ եւթանասնիցն յայտնեցաւ։ Այս կայսր էր այր փառա-
ւոր յամենայն իրս և կարգեաց աւրէնս կայսերականս զանազանս
և շինեաց յանուն իւր սոյն մի ի քաղաքին Հռոմա։.....

ՃԽԳ (143) Անտոնիոս եկաց կայսր Հռոմա ամս ԻԲ (22) և
45 ամիսս Գ (3)։ Սա ազատեաց յաշխարհին Հռոմայ զամենայն
հարկս եկեղեցեաց։ Սա փեսայ էր ॥ Ադրիանոսի և էր փառաւոր 126բ

ի Քրիստոսէ

այր և քաղցր ընդդէմ քրիստոնէից, վասն որոյ կոչեցաւ անուն
սորա Բիոս և Հայր: Սա եթող գանձս ըստ իւր և բազ-
մացոյց զհասարակաց ինչսն. և այնչափ բարեբախտ եղև, մինչև
5 ցանկային սմա յետ մահուան իւրոյ իբրև Ընդմիջութիւն:.....

ՃԾԴ (154) Եկաց պապ ի Հռոմ Անակլէտոս Առաջին, ազգաւ
Սուրիան, որդի Յոհաննէսի, ի գեղջէ որ կոչի Մերութ, կացեալ
ամս Թ (9), ամիսս Դ (3) և աւուրս Դ (4): Սա կարգեաց զի
կլերիկոսքն փոքրեսցեն զհերսն և սատիրեսցեն զգաղաթունսն:.....

10 ՃԿԵ (165) Եկաց կայսր Հռոմս Մարկոս Անտոնիոս Սէվիրոս
եղբարբ իւրով Լիւսով, կացեալք ամս ԺԹ (19): Ի սոցանէ սկսաւ
ի Հռոմ լինել երկուս կայսերս ի միում տէրութեան: Այս Մար-
կոս թէպէտ և էր այր բարի, բայց ը յիւրոցն սկսաւ չորրորդ հա- 127 ա
լածանքն քրիստոնէից: Եկաց պապ ի Հռոմ Սաւտիր Առաջին,
15 ազգաւ Գարանիացի, որդի Գուրգարտա, ի քաղաքէն Ֆունտիսի,
կացեալ ամս Թ (9), ամիսս Է (7) և աւուրս ԻԱ (21). և եկաց
աթոռն առանց հայրապետի աւուրս ԻԲ (22): Սա կարգեաց, զի
հաւատաւոր կանայք մի մերձեսցին յաւանալ անաւթս եկեղեցոյ
և ոչ խնկարկութիւն արասցեն ի սուրբ եկեղեցին և հրամայեաց
20 արկանել ի վերայ գլխոցն խլայս:

ՃԶԴ (183) Եղև կայսր ի Հռոմ Գաւստոս Ավրելիոս հան-
դերձ Լիւսիաւ, որ կոչէր Նավրելիայ, տիրեալ ամս ԺԴ (13):.....

ՃՂԷ (197) Եղև կայսր Հռոմա Էլիոս Փէրթտինաքս: Սա էր
այր դժնեայ և ժլատ, կացեալ ամս ԺԴ (14): Ի սմանէ խնդրե-
25 ցին սինկղիտոսքն, զի թագաւորեցուցէ զորդի իւր և զկին իւր
և նա ոչ կամեցաւ, վասն որոյ սպանաւ ի զաւրացն իւրոց:
Յայնմ ժամանակի էր չորրորդ թարգմանիչն Սիմաքոս և Նար-
սիոս, եպիսկոպոսն Երուսաղէմի, փայլէր և պայծառանայր բազում
սքանչելաւք: Դարգիւիան Ափրիկ ը եցի էր սքանչելի վարդապետ 127 բ
30 եկեղեցոյ և Որոգինէս էր ի դպրոց յԱղեքսանդրիա:.....

ՄԺԱ (211) Եղև կայսր Հռոմս Անտոնիոս Կարսելայ, որդի
Սեվերեայ կայսեր, տիրեալ ամս Է (7) և էր այր չար: Ի սորա
աւուրս գտաւ յԵրիքով Ե (5)—երորդ էտիսիուն գրեանքն, ըայց
ոչ յայտնեցան դրաւդքն:

35 ՄԺԸ (218) Եկաց պապ ի Հռոմ Կալեստոս, սա առաջին յազ-
գէն Հռոմայեցոց, որդի Տիմէնիկոյ, ի քաղաքէն Ըռաւանոյ, կաց-
եալ ամս Ե (5), ամիսս Բ (2) և աւուրս Ժ (10). և մնաց աթոռն
առանց հայրապետի աւուրս Զ (6): Սա շինեաց զտաճար սրբոյ
Աստուածածնին, յայնկոյս Դոմիտիոսի գետոյ և սահմանեաց զԳադր
40 դամիլ պահքն, զոր պահեն ի Դ (4) եղանակս տարոյն:

ՄԻԲ (222) Եկաց կայսր ի Հռոմ Մարկոս, և տիրեաց ամս 128 ա
Ա (1): Զսա և զորդի իւր սպանին Նախտնձով: Եւ յետ նորա եկաց
այլ ոճն Անտոնիոս անուն և տիրեաց ամս Դ (3): Ի սորա աւուրս
գտաւ ի Նիկոյալաւիս Զ (6)—երորդ էտիսիուն գրեանքն և յայն
45 ժամ յայտնեցաւ Սարգիսոս:

ի Քրիստոսէ

ՄԻԳ (223) Եղև պապ ի Հռոմ Ուրբանոս Առաջին, աղգաւ
Հռոմայեցի, որդի Իուստինի, կացեալ ամս Թ (9), ամիսս ԺԱ
(11) և աւուրս ԺԴ (14): Եկաց աթոռն առանց հայրապետի ա-
5 ւուրս Լ (30): Սա շինեաց զամենայն սպասս եկեղեցոյ ոսկեղէնս
և արծաթեղէնս և կլայկեղէնս. և դարձոյց զրադումս մկրտու-
թեամբ, մանաւանդ զազնուական այրն զՎալէրիանոս, զայրն
սրբոյն Սիլիսէ, որ քաջութեամբ ժամանեալ ի հանդէս նահա-
տակութեան:

10 ՄԻԵ (225) Եկաց կայսր Հռոմա Ադեքսանդր, կացեալ ամս
ԺԴ (13): Յաւուրս սորա Որոգինէս էր յոյժ անուանի յԱդեք-
սանդրիայ: Սա կոչեցաւ յիւրոց զաւրացն Կեսար և ի սինկղիտո-
սացն՝ Ֆիրտոս Աւգոստոս:

Սա յաղթեաց պատերազմաւ զԲարսնաթն, բայց յետոյ հա-
15 տին զգլուխ նորա ի Մանկուսն:.....

ՄԽԱ (241) Եկաց կայսր Հռոմա Մաքսիմիանոս և տիրեաց ¹²⁸բ
ամս Գ (3): Սա կարգեցաւ առաջին կայսր յաւթարութեամբ
ձիււորացն Հռոմա առանց ընտրութեան սինկղիտոսացն, և սա
յարոյց Ե (5)⁰ հալածանս քրիստոնէից և յաղթեաց Թուր-
20 քացն¹⁰ Գերմանիկոյ:

Գորգիանոս եկաց կայսր Հռոմա ամս Զ (6):.....

ՄԽԷ (247) Եկաց կայսր Հռոմա Փիլիպոս և որդի նորա Փի-
լիպոս. սա տիրեաց ամս Է (7) յաւուրս Փապիանոսի: Սա եղև
առաջին կայսր, որ հաւատաց ի Քրիստոս: Ի սորա առաջի ամին
25 եղև հազար ամ Հռոմա շինութեանն¹¹:.....

ՄԾԴ (254) Եկաց կայսր Հռոմա Տէսիոս, որ է Դեկոս¹², կացեալ ¹²⁹ա
ամս Ա (1) և ամիսս Բ (2): Սա եղև չար յամենայն իրս և յարոյց
զԶ (6)-երրորդ հալածանսն քրիստոնէից:

ՄԾԵ (255) Եկաց կայսր Հռոմա Կալլոս և Վաւլէսիանոս և
30 եկաց ամս Բ (2) և ամիսս Դ (4), յաւուրս սորա յայտնեցաւ
հերձուածն նաւատիրու:.....

ՄԾԹ (259) Եկաց կայսր Հռոմա Վալէրիանոս և որդի նորա
Գալիանոս, տիրեալ ամս ԺԵ (15): Սա մերկացոյց զԿոդի¹³ և
զաշխարհն Յունաց և զՄակեդոնիայ և զԱսիա և զՊոնտոս և սա
պատերազմեցաւ ընդ Սաբուրիոս¹⁴ արքայն Պարսից ի Միջագետս
35 և յաղթեցաւ ի նմանէ:.....

ՄԿԳ (263) Եղև պապ ի Հռոմ Դիոնէսիոս Մոնակացի, որոյ
ազգութիւն ոչ է յայտնի, կացեալ ամս Բ (2) և ամիսս Գ (3):
Սա կարգեաց զձիււորսն և ետ նոցա եկեղեցիս և հողվայրս և ¹³⁰բ
40 ըստանեաց զթէմս եպիսկոպոսաց¹⁰:.....

ՄԿԹ (269) Եղև կայսր Հռոմա Կլաւդիոս, կացեալ ամս Ա (1)
և ամիսս Թ (9): Սա յաղթեաց Կաւդացոց, որք աւերէին զԼիւ-
րիկէ և զՄակեդոնիա:

ՄՀ (270) Եկաց կայսր Հռոմա Արէլիանոս կացեալ ամս
45 Ե (5): Սա արար զԷ (7)-երրորդ հալածանսն զԺԱ (11) ամացն:
Սա հարեալ կայծակամբք և առժամայն վախճանեցաւ:

ի Քրիստոսէ

ՄՀԴ (274) Եկաց կայսր Հոռմա Դասիտոս, տիրեալ ամս
է (7) և ամիսս Դ (4): Սա էր աղնուական և քաջ և յաղթեաց
Բ (2) թագաւորաց:

5 ՄՀԵ (275) Եկաց կայսր Հոռմա Պրորոս, կացեալ ամս Զ (6)
և ամիսս Դ (4): զսորա հատին ղերական և վախճանեցաւ:.....

ՄԶԱ (281) Եկաց կայսր Հոռմա Գլարոո հանդերձ որդով 130 ա
իւրով Կարինիա և Նոմէրիանոսիւ, կացեալ ամս Բ (2) և հարեալ
զնա կայծակն առ ժամայն վախճանեցաւ:

10 ՄԶԲ (283) Եկաց կայսր Հոռմա Դիոկղիտիանոս և Մաքսի-
միանոս և Կոստանցիոս և Լիւսինիոս, կացեալ ամս ԺԳ (13): Սա
այրեաց բաղում գրեանս Աստուածաշունչս և հալածանս յարոյց
քրիստոնէից ընդ ամենայն տիեզերս զամս Ժ (10):

Սա առաջին զգեցաւ հանդերձս մարդբուռաշարս և ախամբք
15 պատուականաւք զարդարեալ և յետոյ սատակեցաւ մահացու
դեղով:

ՄԶԵ (287) Եղև պապ ի Հոռմ Մարսէլինոս Առաջին Հոռմա-
յեցի, որդի Պրաւլիկոյ, կացեալ ամս Է (7), ամիսս Բ (2) և աւուրս
ԻԷ (27): Եկաց յթուին աւանց հայրապետի, յետ սորա, ամս Է (7),
20 ամիսս Զ (6) և աւուրս ԻԶ (26): Սա նեղեալ ի կայսերէն Դիո-
կղիտիանոսէ երկրպագեալ կոոց, ըսյց յետոյ զՂշացաւ ի ժողովն,
որ եղև ի Ջամրայն, խոստովանեալ զյանցանսն իւր առաջի
ՃՀԱ (171) եպիսկոպոսաց և էարկ մոխիր ի վերայ գլխոյն և զգե-
ցաւ մաղեղէնս և ապաշխարեաց: Եւ յայնժամ բարկացեալ Դիոկ-
25 զիտիանոսի հրամայեաց և հատին զգլուխ (si) նորա և թաղեցաւ
ի գերեզմանին Պրիսիլու ի ճանապարհին, որ կոչի Սաւայր:.....

ՅԱ (301) Եկաց կայսր Հոռմս Վալէրիոս հանդերձ Կոս- 130 ք
տանդեաւ և Լիւսինեաւ, կացեալ ամս Բ (2): Այս Կոստանդին
ընդ ձեռամբ արար զՍպանիա և էառ ի կնութիւն զգուստր թա-
30 գաւորին Բրդանիոյ, որ կոչէր Հէլէն, յորմէ ծնաւ Կոստանդիանոս
մեծն: Կոստանդիանոս եկաց կայսր Հոռմա ամս Լ (30), ամիսս
Ժ (10): Սա առաջին քրիստոնեայ եղև ի կայսերացն: Սա հրա-
ման ետ քրիստոնէից ժողովել համարձակութեամբ և շինել եկե-
ղեցիս ի պատիւ Քրիստոսի:

35 Ի սորս ժամանակն սկսաւ հերէտիկոսութիւնն Արիանոսի,
վասն որոյ հրամայեաց Կոստանդիանոս գումարել ժողովոյն ի
Նիկիա հալածել զհերձուածսն: Եւ առ սովաւ եղև գիւտ սրբոյ
իւաչին յԵրուսաղէմ ի Հէլլինեա մաւրէն իւրմէ: Սա յետ յաղթե-
լոյ Մաքսէնսիոյ և Լիւսինիոյ և Մաքսիմոյ և Սէվերիոյ մկրտե-
40 ցաւ ի Գրիստոս ձեռամբ Սեղբրեստրոսի պապու, վասն սրբելոյ
ի գողութենէն, զոր ունէր, որ ետ եկեղեցոյն զամենայն կայսե-
րական արժանաւորութիւնսն և ինքն փոխեցաւ ի Կոստանդի-
նուպաւիս և շինեաց զիւր ապարանսն յերիս կողմն քաղաքին:.....

ՅԶ (306) Եղև պապ ի Հոռմ Սեղբեստրոս Առաջին, աղգաւ 135 ա
45 Հոռմայեցի, որդի Ըռաւփինեայ: Կացեալ ամս ԻԳ (23), ամիսս
Ժ (10) և աւուրս ԺԱ (11): յետ որոյ եկաց աթոռն առանց հայ-

ի Քրիստոսէ

րապետի աւուրս ժե (15): Հրամանաւ սորա եղև առաջին ժողովն
ի Նիկիա ուր գումարեցան ՅԼԸ (338) հայրապետք ուղղափառք,
որք խոստովանեցան զկատարեալ հաւատն: Սա գրեաց րազու-
5 գիրս կանոնաց: Սա միրտեաց զկայսրն Կոստանդիանոս որ և առ-
ժամայն սրբեցաւ ի գողութենէն: Եւ ի սորա ժամանակն շին-
եաց կայսրն Կոստանդիանոս զտաճար սուրբ վկային Լաւրէն-
տիոսի ի ճանապարհին Դիպիւրգինեա, ի տեղին ուր կոչի Վռան,
ի վերայ այրին, և շինեաց զքանչելի սանգուղիսն, որ իջանէ ի
10 դերիզման սրբոյն և կազմեաց զտաճարն մարմարիոնաւ և ար-
տաքոյ ծածկեաց արծաթով:.....

ՅԼԲ (332) Եղև պապ ի Հռոմ Յուլիոս Առաջին, ազգաւ Հռոմա-
յեցի, որդի Ըռուսթինեայ, կացեալ ամս ԺԱ (11), ամիսս Բ (2)
և աւուրս Է (7): Յետ որոյ եկաց աթոռն առանց հայրապետի
15 աւուրս ժե (15): Սա հրամայեաց և աւրէնս եդ զի կլէրիկոսքն
ոչ իշխեսցին վկայութիւն տալ ի դատաստանի յատեանս դատա-
ւարաց, րայդ միայն յեկեղեցոջն:

ՅԼԳ (333) Եկաց կայսր Հռոմա Կոստանդին, որդի Կոստան-
դիանոսի և Կոստանցիոս և Կոստաս եղբարք նորա, կացեալ 131 Բ-
20 ամս ԻԵ (25):

Իայց եղբարք սորին յորժամ պատերազմեցան ընդ Հռոմ,
կորուսին զվարութիւն իւրեանց, և յետոյ Կոստանդինն յաղթեաց
և կալաւ զկայսերութիւնն և եղև քրիստոնեա: Եւ Կոստաս եղի
արիանոս և յարոյց հալածանս քրիստոնէից ընդ ամենայն աշ-
25 խարհն:

Եւ աւգնականութեամբ այս Կոստասի գնաց Արիոս ի Կոս-
տանդինուպոլիս հակաճառել ընդ ուղղափառսն վասն հաւատոյ,
և յայնժամ հարկ եղև նմա ելանել յարտաքին պէտս և անդ յան-
կարճակի ի վայր հեղաւ ամենայն փորոտին և անդէն սատակե-
30 ցաւ: Յայսմ ժամանակի էր Տաւնաթն, որ գրեաց զարհեստ կրա-
մայրին¹⁶ և էր վարդապետ Ճէրոնիմոսե: Եւ սուրբն Անտոնիոս
միայնակեացն վախճանեցաւ յայնմ ժամանակի: Եւ յայն ժամ
փոխեցին զնշխարս սրբոյն Անդրէի և սրբոյն Ղուկասու առաքե-
լսյն ի Կոստանդինուպոլիս:

ՅԽԳ (343) Եղև պապ ի Հռոմ Լիպէրիոս Առաջին, ազգաւ Հռո-
մայեցի, որդի Ակոստանաստասա, կացեալ ամս Ը (8), ամիսս Է (7)
և աւուրս Թ (9): Ետ որոյ եկաց աթոռն առանց հայրապետի աւուրս
ԻԱ (21): Սա վարեցաւ յաքսոր ի կայսէրն Կոստասա, վասն ոչ
համաձայնելոյ արիանոսացն և եկաց յաքսորս ամս Գ (3): Յետ
40 որոյ աղաչանաւք Էվրիսարի և Վալանտէի կոչեցաւ յաքսորա-
նացն, այլ նա ոչ կամեցաւ մտանել ի քաղաքն. կացեալ առ ժա-
մանակ մի յեկեղեցոջն սրբոյն Աննայի: Սա աւրէնս եդ քահա-
նայից՝ աւրհնել զպսակս ամուսնութեան:

ՅԾԳ (353) Եղև պապ ի Հռոմ Փիլիքս Երկրորդ, որ էր հե-
45 րետիկոս, և ազգաւ Հռոմայեցի, որդի Անաստասի, կացեալ ամս 132 ա-
Բ (2), ամիսս Գ (3) և աւուրս Դ (4): Սա կարգեաց զի յորժամ

ի քրիստոսէ

ամբաստանութիւն լիցի ղեպիսկոպոսէ և կոչեցցի ի ժողովս ան-
յապաղ գնասցէ ի ժողովն վասն քննութեան: Յետ որոյ Լիպէ-
րիոսն, զոր վերոյ յիշեցաք, եկաց դարձեալ յաթոռն ամս Ե (5),
5 որ և հաւանեցաւ հերձուածոյն Արիոսի, վասն որոյ հրամանաւ
Կոստասա կայսեր կոչեցաւ դարձեալ յաթոռ հայրապետութեանն,
զի առ կենդանութեամբ այս Լիպէրիոսի արիանոսքն կացուցին
յաթոռ հայրապետութեան զՓիլիքս և զԼիպէրիանոս առաքեցին
յաքսոր: Յայնժամ էր եկեղեցոյ մեծ հալածումն: Եւ յետոյ հրա-
մանաւ Կոստասի Արիանոսի հատին զգլուխ նորա: Յայնմ ժա-
մանակի էր սուրբն Իլարիոն եպիսկոպոս աշխարհին, որ կոչէր
10 Բողբերի.....

ՅԾԷ (357) Եկաց կայսր Հռոմա Յուլիանոս ամս Ի (2) և
ամիսս Թ (9): Սա թոռն էր Կոստանգիանոսի և այնչափ ցան-
15 կացաւ կայսերական աթոռոյն մինչ զի եթող զքրիստոնէական
կրանոն և յարոյց հալածանս քրիստոնէից, յետ որոյ յայտնա-
պէս հարեալ ի հրեշտակէ Աստուծոյ սատակեցաւ:

ՅԾԹ (359) Եկաց կայսր Հռոմա Յորիանոս, կացեալ ամիսս
Է (7): Սա քրիստոնեայ էր: Սա և Սարուստիոս¹⁷ արքայն Պարսից
20 խաղաղացեալ ընդ միմեանս թաղեցին զմարմինն Յուլիանոսի:
|| Յետ որոյ կացեալ Վալէրիինտիանոս և Վալանտ եղբարք տիր-
եալ ամս ԺԱ (11): Սա եղև քրիստոնեա և յաղթեաց, որոց կոչէին
Մնէսք¹⁸: Այլ եղբայր սորա Վալանտ եղև Արիանոս կամեցեալ
ջնջել զուղղափառ քրիստոնեայս, այլ եղբայրն ոչ ետ թոյլ նմա:.....

25 ՅՃ (370) Եկաց կայսր Հռոմա Վալանդ հանդերձ Կրանսիա-
նոսիւ և Վալէրիանոսիւ, կացեալ ամս Ե (5): Ի սոցա աւուրս
սուրբն Ամբրոսիոս եպիսկոպոս Մելանու սրբացաւ:

Եւ սուրբն Մարգին եպիսկոպոս քաղաքին, որ կոչի Դուրս,
արար բազում սքանչելիս:

30 ՅՃԴ (374) Եկաց կայսր Հռոմա Կրասիանոս Վալէնտիանո-
սիւ և Թէոդոսիւ կացեալ ամս Զ (6): Յայնմ ժամանակի հրա-
մանաւ Թէոդոսի կործանեցին զտաճար կոռցն:

ՅՃԸ (378) Եղև պապ ի Հռոմ Սիրիկոս Առաջին Հռոմայեցի,
որդի Ֆիպուլըսիէ, կացեալ ամս ԺԵ (15), ամիսս ԺԱ (11) և
35 աւուրս ԺԵ (15). յետ որոյ եկաց աթոռն առանց հայրապետի
աւուրս Ի (20): Սա եղիտ զմանիքեցիսն և առաքեաց զնոսա
յաքսորս: || Եւ կարգեաց, զի մի հաղորդեսցին ընդ հաւատացեալսն
ի սուրբ պատարագն և հրամայեաց՝ զի էթէ ոք ի նոցանէ զըղ-
ջացեալ դարձցի ի սուրբ եկեղեցի բնաւ մի հաղորդեսցեն զնոսա.
40 միայն ընդունել հրամայեաց ի կարգ կրանաւորաց, զի անդ
կացեալ աղքատութեամբ ապաշխարեսցէ պահաւք և աղաւթիւք
մինչև ի վախճան. և յայնժամ ապա ընդունել զմարմինն տեսան:
Սա արար զերկրորդ ժողովն ի Կոստանդինուպուլիս ՅԾ (350)
եպիսկոպոսաց: Յաւուրս սորա ձերոնիմոս քահանայ, թարգմա-
45 նիչ և գեղեցիկ վարդապետ, փոխեաց զգիրս Աստուածաշնչոցն ի
Հրէական լեզուէ ի Լատին:

ի Քրիստոսէ

ՅԶԱ (381) Եկաց կայսր Հռոմա Թէոդոս Վալէնտիանոսաւ,
կացեալ ամս ԺԱ (11):

ՅՂ (390) Եկաց կայսր Հռոմա Արկադէոս Ոնորիոսիւ, կա-
օ ղեալ ամս ԺԳ (13): Ի սորա աւուրս սուրբն Տաւնաթ եպիսկո-
պոսն Երերոյ փայլէր սքանչելի վարուք: Սա եսպան մեծ վիշապ
թքանելով ի րերան նորա և այնչափ մեծ էր, զի Ը (8) լուծս
եզանց բռամբ կարացին քարշել զնա ի տեղոջ մի, վասն այրե-
լոյ, զի մի նեխեալ մարմինն ապականեցէ զաւրն և ֆրասեցէ
10 զմարդիկ: Յայնմ ժամանակի մարմինք սրբոց մարգարէիցն Ամ-
բակումայ և Միքիայ յայանեցան:.....

ՆԲ (402) Եկաց կայսր Հռոմա Ոնորիոս փոքր Թէոդոսիւ 133 Բ.
եղբարորդեալ իւրով, կացեալ ամս ԺԲ (12): Ի սորա աւուրս
Կողացիքն առին զՀռոմ և Լիվանդրն, զՍպանիա և Ալամանքն
15 յաշխարհէն, որ կոչի Սուայվը, առին զՅրանսն: Եւ Ռաւդակինս
թաղաւորն Կաւդացոց սպանաւ ի զաւրացն Հռոմայեցոց: Առ սո-
վալ Բէլասիոս քարոզէր յաշխարհին Յունաց, հակառակ Քրիս-
տոսի, զիւր հերձուածսն, վասնորոյ եղև ժողովն ի Գարգաճն 19
ԲՃԺԳ (213) եպիսկոպոսաց: Յայնմ ժամանակի փայլէր յեկեղե-
20 ցոջ Կիրիլոս եպիսկոպոսն Աղեքսանդրու:.....

ՆԺԷ (417) Եկաց կայսր Հռոմա Թէոդոս Փոքր Վալէնտիա- 134 Բ.
նոսիւ փեսայիւ իւրով, կացեալ ամս ԻԷ (27): Սա յորժամ թա-
ղաւորեաց առ ժամայն կացոյց կայսր և զհարճորդին իւր զՎա-
լէնտիանիան: Առ սովալ Վէնարիացիքն ի Ապանիոյ անցեալ յայն-
25 կոյս յԱփրիկէ և անդ եղծին զուղղափառ հաւատն հերձուածոցն
Արիոսի: Զայսու ժամանակաւ Նեոտորիոս եպիսկոպոսն Կոստան-
դինուպուլսի յայտնեաց զհերձուածն իւր. ընդդէմ սորա ժողովն
եղև յԵփեսոս, որք նզովեցին զնորա ֆրասակար հերձուածն:
Յայնմ ժամանակի երեւալ ի կղզոջն Կրետացոց դև ի նմանու-
30 թիւն Մովսէսի մարգարէին և հաւատացոյց բաղմաց, թէ նա
առաջնորդեցէ նոցա յերկիրն աւետեաց, դնալով ի վերայ ծովու
իբրև ի ցամաքի, որ և կորոյս բազումս յայնցանէ, որք հաւա-
տացին նմա, բայց որք զերծան զղջա լլ ցեալ դարձան ի շնորհս 134 Բ.
տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:

ՆԺԹ (419) Եղև պապ ի Հռոմ Քսենտոս Երկրորդ, ազգաւ
Հռոմայեցի, որդի Քսենտոսի, կացեալ ամս Ը (8) և աւուրս Թ (9):
Սա եդ սահման զի մի ոք ձեռնադրեցի յայլում վիճակի: Եւ
սորա արարեալ զխոստովանութիւնն սրբոյն Լաւրէնտիոսի մար-
տիրոսի ի սիւնք Պաւրֆիրայք:

40 Զամանէ եղև ամբաստանութիւն վասն պոռնկութեան, բայց
ի ժողով մի, որ եղև ԿԶ (56) եպիսկոպոսաց, դտաւ սուտ ամ-
բաստանութիւնն այն և պատժեցաւ ամբաստանաղն:

ՆԻԷ (427) Եղև պապ ի Հռոմ Լէաւն Առաջին, ազգաւ Դուս-
դան, որդի Գինսիանու, կացեալ ամս ԻԱ (21), ամիսս Ը (8) և
45 աւուրս ԻԷ (27): Եւտ որոյ եկաց աթոռն առանց հայրապետի
աւուրս Ը (8): Սա առաքեաց ընթերցուած մի առ կայսրն և առ

ի Քրիստոսէ

ամուսինն իւր յոյժ գեղեցիկ և զարմանալի մեկնեալ զամենայն հաւատս քրիստոնէութեան:

5 Եւ յղեաց առ եպիսկոպոսն Փապիանոս ընթերցուածո լ(8), յորոց միջի էր մինն յոյժ յայտնի և ճշմարիտ ընդդէմ Եւտի-քեայ, նախատելով զաղտեղութիւն նորա: Սա յետ կատարածի Վայնտրոցն³⁰, նորեաց զամենայն կահս եկեղեցոյ և արար ար-ծաթեղէնս:

10 Առ սովաւ եղև երրորդ ժողովն Քաղկեդոնի ՁՃԼԶ (636)³¹ եպիսկոպոսաց, ըստ ի հայրապետաց և ի զանազան առաջնորդաց: Սա թաղեցաւ յեկեղեցոջն սրբոյն Պետրոսի յապրիլ Գ (3) աւրն:

15 ՆՅԵ (445) Եկաց կայսր Հոռմա Մարսիանոս Վալենտին, կացեալ ամս է (7): Եւ ի սորա սկիզբն էր ժողովն Քաղկեդոնի, յոր նզովեցին զԵւտիքէս և զԻէնսկորոս: Ի վեցերորդ ամի || թա- 135 ա զաւուրութեան սորա Թէոդորոս թագաւորն Կաւդացոց եմուտ ի Սպանիա բազում զաւրաւք:.....

20 ՆԾԳ (453) Եկաց կայսր Հոռմա Լէաւն ամս ԺԳ (13), յորում ժամանակի Աղեքսանդր և Եգիպտոս լցեալ էին հերձուածովն Իէնսկորոսի հէրէտիկոսի, որք լցեալ պեղծ հոգով հաջէին իբրև զշուն:.....

25 ՆԿԷ (467) Եղև պապ ի Հոռմ Ֆիլիքս Երրորդ, ազգաւ Հոռմա-յեցի, որդի Ֆիլիքս քահանային, ի գաւառէն որ կոչի Փաստիաւլ, կացեալ ամս լ(8), ամիսս ԺԱ (11) և աւուրս ԺԸ (18). յետ որոյ եկաց աթոռն առանց հայրապետի աւուրս Ե (5): Սա շինեաց զտաճտր սրբոյն Ազարիթեայ, առքն թեր տաճարի սրբոյն Լաւրէնտիոսի || և թաղեցաւ յեկեղեցոջն սրբոյն Պաւղոսի: Սա եդ սահման զի 135 բ եպիսկոպոսունքն աւծցեն զտաճարսն: Առ սովաւ մեռաւ Զիւտրիկն և թագաւորեաց Կլաւմանսն, որ ամուսնացաւ ընդ դուստր թա- 30 զաւորին, որոյ անուն էր Գլաւհաւթ:

ՆԿԹ (469) Յայտնեցան հերձուածքն որք հակառակ էին ժո-ղովոյն Քաղկեդոնի: Յայսմ ժամանակի կայսրն Լէաւն ետ բերել ի Հոռմա ի Կոստանդինուպուլիս զամենայն նկարեալ պատկերս սրբոցն և անդ հրամայեաց այրել զնոսա:

35 ՆՀ (470) Եկաց կայսր Հոռմա Զենոն ամս ԺԶ (16): Սա եդ բազում աւրէնս և եսպան զորդի կայսրն Լևոնի: Ընդ այսու ժա-մանակաւ յայտնեցաւ մարմին սրբոյ առաքելոյն Բառնաբա և աւետարանն սրբոյն Մարկոսի:.....

40 ՆՁԵ (485) Եկաց կայսր Հոռմա Անաստասիոս ամս ԻԶ (26): 136 ա Առ սովաւ Գրաղմունթ թագաւորն Վնտրացոց փակեաց զուղղա-փառ եկեղեցիսն և առաքեաց յաքսորս ի Սառտայն կղզոջն եպիս-կոպոսս ՃԻ (120): Յայնմ ժամանակի Աւլոնպիոս, որ ի Գարդայճն եպիսկոպոս էր, արիանոս նախաանաց զսուրբ երրորդութիւնն և առժամայն հարեալ եղև յայտնապէս ի հրեշտակէ Գ (3) նիզա- 45 կաւ հրոյ և այրեցաւ: Եւ այլ ոմն եպիսկոպոս արիանոս Պարպար անուն, որ ի մկրտելն կարդայր անպատշաճ աղաւթս ընդդէմ

ի Քրիստոսէ

կանոնաց սրբոյ եկեղեցոյ, եւ յառուր միում յորժամ մկրտութիւն առնէր և ասէր զանպատշաճ աղաւթսն առժամայն ջուրն, որ կայր յաւաղանն ցամաքեցաւ, և որք եկեալ էին ի մկրտութիւն իրրեւ տեսին թողեալ զնա ե զնացին յուղղափառաց եկեղեցիս և մկրտեցան:.....

ՇԸ (508) Եղև պապ ի Հռոմ Յոնանէս Առաջին, աղգաւ Դուսդան, որդի Կոստանդեայ, կացեալ ամս Բ (2), ամիսս Դ (4). յետ որոյ կկաց աթոռն առանց հայրապետի աւուրս Ը (8):

10 Ի սորա աւուրս Ֆրանսն հաւատագ ի Գրիստոս և առ սո-
վաւ վախճանեցաւ Գլովայնս²³ Թագաւորն Ֆրանսին, որում էին
և Դ (4) որդիս՝ անուռ միոյն Թէոդորիկ, որ Թագաւորեաց աշխար- 136 ր
հին. և անուռ երկրորդին Գլաւտէմոյր, որ տիրեաց քաղաքին,
որ կոչի Աւրիայնս: Սա կսպան զԹագաւորն Սիկիզմոնթ: Եւ
15 անուռ երրորդին Գլաւդայր, որ ժառանգեաց զՍագսոն, որ և
ամուսնացաւ Ընդ Մակունդ, դուստր Թագաւորին Պրդանիոյ.
րայց կինն այն փախեաւ և կրաւնաւորեցաւ սրբութեամբ: Եւ
անուռ չորրորդին Զիտէպէրս, որ ժառանգեաց զԲարիզն:.....

ՇԺԳ (513) Եկաց կայսր Հռոմա Յուստին, կացեալ ամս
20 Թ (9): Սա բորրոքեալ վասն հաւատոյն կամեցաւ ջնջել զհէրէ-
տիկոսսն և կոչեցեալ դարձոյց զաքսորեալ եպիսկոպոսունսն:.....

ՇԻ (520) Եկաց կայսր Հռոմա Յուստինոս, կացեալ ամս
ԻԸ (28): Սա դարձոյց զԱղապիտոս պապն ի հերձուածոյն եւ-
տիքեա: Սա եղ աւրէնս և ժողովեաց զգաւտն և զտիճայստ դըր-
25 եա || նսն²³: Առ սովաւ Բասիլարիոս րադրիսիոսն սաստիկ յաղ- 137 ր
թեաց Պարսից, որ յետոյ առաքեցան յԱփրիկէ, հրամանաւ հաւրն
Յուստինոսի կայսեր, վասն կոտորելոյ զազգն Վայտրացոց: Եւ
յայնմ ժամանակի Հռոմ քաղաք պաշարեալ եղև շուրջանակի ի
հաւդացոցն զամ մի: Եւ յետ ամին զերծան Հռոմայեցիքն ի
30 պաշարմանէն աւգնութեամբ էլիսայր պատրիկին:.....

ՇԼ (530) Կլաւդայր Թագաւոր Ֆրանսին վախճանեցաւ²⁴ և
կալան զաշխարհն չորեքին որդիքն իւր, որոց անուանքն են՝
առաջնոյն Զիրերիւր, երկրորդին Հարպայրս, երրորդին Կունդ-
րայմս, չորրորդին Սիճէպայրտ:

35 ՇԽ (540) Եղև պապ ի Հռոմ Բէլաիոս Առաջին, աղգաւ Հռո-
մայեցի, որդի Յոնանիսի, կացեալ ամս Դ (4), ամիսս Ժ (10) և
առուրո ժԹ (19). յետ որոյ եկաց աթոռն առանց հայրապետի
ամիսս Դ (4): Սա աւրէնս եղ՝ զի հէրէտիկոսսն և հերձուածսն աշ-
խարհական դատաստանաւ տանջեցին:...

40 ՇԾԷ (557) Եղև պապ ի Հռոմ Բենէդիքտոս Առաջին, կա- 137 ր
ցեալ ամս Դ (4), ամիսս Ա (1) և աւուրս ժԸ (18): Առ սովաւ
Հունպարտքն արշաւեցին յամենայն Իտալիա. և յայնմ ժամա-
նակի Յուստինոսն ետ բերել րադում նաւս ի Հռոմ ցորեան
րարձեալ և զերծոյց զնոսս ի մեծ սովոյ:

45 ՇԾԹ (559) Եկաց կայսր Հռոմա Յուստինոս ամս ԺԱ (11):
Յայնմ ժամանակի վախճանեցաւ սուրբն Բէնէդիքտոս հայրն

ի Քրիստոսէ

աբեղայից, Եւ Չիբէբիւր ի Ֆրանսն կալաւ զեղբայրն իւր զՃիճէ-
պայրթն պատերազմաւ: Յետ որոյ մեռաւ Կունդայր եղբայր Չի-
բերիւրին և եթող զիւր թագաւորութիւնն Չիլտէպերթին որդոյ եղ-
5 րաւրն իւրոյ Սիճէպէրթին:

ՇԿ (560) Եղև պապ ի Հռոմ Բելասիոս Երկրորդ, ազգաւ
Հռոմայեցի, կացեալ ամս Ժ (10), ամիսս Բ (2) և աւուրս Ժ (10).
յետ որոյ եկաց աթոռն առանց հայրապետի ամիսս Գ (4) և
աւուրս ԻԵ (25): Սա ձեռնադրեցաւ առանց հրամանի իշխանու-
10 թեան, վասն զի Լուսկուպարտքն պաշարեալ էին զՀռոմ և սաս-
տիկ աւերեալ զԴտալիա: Առ սովաւ եղև այնչափ սաստիկ բազ-
մութիւն անձրեաց, մինչ զի նմանեցուցանէին աւուրց ջրհեղե-
ղին և այնպէս մեծ հարուածս եղև, զի ոչ ոք էր լուեալ այնպիսի:

ՇԿԸ (568) Եկաց կայսր Հռոմա Լիուէրինոս ամս Է (7), առ 138 ա
սովաւ Լուսկուպարտքն առին զԴտալիա և աւերեցին:.....

ՇԼԵ (575) Եկաց կայսր Հռոմա Մավրիս: Ի սորա աւուրս
ձեռնադրեցաւ Գրիգորիոս և էր այր շնորհալի 'ընդդէմ Հռոմա-
յեցոցն: Առ սովաւ Լուսկուպարտքն պաշարեցին զՀռոմ և արա-
րին աւերս բազումս: Առ սովաւ վախճանեցաւ ի Ֆրանսն Չիլ-
20 աէպայրտ, որդի Սիճէպէրտին: Սա թողեալ Բ (2) որդիս՝ զԹէոդո-
պայրտ, որ թագաւորեաց Ագրիու և զԹիաւաւաւրիկ, որ կալաւ
զթագաւորութիւնն Կունդրամի:.....

ՇՁԸ (588) Եղև պապ ի Հռոմ Պաւնալֆանց Չորրորդ Մար- 138 բ.
սէլացի, կացեալ ամս Զ (6), ամիսս Ը (8) և աւուրս ԺԲ (12).
25 յետ որոյ եկաց աթոռն առանց հայրապետի ամիսս Է (7) և
աւուրս ԻԵ (25): Սմա եա կայսրն Ֆուկաս և աւգրեց, զի Հռոմա
առաքելական աթոռն սուրբ Պետրոսի լինիցի դուրս ամենայն
եկեղեցեաց, զի եկեղեցին Կոստանդինուպալսի կոչէր առաջին
ամենայն եկեղեցեաց:.....

ՇՂԶ (596) Եկաց կայսր Հռոմա Ֆաւգոս ամս Է (7): Սա
ընտրութեամբ ձիաւորացն եղև կայսր և եսպան զկայսրն Մավ-
րիսէ և այլ բազումք ի մեծամեծաց իւրոց և շարժեաց մեծա-
մեծ պատերազմունս Հռոմայեցաւք ընդդէմ Պարսից, որք ոչ կա-
րելով զդէմ ունել Պարսից կորուսին զԵրուսաղէմ և այլ բազում
35 գաւառս²⁵: Սա աւգրեց Պաւնալֆանց պապուն զտաճարն Բան-
պէուն:.....

ՈԴ (604) Եկաց կայսր Հռոմա Հերակլ հանդերձ որդով իւ- 139 ա.
րով Կոստանդեաւ, կացեալ ամս ԼԱ (31): Սա զՍերոստոս փա-
ռաւոր իշխողն Կաւգացոց հնազանդեցոյց և բազում գաւառս ընդ
40 ձեռամբ արար և զՀրեայսն, որ էին յիւրում թագաւորութեանն,
դարձոյց ի քրիստոնէութիւն: Ի Գ (3) ամին այս Հերակլի Խոս-
րով թագաւորն Պարսից էառ բազում գաւառս յիշխանութենէն
Հռոմայեցոց և աւերեաց զԵրուսաղէմ և զփառաւոր տեղիսն հրակէզ
արար և անտի բազում ժողովուրդ ի քրիստոնէից գերի վարեալ
45 հանդերձ հայրապետաւն Երուսասէմի Զաքարիաւ և զսուրբ և
փառաւորեալ խաչափայտն տարաւ ի Պարս²⁶: Եւ ի ԺԲ (12)

ի Քրիստոսէ

- ամին Հերակլի խոսրով սպանաւ ի Հերակլէ և դարձոյց զսուրբ
խաչն և զդերխն, որո գերեալ էր խոսրով: Առ սովաւ էր Մա-
մատ մարգարէն Տաճկաց, որ սնոտի ազանգիւն իւրոյ մոլորե-
5 ցոյց ըաղում ազգս և աղինս և դարձոյց ի կրաւնս իւր:.....
- ՈԼԶ (636) Յկաց կայսր Հռոմա Կոստանդին, որդի Հերակլի, 139 ր
հանդերձ Երատունաւ որդով իւրով, կացեալ ամս ԻԸ (28): Սա
սպանաւ ի Սիկիլիա: Առ սովաւ բաղում գաւառս և ինչս յափշ-
տակեցաւ ի Հռոմայեցոց, զոր Տաճիկք առին ի նոցանէ: զի էր
10 յոյժ թուլամորթ և պեղծ այս Կոստանդին. և նոյն ինքն եսպան
զպապն Մարգին: Յայնմ ժամանակի եկն Կոստանդ կայսրն ի
Հռոմ և խափանեաց զամենայն սահմանեալսն ի նմանէ, ե բա-
զում ի գանձուց նոցա տարեալ զհետ իւր || ի Սիկիլիա:..... 140 ւ
- ՈԾԱ (651) ԶԹէաւտաւրիկ Թագաւորն Ֆրանսին հանին ի
15 Թագաւորութենէ և կրաւնաւորեցուցին և զԶիւարիկ եղբայր նո-
րա Թագաւորեցուցին, որ յետոյ սպանաւ ի զաւրացն և դարձեալ
Թէաւտաւրիկն տիրեաց աշխարհին: Եւ Իռաւին, կրցեր եղբայրն
իւր, ետ սպանանել զսուրբն Լճեր:
- ՈԾԲ (612) Եղև պապ ի Հռոմ Լեոն Երկրորդ, Սիկիլացի
20 ազգաւ, որդի Պաւլոսի, կացեալ ամիսս Ժ (10) և աւուրս ԺԷ (17):
Սա ընդունեցաւ զԶ[6]-երրորդ ժողովն և մեծաւ խորհրդականու-
թեամբ փոխեաց || ի Լադին լեզու:..... 140 ր
- ՈԾԶ (656) Եղև պապ ի Հռոմ Յոհաննէս, ծնեալ ի Սուրբոյ
ի գաւառէն Անտիոքա, որդի Գրիգորի, կացեալ ամ Ա (1) և
25 աւուրս Ժ (10): Յաւուրս սորա հնազանդեցուցին զԱփրիկէ ընդ
իշխանութեամբ Հռոմայեցոց:
- ՈԾԹ (659) Եղև պապ ի Հռոմ Կոնոն Առաջին, Հռոմայեցի
ազգաւ, կացեալ ամ Ա (1) և աւուրս Ժ (10). յետ որոյ եկաց
աթոռն առանց հայրապետի ամիսս Բ (2) և աւուրս ԻԳ (23):
30 Յընտրութիւն սորա եղև բաղում անհաւանութիւն, զի կլէրի-
կոսքն խնդրէին զՊետրոս աւագէրէցն, ե ձիւաւորքն կամէին
զԹէոդորոս քահանայն և այնչափ վիճեցան վասն երկոցունց սո-
ցա, մինչ զի սոքա երկոքեան ընդրեցին իւրեանց կամաւ զԿո-
նոն:.....
- ՈԿԲ (662) Եկաց կայսր Հռոմա Կոստանդին, որդի Կոստան- 141 ւ
դեա, կացեալ ամս ԺԷ (17): Ի ժամանակս սորա մտին Տաճիկք
ի Սիկիլիա և դարձան ըաղում աւարաւ: Եւ առ սովաւ Ե (5)-եր-
րորդ ժողովն գումարեցաւ ի Կոստանդինուպալիս ընդդէմ պաա-
րիարգին Գրիգորի:
- ՈԿԶ (666) Էառ զաշխարհն Ընկլէզաց Կիլամ Պապտառտն:
40 ՈԿԳ (673) Եղև պապ ի Հռոմ Լեոն Երրորդ, ազգաւ Հռո-
մայեցի, կացեալ ամս Բ (2) և աւուրս Ի (20): Սա կարգեաց
պապ զՊատրիսիոս:.....
- ՈԿԷ (677) Վախճանեցաւ Բբինն, որդի Աճիգի և եթոզ Բ (2)
45 որդիս ի հարձէն իւրոյ՝ զՏրաւաւն և զԿրիմաւլթ: Եւ Թէաւտաւ-
րիկն վախճանեցաւ և տիրեաց որդի նորա Կլաւտաւվէնս:

ի Քրիստոսէ

ՈՀԸ (678) Եղև պապ ի Հռոմ Յոհանէս Է(7)-երրորդ, ազգաւ Յոյն, որդի Պզատանի, կացեալ ամս Բ(2), ամիսս Է(7) և աւուրս ԺԷ (17). յետ որոյ և կացեալ աթոռն առանց հայրապետի ամիսս 141 Բ

Գ(4):

Յայնժամ էր Յուստիանոս կայսր, որ տիրեաց ամս Ժ(10): Սա արարեալ հաշտելութիւն ընդ Տաճիկսն Ժ(10) ամաւ, ի ցամաքս և ի ծովս: Սա էր բարի և առատ և յոյժ աճեցոյց զկայսերութիւնն Հռոմս և գործք սորա գրեալ են ի Յաճախապատում պատմագիրսն.....

ՈԶԸ (688) Եկաց կայսր Լևոն, որ Երկրորդն կոչեցաւ, ամս Գ(3).....

ՈՂԱ (691) Եկաց կայսր Հռոմա Տիրերիոս, կացեալ ամս Է(7). Առ սովաւ Ճիդուֆ դուսքն¹⁰ Պաւնաւանթոյ աւերեաց զամենայն գաւառն Գամբանիոյ, վասն որոյ եղեւ սով մեծ.....

ՈՂԵ (695) և Եղև Տրաւոն Թագաւոր Ֆրանսիոյ: 142 Բ

ՈՂԶ (696) Գնաց Բրիւն յԱլամանք ընդգէմ Վալանդիոսի առկին:

ՈՂԸ (698) Եկաց կայսր Հռոմա Յուստիանոս Երրորդ, կացեալ ամս Զ(6): Աս ոչ է այն Յուստիանոսն, որ զգիրս աւերինացն ժողովեաց: Ի սորա աւուրս վախճանեցաւ Չիլտրպայրդն և եկաց Կաւտրպէրդ Փոքրն: Եւ ապա վախճանեցաւ Բրիւն և եկաց Զաուր Մարգէլն, որ դատաւոր էր Ֆրանսիոյց յաւուրս Դակուպէրթին: Այս Զաուր Մարգէլ ետ հոգս ձիաւորացն զինչս սրբոյ եկեղեցոյն:

ԶԳ(703) Եկաց կայսր Հռոմա Ֆիլիպն ամ Ա(1) և ամիսս Զ(6): Յայնժամ ժամանակի ընտրեցաւ պապ Հռոմա Գրիգորիոս Երրորդն, ազգաւ Հռոմայեցի, որդի Մարգէլին: Սա կացեալ ամս ԺԱ(11), և ամիսս Զ(6), և աւուրս ԻԴ(24). յետ որոյ եկաց աթոռն առանց հայրապետի ամիսս Ը(8): Սա յաւելցոյց ի ծածուկ խորհուրդս պատարագին մասն ինչ: Սա եհան զկարողութիւնն Իտալիոյ ի ձեռանէ կայսերն Լևոնի և բանադրեաց զկայսրն Լևոն վասն անարգելոյ զպատկերսն և ընկեց յաթոռոյն:

ԶԴ(704) Եկաց կայսր Հռոմա Անաստաս ամս Դ(3): Սա կալաւ զՖիլիպն և փորեաց զաչսն:

ԶԵ(707) Եկաց կայսր Հռոմա Թէոդոսիոս ամ Ա(1):

ԶԸ(708) Եկաց կայսր Հռոմա Լևոն որդովն իւրով Կոստանդեաւ, ամս ԻԵ(25): Ի սորա ժամանակին Տաճիկքն եկեալ ի Կոստանդինուպուլիս պաշարեցին զքաղաքն զԳ(3) ամս:

ԶԺԴ(714) Եղև պապ ի Հռոմ Զաքարիայ Առաջին, ազգաւ Յոյն: Սա կացեալ ամս Ժ(10), ամիսս Գ(3) և աւուրս ԺԵ(15). յետ որոյ եկաց աթոռն առանց հայրապետի աւուրս ԺԴ(14): Սա արար արեղայ զթագաւորն Ֆրանսիոյ զմեծն Զաուր, զեղբայր Բրիւն և առաքեաց և զնա ի վանս, որ կոչի Կազմանս. և սա ետ 142 Բ վանիցն բազում տուրս սիգեղիւ եկեղեցոյն:

ԶԺԶ(716) Մեռա Տակուպէրթն և եկաց իր որդին Թէաւտաւրիկն:

Ի Քրիստոսէ

2ԻԴ (724) Եղև պապ ի Հռոմ Ստեփանոս Երկրորդ, աղգաւ
Հռոմայեցի, որդի Կոստանդեա, սա եկաց ամս Ե (5) և աւուրս
ԻԸ (28). յետ որոյ եկաց աթոռն առանց հայրապետի ամիսս Ա (1)
և աւուրս Ե (5), Սա գնաց ի Ֆրանսն, վասն զի թագաւորն Լուս-
կուպարտաց Աստիֆֆն հարստահարէր զնա և միարանեալ ընդ
Բբինն պսակեաց թագիւ ղերկու որդիսն իւր և ղԲբինն առեալ
ընդ իւր դարձաւ յիտալիա, ընդ ձեռամբ արար զԲաւլի քաղաքն
և այլ Ի (20) քաղաքս, վասն որոյ եղև պատրոսիոս Հռոմա:.....

10 2ԼԳ (733) Մեռաւ Ջառլ Մարգէլն, իշխան Ֆրանցիդացն, զոր
սուրբն Ստեփանոս ետես ի տեսլեան, զի էր նա ի դժոխս հոգով
և մարմնով, վասն զի տուեալ էր զաասանորգս եկեղեցոյն հոռո
գաւրաց իւրոց և վասն այլ բազում չարեաց, զոր գործեալ էր:
Եւ յետ նորա կացին որդիքն իւր Բբինն և Ջառլն:

15 2ԼԵ (735) Եկաց կայսր Հռոմա Կոստանդին Երինեաւ մարբն
իւրով կացեալ ամս Ժ (10)³⁰,.....

2ԽԱ (741) Եղև Է(7)-երրորդ ժողովն:

143 -

2ԽԳ (743) Եղև պապ ի Հռոմ Ագրիանոս Առաջին, որդի
Թէոդորեայ, ի գաւառէն Վիալագա, կացեալ ամս ԻԴ (24), ամիսս
Ժ (10) և աւուրս ԺԸ (18): Ի խնդրոյ սորա թագաւորն Ջառլն,
որդի Բբինն, պաշարեաց զԼուսկուպարտքն ի Բաբի³¹ և կալաւ
զթագաւորն Լուսկուպարտաց, որ կոչէր Տիդիտէր և տարաւ ընդ
իւր ի Ֆրանսն զթագաւորն և զկին իւր կապանաւք և յորժամ
եկն յերկրպագութիւն ի Հռոմ ետ սրբոյն Պետրոսի զամենայն,
25 զոր Բբին, հայրն իւր, պարգևեալ էր և առաւել ետ զտուկութիւնն,
որ կոչի Սպաւլիդ և զՊաւնիւլայտ, վասն որոյ արարին զնա պատ-
րոսիոս Հռոմա: Եւ յայնմ ժամանակի Ջառլ Մայնն և Բբինն զնա-
ցին ի վերայ Էիհալու:

2ԽԴ (744) Մեռաւ Թէաւտաւրիկն և Զիլտրիկն թագաւորեաց:

30 2ԽԶ (746) Եկաց կայսր Հռոմա Կոստանդին որդովն իւրով
Լեոնիւ, կացեալ ամս ԺԶ (16): Ի ժամանակ[ս] սորա մեռաւ
Բբին թագաւորն Ֆրանսին, որ պատրոսիոս էր: Հռոմա:

2ԽԸ (748) Բբինն թագաւորեաց և Զիլտրիկն հաբեղայ եղև:

35 2ԽԷ (757) Մեռաւ Բբին թագաւորն Ֆրանսին և կալան զիշ-
խանութիւնն Ջառլն և Ջառլը Մայնն:.....

ՊԸ (808) Կուրացաւ կայսրն Կոստանդին:

143 Բ

ՊԹ (809) Եկաց կայսր ի Հռոմ Ջառլ Առաջին³², ի ժամա-
նակս պապուն Լեոնի Զորրորդի, կացեալ ամս ԺԳ (13), ամիսս
Ա (1) և աւուրս Դ (4): Ի ժամանակ[ս] սորա քաջ ձիաւորքն՝
40 Ըռաւլանթն և իւր ընկերքն, որ կոչէին Գունթ բալագին, յաղթե-
ցին զաւրացն Տաճկաց յերկրին Սպանիոյ³³, բայց յետոյ մեռան
առւրտութեամբ գունթի միոյ, որ կոչէր Կանըլուն:

ՊԺԶ (816) Եկաց կայսր Հռոմա Միխայլն ամ Ա (1):

ՊԺԷ (817) Եկաց կայսր Լեոն ամ Ա (1):

45 ՊԺԸ (818) Եկաց կայսր Հռոմա Լաւիզն, որդի Ջառլին Մեծի,
հանդերձ որդովն իւրով, որ կոչէր Լաւգայր, կացեալ ամս ԻԵ (25):

ի Քրիստոսէ

Սորա էին Բ (2) եղբարք, մինն տիրէր Ալաֆնաց և միւսն՝ Սպանիոյ և ինքն իշխեաց երկոցունցն: Սորա երեկեցաւ ի տեսեան գիշերի Յովաննէս Մկրտիչն և հրամայեաց նմա || զի շինեսցէ 44 ա.
5 տաճար ի փառս Աստուծոյ և յանուն նորա: Եւ նա ելեալ խընդութեամբ շինեաց զտաճարն յանուն Մկրտչին, ի տեղին որ կոչի Արծաթիկ, որո[յ] ետ ըստճիկս բաղումս³⁴:

ՊԻԴ (824) Եղև պապ ի Հռոմ Եւգինէս Երկրորդ, ազգաւ Հոռմայեցի, կացեալ ամս Դ (4), ամիսս է (7) և աւուրս ԺԹ (19): Սա 10 ընարեցաւ և կարգեցաւ պապ յաշխարհական արանցն Հռոմա:.....

ՊԻԸ (828) Եղև պապ ի Հռոմ Դրիգոր Զորրորդ, ազգաւ Հոռմայեցի, որդի Յոհանիսի, կացեալ ամս ԺԶ (16): Սա քակեաց զտաճարն սրբոյն Մարկոսի և վերստին շինեաց:

ՊԽԳ (843) Եղև պապ ի Հռոմ Սէրճիոս Երկրորդ, Հոռմայեցի ազգաւ, որդի Սէրճի, կացեալ ամս Գ (3). յետ որոյ եկաց աթոռն առանց հայրապետի ամիսս Բ (2) և աւուրս ԺԵ (15): Սորա կոչէին մականունն Խողրերան³⁵, Զկնի այս պապուս սկսան փոխել զանուանսն պապքն Հռոմա:

ՊԽԴ (844) Եկաց կայսր Հռոմա Կլաւդայրն ամս Ժ (10) և 20 որդի նորա Լաւիդ ամս Ե (5): Սա եղև յոյժ բարի քրիստոնեա: Ի սորա աւուրս Տաճիկք յԱփրիկոյ եկեալ նաւուք ի Հռոմ և կողոպտեցին զտաճար սուրբ առաքելոյն Պետրոսի և Պաւղոսի. և զամենայն սահմանսն Հռոմա: Այլ ի դառնալ նոցա յԱփրիկէ, ուստի եկեալ էին, ընկղմեցան ի ծովն:

ՊԽԶ (846) Եղև պապ ի Հռոմ Լեոն Ե(5)-երրորդ, ազգաւ Հոռմայեցի, որդի Կիտաւազդա, կացեալ ամս Ը (8), ամիսս Դ (4) և աւուրս Զ (6). յետ որոյ եկաց աթոռն առանց հայրապետի ամիսս Բ (2) || և աւուրս ԺԵ (15): Սա շինեաց զքաղաքն, որ կոչի 144 ք.
Լէաւնիանէ և շինեաց զտաճար սրբոյ Աստուածածնին, որ կոչի
30 նոր, և այլ բազում տաճարս շինեաց:

ՊԾԲ (852) Դարձեալ եկաց կայսր Հռոմա Կլաւդայր Լաւիդ որդով իւրով ամս Ե (5):

ՊԾԴ (854) Եղև պապ ի Հռոմ Բէնէդիքտոս Երրորդ, ազգաւ Հոռմայեցի, կացեալ ամս Բ (2), ամիսս է (7) և աւուրս Ե (5). յետ որոյ կացեալ աթոռն առանց հայրապետի աւուրս ԺԵ (15): Սա աւրէնս եղ կլէրիկոսացն կարգաւորապէս կեալ:

ՊԾԶ (856) Եղև պապ ի Հռոմ Նիկաւլայոս ամս Թ (9), ամիսս Զ (6) և աւուրս Թ (9): Սա ընապրեալ յաւուրսն իւր երկուս կայսերս՝ զմինն ի կողմ արեւելեան, որ կոչէր Միխայիլ, 40 վասն Իգնատիոսի, զոր ընկեցեալ էր յաթոռոյ առանց իրաւանց և զհիւսիսայինն, որ կոչէր Կլաւդայր, վասն հարձին իւրոյ՝ Վալտրիա: Սա կարգեաց՝ զի յետ մահուան պապուն, կարտնարքն ժողովեալ ընտրեացեն պապ, էթէ Հոռմայեցի և էթէ յայլազգաց:

ՊԾԷ (857) Եկաց կայսր Հռոմա Կլաւդայր ամս ԺԸ (18):.....

ՊԶԶ (876) Եկաց կայսր Հռոմա Զառլ Երկրորդ, կացեալ ամ 45 Ա (1) և ամիսս Ը (8): Ի ժամանակս սորա արշաւեցին Տաճիկք.

Դ ՔՐԻՍՏՈՍԷ

|| յԽտալիա և այրեցին զտաճարն սրբոյն Բէնէդիքտոսի, որ է Իմունդ Կարսինն:

ՊՀԷ (877) Եկաց կայսր Հոռոմ Ջառլ Երրորդ ամս Ը (8):.....

5 ՊԶ (880) Եղև պապ ի Հոռոմ Ադրիանոս Երրորդ, աղգաւ Հոռոմայեցի, որդի Բէնէդիքտոսի, կացեալ ամ[ս] Ա (1) և ամիսս Դ (4): Սա աւրէնս եղ զի կայսերքն մի ձեռնարկեացեն յընտրու-թիւն պապուն,.....

10 ՊԶԹ (889) Եղև պապ ի Հոռոմ Ֆորմոսիոս Առաջին, աղգաւ Հոռոմայեցի, կացեալ ամս Ե (5) և աւուրս Ը (8):

Առ սովաւ եկաց կայսր ի Հոռոմ Կլաւդայր ամս Դ (4):

Եւ անտի ի հետ սկսան լինել կայսերք յաշխարհէն Իտալիոյ և ելաւ կայսերութիւնն ի ձեռանէ Ֆրանցիզացն կամաւ Հոռոմայեցոցն, վասն զի զայնու ժամանակաւ ոչ աւգնէին Ֆրանցէզքն

15 Հոռոմ ընդդէմ Լոնկուպարտացն, որ նեղէին զաշխարհն Հոռոմա:

ՊՂԲ (892) Եկաց կայսր յԽտալիայ Պրնճեր ամս Ը (8):.....

ՊՂԶ (896) Եղև պապ ի Հոռոմ Յոհանէս Ժ (10)-երորդ, կա- 145 րցեալ ամս Բ (2) և աւուրս ԺԵ (15): Սա պատերազմեցաւ ընդ Հոռոմայեցիսն:.....

20 ՋԲ (902) Եղև պապ ի Հոռոմ Սէրճիոս Երրորդ Հոռոմայեցի, որդի Բէնէդիքտոսի քահանայի, կացեալ ամս Է (7), ամիսս Դ (3) և աւուրս ԺԶ (16): Սա վերստին շինեաց զտաճարն Լադրանու: Առ սովաւ եղև կայսր Ոյկն ամս Զ (6) յԽտալիա՝ հանդերձ Պրնճեր որդով իւրով: Ի ժամանակ[ս] սորա աղգն Ունգռաց, որ

25 բնակեալ են առ գետովն Տաւնաւոյ, աւարեցին զաշխարհն Սպա-նիոյ:

Եւ յայնմ ժամանակի աստեղդ երևեցան յերկինս ի ձև հրե-զէն նետից:

ՋԸ (908) Եկաց կայսր Բրնճեր ամս Ը (8):.....

30 ՋԺԲ (912) Եղև պապ ի Հոռոմ Յոհաննէս ԺԱ (11)-երորդ, կա-ցեալ ամս ԺԴ (14), ամիսս Բ (2) և աւուրս ԺԴ (14): Սա պատե-րազմեալ ընդ Տաճիկսն, վարեաց զնոսա յԽտալիոյ ի Սիկիլիա || 146 և շինեաց զտաճարն ի Լադրանն:

ՋԺԵ (915) Եկաց կայսր Կլաւդայրն ամս Դ (3):

35 ՋԺԷ (917) Եկաց կայսր Բրնճեր ամս ԺԱ (11):.....

ՋԻԹ (929) Եղև պապ ի Հոռոմ Յոհանէս ԺԲ (12)-երորդ կա-ցեալ ամս Դ (4), ամիսս Ժ (10) և աւուրս ԺԴ (14): Սա էր որդի պապուն Գրիգորի Չորրորդին:

40 ՋԼ (930) Եկաց առաջին կայսր յԱլաֆնաց Աւդն, կացեալ ամս Զ (6): Եւ աստ փոխեցաւ կայսերութիւնն յԽտալացոցն յԱլամանն³⁶:.....

45 ՋԼԷ (937) Եղև կայսր Աւդն հանդերձ Աւդուն որդով իւրով, կացեալ ամս ԺԸ (18): Սա մի անգամ յաղթեցաւ ի Կալափրա-ցոցն և յետոյ յաղթեաց նոցա և անտ գտեալ զմարմին Բար-թաղոմէոսի և երեր ի Հոռոմ, կամեցեալ տանել յաշխարհն իւր և ոչ բաւեալ մեռաւ անգ և ֆնաց նշխար սբբոյն ի Հոռոմ:.....

Ի Քրիստոսէ

ՁԽԲ (942) Եղև պապ ի Հռոմ Յոհաննէս ԺԴ (14)-Երրորդ ի գաւառէն Վիելադա, որդի Ալպրիկ Իշխանին Հռոմա, կացեալ ամս Ձ (6),.....³⁷

5 ՁԾԱ (951) Եղև պապ ի Հռոմ Յոհաննէս ԺԴ (14)-Երրորդ, ¹⁴⁶ Բ կացեալ ամս Է (7) և ամիսս ԺԱ (11), Ջսա կալեալ Պետրոս Բրովաւստն, յարգեալն էդ զնա ի բերդն Սայնթ-Անջլն³⁸ և ապա առաքեցաւ յաքսորս ի Դամբունիա. և յետ Ժ (10) ամսոյ և ԻԶ (26) աւուր դարձաւ ի Հռոմ. և կայսրն Աւդ տանջեաց սաստիկ զհալածաւսն իւր:

10 ՁԾԷ (957) Եկաց կայսր Աւդն Երրորդ ամս ԺԲ (12). և յետ սորա դատարկ եկաց կայսերական աթոռն ամս ԺԲ (12):

ՁԿԱ (961) Եղև պապ ի Հռոմ Բէնէդիքտոս Ձ (6)-Երրորդ ամ[ս] Ա (1) և ամիսս Ձ (6): Սա եղաւ ի ըանտի ի Սայնթ-Անջլն և անդ խեղդեաց զնա Սինքիոս:

15 ՁԿԴ (964) Եկին Տաճիկք ի վերայ Գարամիոյ,.....

ՁՀԱ (971) Եղև պապ ի Հռոմ Պաւնէֆանց Է(7)-Երրորդ, աղգաւ Հռոմայեցի, կացեալ ամս Ը (8), ամիսս Ձ (6): Սա աւգնու-թեամբ կայսերն կալաւ բազումք ի Հռոմայեցոցն և պատժեաց:

20 ՁՀԲ (972) Եկաց Թագաւոր Ֆրանսին Հոյը Ջաբն. և յետ մահուան նորա եկաց Հեռի իր որդին:

ՁՀԴ (974) Եղև սով սաստիկ,.....

ՁԶ (980) Եկաց կայսր Հեռի Առաջին ամս ԺԲ (12) և ամիսս Ձ (6). և յետ յնորա եկաց աթոռն առանց կայսեր ամս Բ (2), ¹⁴⁷

25 Եւ պարտ է գիտել, որ բազում գտանի ի պատմագիրսն Հեռի Թագաւոր քան թէ կայսր, վասն որոյ յորժամ առաջին Հեռի լուիցես ի պատմութիւնս, դու այնպէս իմացիր, թէ ի կայսերս: Սա եղև առաջին կայսր, որոյ անուն էր Հեռի. նոյնպէս և յորժամ Քուռաթ լուիցես առաջին և երկրորդ՝ այնպէս իմացիր:.....

30 ՁԼԲ (992) Եկաց կայսր Քուռաթ³⁹ Առաջին ամս ԺԶ (16). յետ որոյ եկաց աթոռն առանց կայսեր ամս ԻԴ (23): Յաւուրս սորա մեռաւ Թագաւորն Ըռաւպէրտ և եթող Բ (2) որդիս՝ զՀոյը և զՀեռի. և էր Ըռաւպէրտն տուկ Պրկոյնին,.....

35 ՁԼԷ (997) Մեռաւ Ըռիջառդ տուկն Նորմանդոյ. յետ որոյ եկաց իր որդին Ըռիջառգն,.....

ՁԼԹ (999) Եղև պապ ի Հռոմ Սեղբեստրոս Երրորդ, կացեալ ամս Դ (4), ամիս[ս] Ա (1) և աւուրս Թ (9): Սա էր յոյժ գիտնական. և էր կացեալ հայր վանից և ապա եղև արքեպիսկոպոս Ըռաւանոյ և յետոյ եղև պապ || : Յաւուրս սորա կատարեցաւ. ¹⁴⁸ Բ հազար աֆն, սկսեալ ի մարմնաւորութենէն Քրիստոսի:.....

40 ԻԺԶ (1016) Եկաց կայսր Հեռի Երկրորդ ամս ԺԱ (11). յետ որոյ եկաց աթոռն առանց կայսեր ամս ԻԴ (24): Սա եկն յԻտալիա և կալաւ զՊանտուլֆ բրինձն Գարոյ և տարաւ կապա-
45 նաւք. և զայլ ոք Պանտուլֆ անուն կացոյց ի տեղի նորա:

Յաւուրս սորա մտին Նորմանդքն ի Հռոմ:.....

ի քրիստոսէ

ՌԼԱ (1031) Եղև պատերազմ մաւտ ի սուրբ Պետրոս, զոր
Ջառլն արար:

5 ՌԼԲ (1032) Եղև պապ ի Հոռմ Բենէդիքտոս Թ (9)-երրորդ
կացեալ ամս ԺԻ (14): Ջսա ընկեցին յաթոռո ե եղին զՅոհաննէս
եպիսկոպոսն Սապիոյ ե կոչեցաւ Սեղբեստրոս: Եւ յետոյ ընկե-
ցին ե զսա ե դարձեալ եկաց Բենէդիքտոսն պապ: Եւ դարձեալ
երկրորդ անգամ ընկեցին զԲենէդիքտոս ե կոցուցին պապ զՅո-
հաննէս աւագէրէցն սուրբ Յոհաննիսի, որ է մերձ ի դուռն Լա-
10 դին: Եւ դարձեալ ընկեցաւ սա հրամանաւ կայսերն Հեռէ:.....

ՌԽԷ (1047) Եղև պապ ի Հոռմ Կլէմանս Երկրորդ ամիսս 148
Թ (9) ե աւուրս Զ (6): Սա եղև կողոպտիչ եկեղեցոյ:

ՌԽԸ (1048) Եղև պապ ի Հոռմ Լեոն ամս Ե (5), ամիսս
Բ (2) ե աւուրս Զ (6): Առ սովաւ Ըռաւպէրտ Կիջարդ եմուտ ի Հոռմ
15 ե պաշարեաց զքաղաքն Դիպուրդինայ: Եւ եղև սով սաստիկ
ընդ ամենայն տիեզերս: Յայսմ ամի երկեցաւ լուսաւոր աստղ
մի ի մէջ բոլորի լուսինն, յորմամ լուսինն նոր էր, ի մայիս ամ-
սոյ ԺԴ (14) աւրն, յառաջին պահ գիշերոյն:.....

ՌԾԳ (1053) Այրեցաւ հրով մեծ մասն Հոռմայ. ե եղև յայնմ
20 ամի երաշտութիւն սաստիկ:.....

ՌԾԶ (1056) Եկաց կայսր Հեռի Երրորդ ամս ԺԵ (15): Սա
յորժամ եկաց կայսր, կալաւ զհայր իւր ե եղ ի բանտի, որ ե
անդ վախճանեցաւ: Յաւուրս սորա Ըռաւպէրտ Կիջարդն պատե-
րազմեալ յաղթեաց կայսերն Կոստանդինուպաւսի Ալէքսին: Այս
25 Ըռաւպէրտ Կիջարդ էր իշխան ոմն Ֆրանսէզ, եկեալ զաւրաւք ի
վերայ Հոռմայ ե ոչ կարաց խոնուլ ե անտի եմուտ յերկիրն Բոյ-
լին ե էառ փոքր փոքր զերկիրն ամենայն:

|| Սորա էր եղբաւորդի մի Ըռաւճէլ անուն, որ եղև Թա- 149
զաւոր Սիկիլիոյ: Եւ դուստր մի էր Ըռաւճէլին, որում անուն էր
30 Կոստանցիա, որ եղև մայր Ֆրտրիկ կայսերն այնմ, զոր բանա-
դրեաց եկեղեցին ե եհան ի ժառանգութենէ իւրմէ: Եւ դարձեալ
այս Ըռաւճէլ Թագաւոր Սիկիլիոյ ծնաւ որդի մի, որում անուն
էր Կիլամ. ե սա ծնաւ զմիւս Կիլամն, որ եղև Թագաւոր Բոյլին
ե եղև սա այր վառաւոր ե արժանի յիշատակի:

35 Ի սորա աւուրս էր Թագաւորութիւն Բոյլին յոյժ աջողակ ե
րարէլի, քան զամենայն Թագաւորութիւնս:.....

ՌԾԹ (1059) Եղև պապ ի Հոռմ Նիկաւլայոս Երկրորդ, ազ-
գաւ Պրկոյնուն, կացեալ ամս Բ (2), ամիսս Զ (6) ե աւուրս
ԻԶ (26): Յաւուրս սորա մեռաւ Հեռի Թագաւորն Ֆրանսին ե
40 եկաց յետ նորա Ֆիլիպ որդի նորա:

ՌԿԵ (1065) Հանկեաւ սուրբն Այմար. յետ որոյ եկաց Թա-
գաւոր Ընկլէզաց էրարտ եղբաւորդին իւր:

ՌՀԲ (1072) Վախճանեցաւ կայսրն Հեռի:

ՌՀԳ (1074) Եղև պապ ի Հոռմ Գրիգոր ամս Ժ (10), ամիս[ս]
45 Ա (1) ե աւուրս Ը (8): Յաւուրս սորա էր ոմն Ալէքսանդրոս
կայսր ի Կոստանդինուպաւսի:

ի Քրիստոսէ

- ՌՁ (1080) Եղև պապ ի Հռոմ Կլեմենգէս Երրորդ կացեալ
ամս Ի (20), ը Սա էր հերձուած և կողոպտիչ եկեղեցոյ և լեալ էր
յառաջ եպիսկոպոս Ըռաւանոյ.....
- 5 ՌՁՁ (1086) Վախճանեցաւ Թագաւորն Կիլամ⁴⁰, որ զԸնկլէ-
զաց աշխարհն առեալ էր. յետ որոյ եկաց Կիլամն իր որդին:
ՌՁԹ (1089) Եղև պապ ի Հռոմ Ուրբանոս, որ էր ի կարգէն,
որ կոչի Գլինի, ի սորա աւուրս դուքսն Կաւտաւֆրէ, զաւրաւքն
քրիստոնէից, Թափեաց գերուսաղէմ: Կացեալ ամս ԺԱ (11), ամիսս
10 Դ (4). յետ որոյ եկաց աթոռն առանց հայրապետի աւուրս ԺԶ (16):
ՌՂԵ (1095) Եղև ժողովն ի Գլէրմուշ, վասն ազաւթվո-
րացն, որոց Փէռ կրաւնաւորն առաջնորդեաց:
ՌՂԶ (1096) Շարժեցան ըաղմուծիւն ազաւթվորացն ի
Ֆրանսէն գալ ի Թափուռն Երուսաղէմի և յԱնտիոք:
15 ՌՂԷ (1097) Առաւ Նիկիա⁴¹ և Անտիոք⁴² յանաւրինաց,
ՌՂԹ (1099) Առաւ Երուսաղէմ յանաւրինաց և տիրեաց իշ-
խանութեանն Երուսաղէմի Կաւտաւֆրէ տը Պուլուհն⁴³, որ էր
տուկ Նորմանդիոյ:
ՌՃ (1100) Եղև պապ ի Հռոմ Պասկալ Երկրորդ կացեալ
20 ամս ԺԸ (18), ամիսս Ե (5) և աւուրս Ը (8): Զայս Պասկալ պապ
յորժամ Թագէր զկայսրն Հեռի, կալան և զամենայն գարտինարքն
և զգարպաս նորա, հրամանաւ կայսերն Հեռէ: Եւ յայնժամ վախ-
ճանեցաւ Կաւտաւֆրէ տը Պուլուհն յԵրուսաղէմ, Եւ ի տաւն ծնըն-
դեանն Քրիստոսի Թագաւորեաց Պաղտին եղբայրն իւր, որ եղև
25 առաջին Թագաւոր Երուսաղէմի⁴⁴:
ՌՃԱ (1101) Առաւ Սգայրն⁴⁵ յանաւրինաց:
ՌՃԲ (1102) Թագաւորն Երուսաղէմի Պաղտին միւս անգամ
խանգրեաց զգաւրս Մսրայ ի դաշտն Ըռամլէոյ⁴⁶:
ՌՃԴ (1104) Առաւ Աքա յանաւրինաց⁴⁷, Եւ Ըռաւպէրտ տուկն
30 Նորմանդոյ⁴⁸ դարձաւ յաշխարհն իւր և պատերազմեցաւ ըսդ
Թագաւորն Հէոթի. և ընդունեցաւ տուկ Ըռաւպէրտն և իր եղբայրն⁴⁹:
Եւ դարձեալ եղև երրորդ պատերազմ քրիստոնէից ընդ Մսրցիք
ի տեղին, որ կոչի Բպլին⁵⁰:
ՌՃԸ (1108) Վախճանեցաւ Ֆիլիպ ըոէ տը Ֆրանցն և Թա-
35 գաւորեաց իր որդին Լաւիզն⁵¹:
ՌՃԹ (1109) Առաւ Տրապաւլիս յանաւրինաց⁵²,
ՌՃԺ (1110) Առաւ Պերութ⁵³ և Սաիտէ⁵⁴ յանաւրինաց:
ՌՃԺԳ (1113) Թագաւորն Պաղտին չորրորդ անգամ խան-
գրեաց զՄսրա հեծելն ի սահմանսն Տապարիոյ⁵⁵:
40 ՌՃԺԵ (1115) Քրիստոնէքն շինեցին զՇաւապքոյ բերդն⁵⁶,
ՌՃԺԸ (1118) Վախճանեցաւ Թագաւորն Երուսաղէմի Պաղ-
տինն յերկիրն Եգիպտոսի ի տեղի մի, որ է ընդ Ֆարափին և
ընդ Յարիշն, ի մէջ յապրիլի Բ (2) աւրն⁵⁷, Եւ ընտրեցին երկ-
րորդ Թագաւոր Երուսաղէմի զՊաղտին տը Պուրգն:
45 Եւ մեռաւ կայսրն Յունաց Ալէքսն: Եւ սկիզբն եղև Դամ-

ի քրիստոսէ

իլցեց⁵⁸, Եղե պապ ի Հռոմ ձէլայդ Երկրորդ ամ[ս] Ա (1) և աւուրս
ԺԵ (15):

5 ԹՃԺԹ (1119) Եղե պապ ի Հռոմ Կալիստոս Երկրորդ ամս
Ե (5), ամիսս Ժ (10) և աւուրս ԺԳ (13): Եւ խեղդեցան որդիք
Թագաւորին Ընկլիղաց ի տեղին, որ կոչի Պարպարուն:

ԹՃԻԳ (1123) Եղե Ե (5)-երրորդ խանգրուֆն Մսրցեց ի
յերկրորդ Թագաւորէն Երուսաղէմի՝ ի Պաղտնէն⁵⁹:

10 ԹՃԻԴ (1124) Եղե պապ ի Հռոմ Ռնորիոս Երկրորդ ամս
Ե (5), ամիս[ս] Ա (1) և աւուրս ԺԹ (10): Եւ առաւ քաղաքն Սուր
յանաւրինաց⁶⁰:

ԹՃԻԶ (1126) Թագաւորն Երուսաղէմի Պաղտին խանգրեց
զՄսրցիք, որ եղև || Զ(6)-երրորդ խանգրուֆն ի տեղին, որ կոչի 150 ւ
Մարճսաֆար յաղվեստաւս⁶¹ ԻԱ (21) աւրն: Յայնմ ժամանակի
15 եղև Կլաւգայրն կայսր, կացեալ ամս ԺԲ (12):

ԹՃԻԹ (1129) Եղե պապ ի Հռոմ Ինաւսանթ Երկրորդ: Սա
արար ընթհանրական ժողով յեկեղեցի սուրբ փրկչին և պատ-
ժեաց ղՓէն Լէաւնն⁶² և զիւր սահմանադրութիւնն, կացեալ ամս
ԺԳ (13), ամիսս Ը (8) և աւուրս Ը (8):

20 ԹՃԼԱ (1131) Թագաւորն Երուսաղէմի Պաղտինն մեռաւ.
յետ որոյ եկաց երրորդ Թագաւոր Երուսաղէմի իր փեսայն Ֆուքն,
որ կոչէր մականունն տ Աւնճեր⁶³, Եւ Ինաւսանթ պապն կանգնեաց
զտաճարն Տոյնի:

ԹՃԼԵ (1135) Մեռաւ Հեռի⁶⁴ Թագաւորն Ընկլիղաց. յետ
25 որոյ եկաց Թագաւոր Ընկլիղաց իր եղբաւորորդին Ստեֆն: Եւ
յայնմ ժամանակի եղև երկրորդ Քուռաթն ընրրուր, կացեալ
ամս ԺԵ (15): Յաւուրս սորա գիտնական մի, որում կոչէին Հեռ-
նատ, քարոզէր ի քաղաքին Հռոմայ և նախատէր զհարստութիւնն
և զիշխանարար վարիլն եկեղեցականաց, յորոք քարոզութիւն բա-
30 զումք ի գիտնականաց հաւանէին. այլ ի նախանձու և յատեւու-
թենէ եկեղեցականացն յետոյ կալան զնա և կախեցին զփայտէ:
Եւ յայնմ ժամանակի եկաց ըմբռուր Ֆրտրիկն ամս ԼԵ (35):
Զսա Թագեցին ի տաճարի սրբոյն Պետրոսի: Սա ետ վերստին
35 շինել զքաղաքն Դիպուրդինա: Եւ ի դառնալն իւր աւարեաց
զգաւառն Սպաւլիտոյ յառաջի ամին Թագաւորութեան իւրոյ: Սա
էր այր իմաստուն և ճարտասան, ըռտտ և շնորհալի յամենայն
իրս. և յետոյ դէմ եղեալ գնալ յաւգնութիւն սուրբ քաղաքին
Երուսաղէմի. և ի ճանապարհին յորժամ լոկանայր ի դետ մի
փոքր անդ խեղդե || ցաւ և եղև սուգ մեծ վասն մահուան նորա⁶⁵, 160 ր

40 ԹՃԼԶ (1136) Մեռաւ Լաւիզ⁶⁶ ըռէ տը Ֆրանցն. յետ որոյ
Թագաւորեաց իր որդին Լաւիզն:

Ի Թուին Քրիստոսի ԹՃԼԷ (1137) վախճանեցաւ կայսրն
Յունաց Կալաթան Պաւլֆերաւիէնն⁶⁷ մերձ յԱնաւարդա, հարեալ
ի գեղուն նետէ, որ ե յառաջ քան զվախճանելն կացոյց յաթոռն
45 զկրսեւր որդին իւր զՄանուելն⁶⁸:

ԹՃԽԱ (1141) Մեռաւ Թագաւորն Ընկլիղաց Ստեֆն,.....

ի Քրիստոսէ

ՌՃԽԳ (1143) Եղև պապ ի Հռոմ Լիւսիոս Երրորդ ամիսս
ԺԱ (11) և աւուրս ԺԿ (13), Յայնժամ վախճանեցաւ թագաւորն
Երուսաղէմի Ֆուքն. յետ որոյ եղև չորրորդ թագաւոր Երուսա-
5 ղէմի Պաղտինն իր որդին⁶⁹:

ՌՃԽԵ (1145) Եղև պապ ի Հռոմ Որոգինէս Երրորդ, աղգաւ
Բիղան, կացեալ ամս Ը (8), ամիսս Գ (4) և աւուրս Ի (20). յետ
որոյ եկաց աթոռն առանց հայրապետի աւուրս Բ (2):

Յաւուրս Որոգինէս պապուն սահմանեցաւ Դամփլցեց կար-
10 միր խաչ կարէլ ի փիւռնն⁷⁰,

ՌՃԽԶ (1146) Եղև երկրորդ բասաճն Ֆռանդաց⁷¹, որ եկն
ընրրուրն և ըռէ տը Ֆրանցն, Յայսմ ամի թագեցին ընրրուր ի
Հռոմ ղԵ(5)-երորդն Հեռի Եւ յորժամ թագաւորեաց առժամայն
եմուտ յաշխարհն Բոյլին ըաղում զաւրաւք: Սա ետ զԵրուսկանաց
15 երկիրն Հռոմայ, Սա ամուսնացաւ ընդ Կոստանցիա դուստր
թագաւորին Սիկիլիոյ Ըռաւճէլին և յետոյ եմուտ յաշխարհն Սի-
կիլիոյ բռնութեամբ և էառ զաշխարհն մինչև ի Նաւլն⁷², և պա-
շարեաց ղՆաւլն ամիսս Գ (3) և վասն վատառողջութեանն, որ
մեռանէին ըաղումք ի զաւրաց նորա, ելալ անտի գնաց յաշ-
20 խարհն իւր. և յայնմ ամի ոչ կարաց հաւանեցուցանել զերկիրն
ղայն: Եւ յետ Դ (4) ամաց ապա եկեալ էառ զամենայն աշխարհն
Բոյլին և պատժեաց ըաղումք ի հակառակացն իւրոց: Սա վախ-
ճանեցաւ ի Բալէոմ⁷³, և Եւ յետ մահուան նորա եղև մեծ հակա-
ռակութիւն յաշխարհն Ալաֆնաց, զի ոմանք կամեցան թագաւո-
25 րեցուցանել զԱւգուռնն⁷⁴ և ոմանք զՖիլիպն: Եւ ապա Աւգն թագա-
ւորեաց և յետոյ հաշտեցաւ ընդ Ֆիլիպն. և ի հաշտութիւնն սպա-
նաւ Ֆիլիպն տուրտութեամբ ի Յալթըկրաւէն և Աւգն կալաւ
զթագաւորութիւնն խաղաղութեամբ:

ՌՃԽԷ (1147) Պաշարեցին ղԴամասկոս ընրրուրն Ալաֆնաց
30 և Լաւիդ ըռէ տ Ֆրանցն և ոչ կարացին առնուլ⁷⁵.....

ՌՃԾԴ (1154) Եղև պապ ի Հռոմ Ադրիանոս Զորրորդ, աղ-
գաւ Ընկլէդ, ամս Դ (4), ամիսս Զ (6) և աւուրս Ի (20), Եւ յայնմ
ամի Պաղտին, չորրորդ թագաւորն Երուսաղէմի, էառ զԱսխալան
յանաւրինաց⁷⁶, Եւ վախճանեցաւ թագաւորն Ընկլիզաց Ստեֆն.
35 յետ որոյ թագաւորեաց Հեռի որդի Մահաւթ կայսերուհոյն:

ՌՃԾԵ (1157) Լաւիդ ըռէ տը Ֆրանցն ետ զգուստր իւր
յամուսնութիւն թագաւորին Ընկլիզաց Հեռէ:

ՌՃԿԱ (1161) Եղև պապ ի Հռոմ Աղեքսանդրոս Երրորդ ի
Դուսկլանէն, կացեալ ամս ԻԱ (21), ամիսս ԺԱ (11) և աւուրս
40 ԻԵ (25), Յաւուրս սորա եղեն հերձուածք. և սա կոչեաց զըն-
րրուրն Ֆրտրիկ⁷⁷ գալ յուղղութիւն, վասն զի ընդունէր զհեր-
ձուածողսն: Սա սահմանեաց Բ (2) ժողովս, զմինն ի Դուրսն և
զմիւսն ի Հռոմ, ուր գումարեցան ԽԸ (48) եպիսկոպոսուոնք,
րաց ի հայրապետից:

ՌՃԿԳ (1163) Մեռաւ թագաւորն Երուսաղէմի Պաղտին
50 Զորրորդն⁷⁸:

ի քրիստոսէ

ՌՃԿԴ (1164) Եկաց Ե (5)-երրորդ Թագաւոր Երուսաղէմի Ամառի⁷⁹,

5 ՌՃԿԷ (1167) Թագաւորն Երուսաղէմի Ամառին գնաց յԵ-գիպտոս և էաս ի զՍքանտարիա և զՊլոէս⁸⁰, 151 ք

ՌՃԿԸ (1168) Թագաւորն Երուսաղէմի Ամառի խանգրեաց զՍալահատինն և սղարեաց զՏամրաթն⁸¹ Հաւոննոյն աւգնու-թեամբ և ոչ կտրաց առնուլ զնա:

10 ՌՃԿԹ (1169) Առին զՊլինաս անաւրէնքն ի քրիստոնէից. և շինեցաւ վանքն, որ կոչի Վալմունգ:

ՌՃՀ (1170) Եղև շարժ սաստիկ և փլան քաղքնի և ըերդեր ի Սէլն, ալոինքն՝ Սուր, Աքքա, Տրապաւլիս, Յարկա, Հատիկն, Վալանին, Անտաք և այլք ի քաղաքաց քրիստոնէից և յանաւ-րինաց, յառուր տաւնի սուրբ առաքելոցն Պետրոսի և Պաւղոսի⁸²:

15 ՌՃՀԱ (1171) Նոհատակեցաւ սուրբն Թումաս յաշխարհին Ընկիւղաց:

Ի Թուին Հայոց ՈԻԲ (1173) ի յաւդոստոս ԺԳ (13) ի հինգ-շարթի փոխեցաւ առ Քրիստոս սրբազան կաթողիկոսն Հայոց աէր Ներսէս Շարակնասացն⁸³:

20 ՌՃՀԴ (1174) Մեռաւ Թագաւորն Երուսաղէմի Ամառին և Թագաւորեաց Զ (6)-երրորդ իր որդին Պաղտինն⁸⁴:

Ի Թուին Հայոց ՈԻԵ (1176) կայսրն Յունաց Մանուիլն յաղթեցաւ ի Խիճ Ասլան սուլտանէն մերձ յԻկոնիա⁸⁵:

25 ՌՃՀԵ (1177) Եղև պապ ի Հոռմ Լիւսիոս Երրորդ ամս Դ (4), ամիսս Ի (2) և աւուրս ԻԵ (25):

Յայսմ ամի Թագաւորն Երուսաղէմի Պաղտին Գողին խան-գրեաց զՍալահատինն ի տեղին, որ կոչի Մունճիղարգ, ի գեկ-տեմբոն Բ (2) աւրն, զաւրութեամբ սրբոյ խաչին Քրիստոսի, զոր ընդ ինքեանս բարձեալ ունէին ի պատերաղմն:

30 ՌՃՀԸ (1178) Եղև մեծ հարուածք ի մորեխէ:

ՌՃՀԹ (1179) Պատերազմեցաւ Թագաւորն Երուսաղէմի Պաղտին ընդ Սալահատինն ի տեղին, որ կոչի Մարճըլիուն և յաղթեցան զաւրքն քրիստոնէից և խաչն սուրբ ոչ էր հետ զաւ-րացն, այլ մնացեալ էր ի Տապարիա:

35 ՌՃԶ (1180) Մեռաւ Լաւիզ ըռէ տը Ֆրանցն և Թագաւո-րեաց Ֆիլիպ⁸⁶ որդին նորա: Եւ վախճանեցաւ կայսրն Յունաց Մանուիլն, և Թագաւորեաց որդի նորա Ալէքսն⁸⁷:

ՌՃԶԱ (1181) Թագաւորեցուցին Երուսաղէմի Է (7)-երրորդ 152 ա-զփոքր Պաղտինն, զորդի մարգիզ Կիլամին, որում կոչէին Լուն-կըսպէ⁸⁸,.....

40 ՌՃԶԵ (1185) Մեռաւ Թագաւորն Երուսաղէմի Պաղտին Գո-ղին⁸⁹:

ՌՃԶԶ (1186) Մեռաւ Թագաւորն Երուսաղէմի Պաղտին Փոքրն⁹⁰ և եկաց ի Թագաւորութիւնն Ը (8)-երրորդ մայր նորա, Սալի Թագուհին և իր հայրգիրն Կի տը Լըզինայն:

45 ՌՃԶԷ (1187) Կոտորեցան զաւրքն քրիստոնէից յաշխարհն

ի Քրիստոսէ

Երուսաղէմի և կալան զթագաւորն Կի և անյայտ եղև սուրբ խաչն
Քրիստոսի, ի տեղին որ կոչի Գառնահադին, ի Գ (4) ասլն ի
յուլիսն: Եւ սպանվան մերձ ի Գաղա Ռաւպէրտն մայստոն
15 Ոսպէթլուն, ֆրէր Ըռաւճեր տը Մաւլին և մարաջախտ Դամփլուն
ֆրէր Ճագ տը Մալլի, յառաջի ասլն ի մայիս, որ յառաջ էր քան
զկորուստ սուրբ խաչին և յորժամ յազթեցան քրիստոնեայքն և
անյայտ եղև սուրբ խաչն: Ի նոյն ասլն տուին ի Սալահատինն
զԱքայ և ապա զԱսխալան ի Դ (4) ի սեխտեմրոն: Եւ ի հոգ-
10 տեմրո Բ (2) ասլն էառ Սալահատինն զԵրուսաղէմ և զամենայն
Սէհլն, զարդ ի Սրոյ և ի Տրապաւլսոյ⁹¹: Եւ ի սոյն ամի սկսաւ
շմորն ընդ ընէ տը Ֆրանցն և ընդ թագաւորն Ընկլիղաց:

ՌՃԶԹ (1189) Երեկ թագաւորն Կի պաշարել զԱքայ և ի
սոյն ամի եղև թագաւոր Ընկլիղաց Ըոիջաոդն:

15 ՌՃՂ (1190) Կայսրն Ալաֆնաց Ֆրտրիկն խեղդեցաւ ի 152 Բ
դետն Սելեկիոյ և թաղեցաւ յԱնտիոք⁹²: Եւ ի սոյն ամի եկաց
պապ ի Հռոմ Սէլէստինոս Երրորդ Հռոմայեցի, կացեալ ամս
ԻԳ (23), ամիսս Թ (9) և ասուրս ԺԱ (11): Սա յառաջին ամին
Իւր թագեաց կայսր զՀեռի, որդի Ֆրտրիկն, որ թագաւորեայց
20 ամս Թ (9)⁹³: Եւ ի սոյն ամի Ֆիլիպ ընէ տը Ֆրանց և Ըոի-
ջաոգ⁹⁴ թագաւորն Ընկլիղաց եկին պաշարել զԱքա և ի գալն
Ըոիջաոգ թագաւորն Ընկլիղաց էառ զԳիպրոս կղզին ի Յունաց
ի Կեոսակ տուկէն⁹⁵, Եւ յայսմ ամի եղև սկիզբն կարգաւորութեան
Ալաման ֆրէրացն:

25 ՌՃՂԱ (1191) Ընէ տը Ֆրանցն և թագաւորն Ընկլիղաց
թափեցին զԱքա յանաւրինաց ԻԲ (22) ասլն ի յունիս⁹⁶:

ՌՃՂԲ (1192) Կի թագաւորն Երուսաղէմի գնեաց Գիպրոս
կղզին ի թագաւորէն Ընկլիղաց⁹⁷: Եւ հաշիշիքն սպանին զմար-
գիդն: Եւ գունթն Հեռի պսակվեցաւ ընդ Ջապէլ դուստր թագա-
30ւորին Ամառէ, որ յառաջ լեալ էր կին Հանֆրէի:

ՌՃՂԳ (1193) Թագաւորն Ընկլիղաց Ըոիջարդ արար սէր
ընդ Սալահատինն և թափեաց սիրով զՃագն, զԱրսուֆն, զՍը-
զայրն և զԳայֆագ և ապա գնաց յայնկոյս ծովուն և ընտուեցաւ
ի տուկ Տաւս տը Ռիչէն⁹⁸:

35 ՌՃՂԴ (1194) Մեռաւ Կի թագաւորն Երուսաղէմի և Թ
(9)-երրորդ թագաւորեաց եղբայր նորա Հէմրի: Յայսմ ամի Լեոն
տէրն Հայոց կալաւ զՊէմունտ բրինձն Անտաքոյ և գնտանեաց ի
Սսոյ կլայն⁹⁹:

ՌՃՂԵ (1195) Աղատեցաւ Պեմունտ բրինձն ի Սսոյ կլայն
40 միջնորդութեամբ գունթ Հեռէ, որ արար խնամութիւն յիրենց
մէջն: Եւ յայսմ ամի վարեցին զԲիզանքն ի Յաքայոյ և յԵ թոյ 153 Ե
մաուցին զԲիզանքն ի քաղաքն: Եւ աղատեցաւ Ըոիջաոգ թա-
գաւորն Ընկլիղաց¹⁰⁰:

ՌՃՂԶ (1196) Մեռաւ Սալահատինն և իր ազբայրն Սէֆը-
45 տինն հայրենէթ[ա]վեց զաղր[ո]ր որդիքն և ինք տիրեաց Մարա
և Գմշխա¹⁰¹:

ի Քրիստոսէ

Եւ մեռաւ Հէմրի պատրիարզն Անտաքոյ, յետ որոյ եկաց պատրիարգ Պետրոս եպիսկոպոսն Տրապաււսոյ:

Եւ եղև մեծ սով ի Ֆրանսն, որ աժեցաւ ցորենն իստերն¹⁰²

5 Դ (4) լիվր:

ԹՃՂԷ (1197) Առին քրիստոնէքն զձալէթ դաւով յանաւրինաց, Եւ ընրրուրն Հեռի¹⁰³ էառ զԲոյլն¹⁰⁴ և զՍղիլն¹⁰⁵, Եւ յղըրկեց պապն յաւգնութիւն ծովուն այս դեհիս յոլով աղաւթվորք, որ խաչ էին վերուցել¹⁰⁶, Եւ գունթ Հեռին, որ էր ի Յաքա ընկաւ

10 ի պատուհ[ա]նէն ի վայր և մեռաւ¹⁰⁷,

Եւ Մէլէքըլ Յայտլն էառ զձաֆն ի քրիստոնէից:

Եւ աժեցաւ ի Ֆրանսն սիստեր մի ազն Դ (4) լիվր:

ԹՃՂԸ (1198) Թագաւորն Կիպրոսի Հէմրի պսակուեցաւ ընդ Թագունին Զապէլ: Եւ եպիսկոպոսն Մայանսու Թագեաց զԼեոն տէրն Հայոց Թագաւոր. և եղև առաջին Թագաւոր Հայոց յաշխարհն Կիլիկեցոց¹⁰⁸, Եւ առաւ Պերութ¹⁰⁹, Եւ վախճանեցաւ ընրրուր Հէոթին¹¹⁰, Եւ ալամանքն սղարեցին զԴուրուռն և ոչ կարացին առնուլ: Եւ ֆնացին առանց կայսր ամս է (7)¹¹¹,

ԹՃՂԹ (1199) Ըոթջարդ Թագաւորն Ընկլիզաց մեռաւ ի զարկուց նետի¹¹² և Թագաւորեաց իր որդին Ճուանն¹¹³, Եւ Լաւիդ, որդի Ֆիլիպ ըռէ տը Ֆրանցին, պսակվեցաւ ընդ Տամըպըլանչն, դուստր Ալֆունս ըռէ տը Կաստէլին:

ԹՄԱ (1201) Մեռաւ Պեմունդ ըրինծն Անտաքոյ և եկաց Պեմունդն իր որդին, որ էր կոմս Տրապաււսոյ:

25 Եւ Նիլոս դետն Մարա ընուաղեցաւ և եղև սով և սղութիւն¹⁰⁸ և մեծ յեգիպտոս:

ԹՄԲ (1202) Եղև մեծ շարժն որ վլոյց զԱքա և զՍուր, զձալէթ, զԱրկա և մեծ մասն ի Տրապաււսոյ և այլ շատ քաղքնի ի քրիստոնէից և յանաւրինաց: Եւ Դունթը տ Ֆլանտրն խլեցաւ յիր աշխարհէն դալ յԵրուսաղէմ:

30 ԹՄԳ (1203) Թագաւորն Հայոց Լեոն էառ զԱնտաք ինչու ի Դամփլն և կեցաւ ի ներս Գ (3) աւր¹¹⁴, Եւ Թագաւորն Ընկլէզաց Ճուանն կալաւ զԱրդուսն և զայլ իշխանսն ի Միրապիա:

ԹՄԴ (1204) Եսպան Մարչուֆլն զորդի Կեռսակ կայսերն: Եւ Դունթը տ Ֆլանդրն և տուկն Վնիժին առին զԿոստանդինուպաւլիս ի Յունաց¹¹⁵, Եւ վազցուցին զՄարչուֆլն¹¹⁶ ընդ սոյն մի ի վայր և մեռաւ: Եւ Թագեցին կայսր Կոստանդինուպաւլսի զՊաղատինն¹¹⁷,

Եւ Թագաւորն Կիպրոսի Հէմրի յղրկեց զիր զալէքն ի Կիպոսաւ և ի Սեհլէն յեգիպտոս, որ աւերեցին զՖաւճն և ըերին մեծ շահ:

Եւ Ֆիլիպ ըռէ տը Ֆրանցն շահեցաւ ի Թագաւորէն Ընկլիզաց զՆորմանդոյ երկիրն¹¹⁸,

ԹՄԵ (1205) Մեռաւ Թագաւորն Կիպրոսի Հէմրին:

45 ԹՄԶ (1206) Պեմունդ ըրինծն Անտաքոյ էառ զՆֆինն և զձալաքարն ի յիրենց տէրոջն, որ մուտել էին ընդդէմ իր:

ի Քրիստոսէ

10 ՌՄԷ (1207) Թագվեցաւ ընթրուր Աւդունն ծնեալ ի Սագ-
սոնաց. և սորա ամբ վասն այն որ չէ դրած, որ եկեղեցոյն հա-
կառակ եղե, զոր յետոյ եկեղեցոյն հրամանաւ Ֆրտրիկն ընթրուր
5 Թագվեցաւ, հակառակ Աւդին. և գնաց շատ զաւրաւք ի վերայ
Աւդին և յաղթեաց նմա և ինքն կալաւ զաշխարհն¹¹⁹,

Ի սոյն ամի եկաց պապ ի Հռոմ Ինսաւսանթն ամս ԺԸ (18) || ,
ամիսս Դ (4) և աւուրս ԻԳ (23). յետ որոյ եկաց աթոռն առանց
հայրապետի աւր Ա (1): Յայսմ ամի Ֆիլիպ Թագաւորն Ալաթնաց
10 սպանաւ: Եւ Թագաւորն Երուսաղէմի այրեաց հրով զԼոռաչէլն:
Եւ յայսմ ամի Թագաւորն Հայոց Լեոն կալաւ զՍևոստիաւսն
Հէոի որդովքն և զԿոռառնց Խուժարտիողն ե. զՃաւսինն ե զՊաղ-
տինն¹²⁰,

Եւ զտէր Յոհանէս կաթողիկոսն ընկեցին յաթոռոյն ե եգին
15 կաթողիկոս զտէր Դաւիթ Արքակազնցին¹²¹,

ՌՄԸ (1208) Պեմունտ բրինձն Անտաքոյ խտնգրեաց զիւր
ձիաւորքն և զԱնտաքոյ դումինն, որ մոտեալ էին ընդդէմ նորա.
և վասն զի Թելադրութեամբ պատրիարգին եղև մոտութիւնն
այն. կալաւ զպատրիարգն և եդ ի բանդի, որ ե անդ վախճանե-
20 ցաւ: Խոսրովշահ սուլտանն¹²² յիկոնիոյ որդի Խիճ Ասլանին էառ
զԲերգուսն¹²³ ի Հայոց ե կալաւ զտէր նորա զԳրիգոր որդի
Լեոնի,

ՌՄԹ (1209) Պատերազմեցաւ Հաշթարի կայսրն Յունաց
ընդ սուլտանն յիկոնիոյ ի Խոնաս¹²⁴, Եւ յաղթեալ անաւրինացն
25 սպանաւ սուլտանն¹²⁵ ե եկաց ի տեղի նորա սուլտան Յաղըտին
Քայքառուսն,

ՌՄԺ (1210) Ամուսնացաւ ընդ Թագուհին Երուսաղէմի Մա-
րին ծուանն, որ յետոյ կոչեցաւ ըռէ ծուան, որ եկաց Ժ(10)-եր-
րորդ Թագաւոր Երուսաղէմի: Յայսմ ամի Լեոն Թագաւորն Հա-
30 յոց էանց ի կղզին Կիպրոս և ամուսնացաւ ընդ Սպիլ, քոյր Թա-
գաւորին Կիպրոսի ըռէ Ոյկին¹²⁶,

ՌՄԺԱ (1211) Թագաւորն Կիպրոսի Ոյկն ամուսնացաւ ընդ
Թագուհին Ալիծ:

Եւ Կաղթեր տ Մուսալիարդն գնաց զաւրաւք ի Տամիաթն և
35 անաի բերեալ շահս բաղումս || : Յայսմ ամի վախճանեցաւ կա- 154 բ
թողիկոսն Հայոց տէր Դաւիթ և դարձեալ կալաւ զաթոռն տէր
Յոհանէս:

ՌՄԺԲ (1212) Կաղթեր տ Մուսալիարդն գնաց յԱտալիա և
առ զնա և անդ վախճանեցաւ:

40 ՌՄԺԳ (1213) Եւ եղև մեծ պատերազմն ընդ քրիստոնեայսն
ընդ Տաճիկսն յաշխարհն Սպանիոյ¹²⁷,

Եւ հաշիշիքն հարեալ սպանին զՊեմունդ բրինձն Անտիոքա:

ՌՄԺԴ (1214) Սպանաւ պատրիարգն Աւպէրտ յաւագ եկե-
ղեցոյն Աքայոյ յորժամ էր ի բրսիսիոնն. յետ որոյ եկաց պատ-
45 իարգ Երուսաղէմի եպիսկոպոսն Սայիտայ:

ի Քրիստոսէ

Եւ Յիլիպ ըոէ տը Ֆրանցն խանգրեաց զԱւդուն ընրրուրն Ալաֆնաց ի Կանդարայն, որ կոչի Պուվինս¹²⁸:

5 Եւ Լաւիդ որդի ըոէ տը Ֆրանցին խանգրեաց զԹագաւորն Ընկլիզաց զըոէ Ճուանն ի գաւառն, որ կոչի Բաւրդաւ¹²⁹. և յետոյ եղև ըոէ Ճուանն ճորտ եկեղեցոյն Հոռմայ՝ տուեալ հարկս որսպուն յաշխարհէն Ընկլիզաց:

10 ԹՄԺԵ (1215) Ինաւսանթ պապն արար ժողով ընթհանրաւան ի Հոռմ, վասն թափման Երուսաղէմի, ՆԻԲ (422) եպիսկոպոսաց և ՀԲ (72) արքեպիսկոպոսաց¹³⁰: Սա հրամայեաց արկանել զանկակ առաջի մարմնոյն տեառն, յորժամ ըարձեալ տանիցին ուրեք, զի հաղորդեսցեն զոք:

15 ԹՄԺԶ (1216) Վախճանեցաւ Ինաւսանթ պապն և յետ նորա եկաց պապ ի Հոռմ Ոնորիոս Երրորդ, Հոռմայեցի աղգաւ, կացեալ ամս Ժ (10), ամիսս է (7) և աւուրս ԻԳ (23):

Եւ մեռաւ ընրրուրն Ալաֆնաց Աւդունն. և տիրեաց յետ նորա Ֆրտրիկն: Յայսմ ամի թագաւորն Հայոց Լևոն էառ դաւով ի գիշերի զքաղաքն Անտիոք¹³¹ և կաց յայնդ բրինձ զԸոռու- 155 աբէն, թոռն Ըռաւրինի աւագ եղրաւրն իւրոյ:

20 Եւ ծնաւ Ջապէլ դուստր թագաւորին Լևոնի:

Յայսմ ամի Քայքառուս սուլտանն յիկոնիոյ պաշարեաց զբերդ Կապանն և կալաւ զիշխանսն Հայոց զԿոստանդին գունդուստապլն, որ կոչեցաւ Աւագ պարոն և զԿոստանդին, որդի տեառն Լամբրունին և զԿեոսակ տէրն Մաղվայոյ և զայլսն¹³²:

25 ԹՄԺԷ (1217) Եկն յայսկոյս ծովու թագաւորն Ունգռաց¹³³ և տուկ Տաւս տը Ռիչն և բաղմոթիւն խաչվորացն Ունգռաց և Ալաֆնաց, որ և գնացին մինչև ի Թափաւրական լեռն և շինեցին ըրեդ զՋաստէլ Բլրինն Դամվլցեց¹³⁴: Եւ ըոէ Ճուանն և պատրիարքն շինեցին զՍրգայրին բերգն:

30 ԹՄԺԸ (1218) Վախճանեցաւ ըոէ տը Կաստէլն, որ կոչէր Ալֆոռնսը և Պաւն¹³⁵: Եւ թագաւորն Կիպրոսի Ոյկն¹³⁶ վախճանեցաւ ի Տրապաւլիս: Եւ գնացին զաւրքն քրիստոնէից ի Տամիաթն¹³⁷:

35 Յայսմ ամի թագաւորն Հայոց Լևոն ետ գին սուլտանին զբերդն Լուվլայ և զԼավգատի և աղտտեաց զկալանաւոր իշխանսն իւր:

ԹՄԺԹ (1219) Ջաւրքն քրիստոնէից առին զՏամիաթն յանաւրինաց¹³⁸: Եւ Պեմոնտ ըրինձն խլեաց զԱնտիոք յեղրաւորդոյն իւրմէ յԸռաւրինայ, տուրտովութեամբ Կիլամ Ֆարապէլին:

40 Եւ յայսմ ամի վախճանեցաւ թագաւորն Հայոց Լևոն:

ԹՄԻ (1220) Ֆրտրիկն, որ տիրեալ էր աշխարհին Ալաֆնաց և Բոյլին և Սիկիլիոյ, թագեալ եղև յՈնորիոս պապէն Հոռմայ ի քաղաքն Հոռմ, ի տաճարի սրբոյն Պետրոսի:

45 Սա ի սկիզբն թագաւորութեան իւրոյ երևէր ըարի այր և հնազանդ եկեղեցոյ: Բայց յետոյ չարաչար և մեծամեծ յգործս 155 ր գործեաց հակառակ եկեղեցոյ:

Ի Քրիստոսէ

5 Յայսմ ամի վախճանեցաւ Ֆիլիպ ըռէ տը Ֆրանցն և թա-
ղաւորեաց որդի նորաւ Լաւիդն¹³⁰, Պարոն Վահրամ Մարաջախտն
Հայոց և այլ իշխանքն կամեցան բռնութեամբ թաղաւորեցու-
ցանել Հայոց Ըռաւբէն բրինձն: Եւ պայլն Հայոց Կոստանդին
կոտորեաց զնոսա մերձ ի Մսիս և պաշարեալ զքաղաքն Տար-
սուս ամիսս երիս և աւուրս ինչ. և առեալ զքաղաքն կալաւ
զբրինձ Ըռաւբէն և զիշխանսն և առաքեալ ի բանտի յսնառիկ
դգեակսն ի Բարձրբերդ ե ի Պապեոաւն¹⁴⁰: Եւ յայսմ ամի վախ-
10 ճանեցաւ կաթողիկոսն Հայոց տէր Յոհանէս: Եւ եկաց կաթողի-
կոս Հայոց տէր Կոստանդին Բարձրբերդցին:

ՌՄԻ (1220) Յալատին սուլտանն Հոռմաց էառ զԿալաւնաւ-
ռաւս ի Կէովարդէն¹⁴¹:

ՌՄԻԱ (1221) Քրիստոնեայքն կորուսին զՏամիաթն¹⁴²:

15 ՌՄԻԱ (1221) Տէրն Պոսկանո պարոն Վասիլն ետ զՊոսկա-
նա ի Յալատին սուլտանն և առ ի նմանէ ապրանք(SI) զԱյսու-
պասարն¹⁴³:

ՌՄԻԲ (1222) Ըռէ Ճուան թագաւորն Երուսաղէմա անցաւ
ծովուն ի յայնգեհն. ե եղև խնամութիւն ընդ ինք և ընդ ըն-
20 րորն պապուն հ[ը]տմնաւք, զի առցէ ընրրորն ի յամուսնու-
թիւն զդուստրն ըռէ Ճուանին:

Ֆիլիպ որդի ըրբնծին պսակվեցաւ ընդ Զապէլ դուստր թա-
գաւորին Հայոց Լեոնի. և եկաց երկրորդ թագաւոր Հայոց:

Յայսմ ամի եղև սաստիկ շարժ և փլաւ Պաֆն ի Կիպրոս
25 կղզին¹⁴⁴:

ՌՄԻԲ (1222) Ալատին սուլտանն էառ զՍիվիլա¹⁴⁵ կովով*:

ՌՄԻԳ (1223) Լաւիդ ըռէ տը Ֆրանցն էառ զԸռաւչայլն¹⁴⁶:

ՌՄԻԳ (1223) Զսիր-Աանա¹⁴⁷ երկրին ամէն ըբդէրն տուին
ի Յալատին սուլտանն: Եւ ի սոյն ամի առին զՄաղվա սղարով
30 ի Կեոսակէն*:

ՌՄԻԳ (1224) Պեմուկտ որդի ըրբնծին ամուսնացաւ ընդ
Ալիժ թագուհին Կիպրոսի:

ՌՄԻԳ (1224) Խամարատինն էառ զՍիկի¹⁴⁸ ի պարոն Կեո-
սակին տիկնոջէն խաբնաւք և զտիկինն տարան առ իր այր ի
35 Կնիկաւնն¹⁴⁹*:

ՌՄԻԵ (1225) Թագեցին զդուստր ըռէ Ճուանին ի քաղաքն
Սուր¹⁵⁰ և տարան առ ընրրորն:

ՌՄԻԶ (1226) Եկաց երրորդ թագաւոր Հայոց Հեթում որդի
Կոստանդեա պոյոյն Հայոց¹⁵¹:

40 Եւ եկն պայլ ի Յաքա գունթը || Թումասն ընդ Ֆրտրիկ 156
ընրրորն զեհաց:

Ֆրէրքն Ալաֆուաց սկիզբն արարին շինելոյ զՄաւնֆաւրթն¹⁵²:

Յայսմ ամի վախճանեցաւ Լաւիդ ըռէ տը Ֆրանցն և թա-
ղաւորեաց իր որդին Լաւիդն¹⁵³:

45 ՌՄԻԷ (1227) Յեկեղեցին Հոռմայ կանոնեցին զսուրբն
Ֆրանսէզ և զսուրբն Անդոն ի կարգէ ֆրէրֆուրացն և կարգե-

ի Քրիստոսէ

ցին տաւնք նոցա: Յայսմ ամի Ուոքորիոս պապն Հռոմայ բանա-
դրեաց զընթրուր Յրտրիկն. և ապա ի սոյն ամի վախճանեցաւ,
յետ որոյ եկաց պապ ի Հռոմ Գրիգորիոս Թ (9)-երրորդ, աղգաւ:
5 Գանձանիացի, կացեալ ամս ԺԴ (14), ամիսս Ե (5) և աւուրս
երիս. յետ որոյ եկաց աթոռն առանց հայրապետի աւուրս Խ (40):

Եւ վախճանեցաւ մայստոն Ոսպեթլուն Փրէր Կարին տ
Մունդակոյ:

Շինեցին զՍիդայրին բերդն և զՍայիտոյ: Եւ վաղանեցաւ
10 տէրն Պերութա սիր Ֆիլիպ տը Պլինն: Եւ Գուրետին տիրեաց
Դամասկոսի¹⁵⁴,

ՌՄԻԸ (1228) Ընրրուր Յրտրիկն եկն յայսկոյս ծովուն և
շինեաց զճաֆն: Եւ Թագուհին Կիպրոսի Ալիծն ըստանեցաւ յա-
մուսնոյն իւրմէ՝ ի Պեմընդէ, որոյ բընծին Անտիոքա:

15 ՌՄԻԹ (1229) Ընրրուր Յրտրիկն արար սէր ընդ Մէլէք
Բէմլն և դարձուցին սիրով ի քրիստոնէքն զԵրուսաղէմ և զնա-
ղարէթ և զԼիտն¹⁵⁵,

ՌՄԼԱ (1231) Լաւնկուպարտքն առին զՊերութա քաղաքն
և պաշարեցին զբերդն և ոչ կարացին առնուլ:

20 ՌՄԼԲ (1232) Լաւնկուպարտքն խեցին զԿիպրոսի կղզին
և Պերութա տէրն խանգրեաց զԼաւնկուպարտքն և Թափեաց
զկղզին ի նոցանէ:

ՌՄԼԳ (1233) Լաւնկուպարտքն տուին զԿէսիին բերդն ի
Պերութա տէրն և ի Ճնուէղքն: Յայսմ ամի վախճանեցաւ ըրինծն¹⁵⁶ և
25 Անտիոքա Պեմունտ կոյրն ե եկաց ըրինծ Պեմունտնանկ¹⁵⁶,

ՌՄԼԴ (1234) Պեմունտ ըրինծն Անտիոքա ամուսնացաւ
ընդ դուստր Հռոմայեցի գունդի միոյ, որում անուն էր Գունդ
Բաւլ:

Եւ Լաւիզ ընէ տը Յրանցն ամուսնացաւ ընդ դուստր Բրաւ-
30 վանցին գունդին և գնաց զաւրաւք ի գաւառն գունդ տը Պր-
դայնին և կալաւ զԱւդունն:

Յայսմ ամի սիստեր մի ցորեան ածէր ի Յրանսն Դ (4)
լիվր և սիստեր մի աղն՝ Դ (4) լիվր:

ՌՄԼԵ (1235) Վախճանեցաւ տէրն Պերութա սիր Ճուան
35 աը Պլինն: Եւ սիր Ճուան, Սիդայրին տէրն և Ոսպեթալն և Դամփլն
պաշարեցին զՄունֆոսանթն:

ՌՄԼԶ (1237) Դամփլցիք խանգրուեցան ի Դարպասակն¹⁵⁷, Եւ
եկն ի Հռոմայ պատրիարգ Երուսաղէմի ճիրաւտն:

ՌՄԼԸ (1238) Ընէ Տըրակուն Տաւն Ճաֆն էառ զՎլանս¹⁵⁸ քա-
40 ղաքն յանաւրինաց:

ՌՄԼԹ (1239) Ընէ տա Նաւարն և այլ կոմսեր եկին յայս-
կոյս ծովու և պատերազմեցան ընդ զաւրս Մսրայ մաւտ ի
Խաղէ¹⁵⁹: Եւ անաւրէնք յաղթեցին քրիստոնէից և եղև մեծ կո-
տորումն:

45 Եւ ամուսնացաւ ընդ Թագուհին Ալիծ իշխան ոմն, որում
անուն էր Ըոսայուլ տը Սայշունդ¹⁶⁰:

ի Քրիստոսէ

ՌՄԽ (1240) Քրիստոնեայք Սէնլին արարին սէր ընդ սուլտանն Դամասկոսի, և առին յանաւրինաց սիրով զՊեաֆաւրթն, զՍաֆէթ և զԵրուսաղէմի ամէն երկիրն¹⁶¹, Եւ գունդ Ըոէջարդն
5 շինեաց զԱսխալան: Եւ դարձաւ: Ըոէ տը Նաւարն յիւր աշխարհն: Եւ վախճանեցաւ Պալիան Սայիտոյ տէրն:

ՌՄԽԱ (1241) Պերութայ տէրն սկսաւ շինել զԱրսուֆ բերդն: Եւ յայնկոյս ծովու ընթրուրին զալէքն բռնեցին զՃնուէ-
դացն || զալէքն, որ զեպիսկոպոսունքն կու տանէին ի Հոռմ: 167 ա
10 Եւ գունդ Ըոէջարդն¹⁶² հաստատեաց զՍէնլին հաշտութիւնն ընդ անաւրէնք¹⁶³ և աղատեց զգունդ տ Մունֆաւրթն և զայլ իշխանսն զոր Ըոուգնատին զաւրաւարն Մսրա՝ կալեալ էր և դարձաւ յիւր աշխարհքն:

Յայսմ ամի վախճանեցաւ Դրիգոր պապն Հոռմայ. յետ
15 որոյ եկաց աթոռն առանց հայրապետի ամ Ա (1) և ամիսս Թ (9):

ՌՄԽԲ (1242) Եղև պապ ի Հոռմ Սէլէստինոս Չորրորդն ծնեալ ի Միլանէն, կացեալ աւուրս Ժէ (17). յետ որոյ եկաց աթոռն առանց հայրապետի ամ Ա (1) և ամիսս Թ (9), վասն հակառակութեան ընթրուր Ֆրարկին: Սիր Ճաւֆրէ տ Սառճինս,
20 որ էր պալլ Կքայոյ, զաւրաւք Սէնլին և Դամփլցիքն կալան իջվանք, մաւտ ի Յառիսալան: Եւ զաւրքն Մսրա եկին ի վերայ նոցա և պատերազմեցան ընդ Դամփլցիքն, այլ բազումք սպանան յանաւրինաց և այլքն փախստական դարձան: Յայսմ ամի թաղուհին Ալիծ խնդրեց զթագաւորութիւնն Երուսաղէմի և
25 Սքայցիք արարին ոմաճ թագուհոյն և իւր այրկանն Ըոայուլ տը Սայշունին: Եւ յետ այնորիկ առեալ ի զաւրացն Աքայո գնաց ի Սուր և անտի վարեաց զԼաւնկուպարտքն, որ և փախստական ելան յամէն Սէնլին:

ՌՄԽԳ (1243) Եղև պապ ի Հոռմ Ինաւսանթ Չորրորդն:

ՌՄԽԴ (1244) Եղև կրկին սէր ընդ Սէնլին քրիստոնէքն և ընդ սուլտանն Տմըշիա և դարձոյց սուլտանն ի քրիստոնէքն զԵրուսաղէմ իւր ամենայն երկրովն, որ է յայսկոյս Յորդանանու՝ զԱրդ, զԵրիքով և զՆապլուզ¹⁶⁴, Եւ եկն յԱքա պատրիարգ Երուսաղէմի Ռաւպէրտն: Եւ հաշիշիքն հարին զՊալիան, տէրն Պերութայ
35 թայ:

Յայսմ ամի Խորաղմիքն մտին յաշխարհն Երուսաղէմի || և 167 բ պատերազմեալ խանգրեցին զՍէնլին քրիստոնեայքն և կալան բազում իշխանք և անդ սպանուան մայստոն Դամփլուն՝ ֆրէր Կիլամ
40 տը Ջասգէլնոյէֆն և Կաղթէր գունդն Ճաֆուն և այլ բազում եպիսկոպոսունք և իշխանք¹⁶⁵:

ՌՄԽԵ (1245) Ինաւսանթ պապն Հոռմա արար ժողով ընթահանրական ի Լիոն քաղաք: Եւ հանին ի ժառանկութենէ զՅըրտրիկ ընթրուրն: Եւ Լաւիզ ըոէ տը Ֆրանցն խաչ էառ, վասն
45 զալոյ յայսկոյս ծովուն: Եւ վախճանեցաւ Պէրթ պատրիարգն Անտիոքա:

• Քրիստոսէ

ԲՄԽԶ (1246) Վախճանեցաւ թաղուհի Ալիծն և թաղաւորեաց Կիպրոսի Հեռի որդի իւր: Եւ պարոն Ամպատ գունդուստապլն Հայոց գնաց ի Կիոռկ խանն¹⁶⁶:

5 ԲՄԽԷ (1247) Սուլտանն Մսրա¹⁶⁷ էառ ի քրիստոնէից դժապարիա ե զԱսխալան:

Եւ վախճանեցաւ Պալիան տէրն Պերութա, որ էր պալլիեա որոյ եկաց պալլ ի Յաքայ Ճուան ա Պլին, Արսուֆին տէրն:

10 Եւ վախճանեցաւ տէրն Սայիտոյ Ճիլն. յետ որոյ եկաց տէր Սայիտոյ Ճուլիանն:

ԲՄԽԸ (1248) Լաւիզ ըռէ տը Ֆրանցն ելեալ յաշխարհէն իւրմէ ըաղուժ զաւրաւք եկն յայսկոյս ծովու ե էջ ի կղզին Կիպրոսի յամսեանն սեխտեմպերի Ի՛՛ (27) աւրն¹⁶⁸, Եւ եկաց պալլ Աքայոյ Ճուան Ֆոնուլն: Եւ եղև լիկադ Աւդ տը Դուսկլանն:

15 ԲՄԽԹ (1249) Յամսեանն մայիսի Ի (20) աւրն խլեցաւ ըռէ տը Ֆրանցն զաւրաւք ի Լիմիսնո գնալ ի Տամիաթն և ի յունիսի Դ (4) աւրն հասան անդ. և ի Ե (5) աւրն առին ցամաք պատերազմաւ. և ի Զ (6) աւրն առաւ Տամիաթն առանց պատերազմի¹⁶⁹: Եւ եղև ի Յաքա շմոր ընդ Ճնուէզքն և ընդ Բի-

20 զա || նքն, որ դիմացաւ ԺԸ (18) աւր. և կոռեցան ընդ իրար 158 ա ԻԲ (22) ադդ ըաղանով: Եւ դարձեալ եկաց պալլ ի Յաքա Պա-

լիան, Արսուֆին տէրն: Եւ արար հաշտութիւն ընդ Ճնուէզքն և ընդ Բիդանքն Գ (3) տարու: Եւ ի սոյն ամի կոտորեցաւ ի մի-

25 մինայն՝ ԼԲ (32) բերդնաւ և Ժ (10) զալէ: Յայսմ ամի Ի՛՛ (27) աւրն ի նոյեմպերի¹⁷⁰ ըռէ տը Ֆրանցն խլեցաւ զաւրաւք ի Տա-

միաթու գնալ ի Մնսուրա. և հասաւ ի Մնսուրայ ի դեկտեմպերի ԻԲ (22) աւրն¹⁷¹: Եւ ի տեղին, որ կոչի Շիրիմսահ գտան յանաւ-

30 փլցիք, որ քրիստոնէից զաւրացն առ[ա]ջն գնայէին(սի):

Եւ յերեկորէն սպաննաւ ի զաւրացն անաւրինաց ՃԾԵ (155) և ի վաղուենէն, որ լուսցաւ ընդ սպաննած և ընդ բռնած ու ընդ խեղդած ի ջուրն կորեան դէտ հազար Տաճիկ:

35 Եւ ի յունվարի Ը (8) աւրն Արսուֆին տէրն Սէհլին զաւրաւքն գնաց ի Ծեծ, ի Բիւթանիա, ի Թուրքմանքն, որ անդէին: Բնակել և կալան զգլխաւոր թուրքմնացն և շահեցան ան[ա]սուս ԺԶԲ (16000) ընդ մեծ և ընդ փոքր:

40 ԲՄԾ (1250) Ի փերվարի Ը (8) աւրն ըռէ տը Ֆրանցն և իւր զաւրքն անցան ընդ Դըննիդին գետն և բազումք խեղդեցան ի զաւրաց նորա ի գետն¹⁷²: և ապա շահեցան քրիստոնեայքն զի-ջուանք զաւրացն անաւրինաց և կոտորեցին բազումք յանաւ-րինաց և առջնգնայք զաւրացն քրիստոնէից մտին ի գեղաքա-զաքն, որ կոչի Մնսուրա և սկսան կողոպտել և շահել զինչս քա-զաքին, զորս տեսեալ զաւրացն անաւրինաց, դարձան ի վերայ 45 նոցա և անդ սպանին զգունդ տ Արդայզն և ալլ գունդեր և հե-ծելվորք: Ի հինդ աւրն ի յապրիլն || ըռէ տը Ֆրանցն իւր զաւ- 158 ք

ի Քրիստոսէ

- րաւքն խլեցաւ վասն տուայտութեան, զի ոչ ունէին ուտելիք և կամեցան գնալ ի Տամիաթն և ի ճանապարհին բոնուեցաւ թագաւորն և ամէնն՝ որ ի հետն էին, ի տեղի մի գեղաքաղաք, որ կոչի Շերիմասա: Բ (2) աւրն ի մայիսն Մարցիք սպանին զիրենց սուլտանն¹⁷³ և ամիրայքն խաւսեցան վասն աղատելո՞ զըոէ տը Ֆրանցն և զայլ կալանաւորքն: Եւ այլին երգամար հաշտութիւն ընդ իրար և կտրեցին դին ըոէ տը Ֆրանցին և այլոցն ճի (100,000) մարկ արծաթ: Եւ աղատեցաւ ըոէ տը Ֆրանցն և իր աղլայրքն, և լիկագն, և պատրիարզն և այլ բաղում իշխանք և ձիաւորք և աղքատք: Եւ եկին յԱքա Ը (8) աւրն ի մայիսն: Եւ յայնժամն պարսպեց ըոէ տը Ֆրանցն զԱքայո պուրքն: Եւ եղբայր ըոէ տը Ֆրանցին Ջաուլն և այլ գունդեր և իշխանք գնացին ծովուն ի յայնդեհն:
- 15 Եւ ի սեխտեմբր ամիսն Հեռի թագաւորն Կիպրոսի ամուսնացաւ ընդ Բլաթայնս դուստր ըրընծին Անտիոքա: Եւ ազատեցան ի ծառայութենէն՝ Մարա Ֆրէր Կիլամ՝ մայստոն Ոսպեթլուն և ճի (120) ձիաւոր և մանդր մարդ մինչև ի ԸՃ (800): Յայսմ ամի վախճանեցաւ ընրրուրն Ֆրտրիկ յամսեանն դեկտեմպերի ԺԳ (13) աւրն և եթող ժառանգ որդի մի, որում անուն էր Գուռատին, որ ապրեցաւ յետ մահուան նորա տարի Ի (շ): ամիսս Ե (5) և աւուրս ԺԵ (15): Եւ էր այր չարաբարո իրրև զիւր հայրն: Ըղամանէ ասացին էթէ մահացու դեղով ետ սպանանել զՀեռի եղբաւորդի թագաւորին Ընկիլիզադ և զՖրտրիկն զիւր աղբաւորդին՝ զորդի ըոէ Հեռէ և եսպան բաղում Ֆրէրմուր և այլ կարգաւորք բաղում և զանազան տանջանաւք: Մա ետ վիցնել զպարիսպ նարլին և զԴաբին և ետ կոչ ըլ զինք ընրրուր հա-
- 25 կառակ հրամանացն եկեղեցո: 159.
- Ջի ի յայսմ ժամանակի եկեղեցին ընդրեալ էր ընրրուր յաշխարհէն Ալաթնաց դդունդը Կիլամ տը Հաւուլանտն, որ թագաւորեալ էր ի վերայ Ալաթնաց և ունէր ընդ ձեռամբ զիրաւունք ընրրուրութեանն: Եւ այս Գուռաթս բանադրուեցաւ ի պապէն Հոռմայ յԻնաւասանթ Չորրորդէն և բանադրած մեռաւ:
- 30 ԅայսմ ամի սուլտանն Հալպա գնաց բաղում զաւրաւք առնուլ զաշխարհն Մարա և եռև մեծ պատերազմ ի մէջ երկոցունց զաւրացն անաւրինաց և կոտորեցին սաստիկ զմիմեանս և յազթեցաւ սուլտանն Հալպա և դարձաւ ի տուն իւր¹⁷⁴:
- 35 ԅայսմ ամի Հեռի թագաւորն Ընկիլիզադ էառ խաչ, վասն դալոյ ծովուն ի յայնդեհն:
- 40 ՌՄԾԱ (1251) Ըոէ տը Ֆրանցն պարսպեց զՍըզայրն և մեռաւ բրինծն Անտիոքա՝ Պեմունտն. յետ որոյ եկած բրինծ Անտիոքա և գունդ Տրապաւլսո իւր որդին Պեմունտն:
- ՌՄԾԲ (1252) Ըոէ տը Ֆրանցն պարսպեց զՃաֆն և վախճանեցաւ իւր մայրն՝ Պլանչն:
- 45 Եւ ըոէ տը Ֆրանցն արար ձիաւոր ի Ճաֆն զՊեմունտն բրինծն Անտիոքա:

ի Քրիստոսէ

Եւ վախճանեցաւ Ջապէլ թագուհին Հայոց:

Եւ Ճուլիան Սայէտո տէրն ամուսնացաւ ընդ Ֆիմի դուստր
Թագաւորին Հայոց Հեթմո:

5 ԲՄԾԴ (1253) Դմբխա զաւրքն քակեցին զՏաւգն և զԸռի-
պարտանն, որ է մերձ ի Յաքա և ապա առին զՍայիտէ և սպա-
նին առաւել քան զԸՃ (800) քրիստոնէ և տարան ծառա ԴՃ (400):
Եւ ապա ի սոյն ամի ըռէ տը Ֆրանցն կրկին պարսպեաց զՍա-
յիտէ:

10 Յայսմ ամի վախճանեցաւ Հեռի թագաւորն Կիպրոսի: Եւ
Հեթում թագաւորն Հայոց դնաց առ Մանկո խանն¹⁷⁰:

Ի սոյն ամի ամուսնացաւ բրինձն Անտիոքա ընդ Սպիլ,
դուստր || Թագաւորին Հայոց Հեթմո:

159 ր

15 ԲՄԾԴ (1254) Կատարեաց ըռէ տը Ֆրանցն զպարիսպն
Սայետո և եկն ի Յաքա և արար ձիաւոր զՊալիան տը Պլինն,
զորդի Առսուֆին տիրոջն, որ յետոյ ամուսնացաւ. ընդ Բլաժայնս
Թագուհին Կիպրոսի:

Եւ վախճանեցաւ Գուռաթ որդի ընրրուրին և յապըիլ ամսոյ
ԻԶ (26) աւրն:

20 Ըռէ տը Ֆրանցն նաւեցաւ դնալ ծովուն ի յայնդեհն և
եթող ի Յաքա Ճ (100) ձիաւորով զոր ճաւֆրէ տ Սառճինն,
որ էր սենեսչալ Երուսաղէմի և պալլ Աքաո:

Եւ եկն ի Յաքա պատրիարդ Անտիոքա Աւրիս ճնուէզն: Եւ
եղև պալլ Աքայո ճուան տը Պլին դունդն ճաֆուն: Եւ ի դեկ-
տեմպեր ամիսն մեռաւ Խնաւսանթ պապն Հռոմայ և յետ նորա
25 եկաց պապ ի Հռոմ Ալիշանդր Զորրորդն: Սա էր եպիսկոպոս
Աւստրիո: Եւ ետ զսուրբ Լազար Բիւթանիո և զԹարաւրաղան
լևառն Ոսպեթլուն տանն:

Յայսմ ամի յայտնեցան Աղաճարիքն և Իսլամպակն:

30 ԲՄԾԶ (1256) Հեթում թագաւորն Հայոց եկն ի Մանկո
խանէն և արշաւեաց զաւրաւք և դաւառն Հռոմոց ի Մաւռան-
տինն¹⁷⁶ և ի յայլն: Եւ ի սոյն ամի ձիաւորեցոյց զանդրանիկ
որդին իւր զԼեոն: Եւ ի Յաքա սկսաւ շմորն ընդ ճնուէզքն և
ընդ Վիցիանքն. և Գունդն եթող զԱքայո պալլութիւնն և եղև
35 պալլ Աքայո ճուան տը Պլին, Արսուֆին տէրն:

Ի յունիս ամսոյ Գ (3) աւրն եկն ի Յաքա պատրիարդ Երու-
սաղէմի մայստո ճագն, որ էր եպիսկոպոս Վէրըտաւնին: Եւ ի
մայիս ամիս եկն եպիսկոպոս Աքայո մայստո Ֆլաւրանսն, որ
ձեռնադրեալ էր ի Հռոմ: Եւ վախճանեցաւ մայստոն Դամփլուն
40 ֆրէր Ըռնաղտ տ Վիչերն. յետ որո եղև մայստո Դամփլուն || ֆրէր 100 =
Թումաս Պրարտն:

ԲՄԾԷ (1257) Աքայեցիք ալրին հաշտութիւն ընդ Շամցիք,
ի Յարսուֆին դետէն մինչև ի Պերութա սինաւուն:

Յայսմ ամի Սիրաւտ դարտինալն Ալիշանտը պապուն զաւ-
45 րաւքն եմուտ յաշխարհն Բոյլին և տվին ի յինք զՖաւճն և զՍայն[թ]

ի Քրիստոսէ

Լաւրայնդն և ՂՄիրուսդն և ՂՄունթ Սայնդ Անճլն և դամէն ծով-
եզերքն մինչև յԱւդրայնթն:

15 ԹՄԾԸ (1258) Հուլայուն խանն էառ ղԱլամութ և կոտո-
րեաց զհաշիշիքն¹⁷⁷, Եւ ի սոյն ամի էառ Հուլայունն զՊաղատա:
Եւ վախճանեցաւ թագաւոր եղբայրն Հայոց պարոն Լևոն մարտ-
ջախտն:

10 Թագուհին Կիպրոսի Բլաժանոն բաժնուեցաւ ի յիր այրկէն
ի Պալիան Արսուֆին տիրոջն որդոյն և եղև պայլ Աքայոյ սիր
ձուան տը Պլին, Արսուֆին տէրն:

15 Եւ եկին ի Յաքա ծնուէղացն Ծ (50) դալէ և Դ (4) բերդ-
նաւ, որոց էր գլխաւոր Ըոռուս տ Լադոյրքն. և խանգրուեցան ի
Վնիցիան դալեացն. և բոնուեցան ի մէջ ընդ Աքա և ընդ Կայ-
ֆասն ԻԴ (24) դալէ ծնուէղ. և կորուսին ծնուէղքն ընդ սպան-
20 նած և ընդ բոնած մինչև ի ՌԶ (1700)¹⁷⁸, Եւ վարուեցան ծնուէղքն
ի Յաքայո և փլուցին զիրենց պուրճն և գնացին ծնուէղքն բնա-
կեցան ի Սուր:

20 ԹՄԾԹ (1259) Թագաւորն Հայոց Հեթում գնաց ի յաւդ-
նութիւն իր փեսային բրքնծին ի Տրապաւլիս, զի ունէր շմոր
ընդ իւր իշխանքն և ընդ ձիաւորքն, զոր յետոյ եղև խաղաղու-
թիւն յիրենց մէջն թագաւորին միջնորդութեամբն. և թագաւորն
դարձաւ յերկիրն իւր: Եւ ձիաւորեցոյց զորդին իւր ղԹորոս և ձեռ-
նադրեցաւ եպիսկոպոս թագաւոր եղբայրն տէր Յոհաննէս:

25 Եւ գողնալով առին ղՄունտաս բերդն յանաւրինա[ց], և զոր 160 ք
եկեալ զաւրքն սուլտանին Հոռոմոց պաշարեաց ղՄունտաս և նե-
ղէր զնոսա: Եւ թագաւորն Հեթում գնաց անդր Հայոց զաւրաւքն
և պատերազմեալ խանդրեաց զնոսա և կոտորեաց բազումք յա-
նաւրինացն և այնպէս վերոյց ղՄունտասոյ սղարն¹⁷⁹:

30 Յայսմ ամի եկն լիկաթ ի Յաքա ֆրէր Թումասն ի կարգէ
Բրիջուրացն: Եւ դարձեալ եղև պայլ Աքայոյ սիր ձաւֆրէ տը
Սարճինն:

35 ԹՄԿ (1260) Հուլայունն էառ պատերազմաւ ղՀալպ և ղԴա-
մասկոս և զամէն Շամպն ընդ ձեռամբ արար¹⁸⁰ և ինք դարձաւ.
յարեկելս, վասն զի իւր աղբայրն Մանգու խանն մեռեալ էր և
յորժամ եհաս խապարն առ Հուլայունն յաւժարութեամբ և փու-
թով կամեցաւ երթալ յարեկելս և առնուլ զաթոռ եղբաւրն իւրոյ
այլ ոչ ժամանեաց: Եւ ի Շամպին աշխարհքն եթող ի զաւրաց
իւրոց ԺԹ (10000) և գլխաւորք նոցա ղԲիթպաւզա նուինն և
զՊայտար նուինն, զոր ի յետ աւուրց ինչ Խութուղ¹⁸¹ սուլտանն
40 Մարա եկեալ ի Շամպն իւր հեծելոքն պատերազմեցաւ ընդ Բիթ-
պուղայն և ընդ Պայտարն ի տեղին, որ կոչի Յայն ձալուտ¹⁸². և
յազթեցաւ Դագարն և ի փախուստ դարձեալ ելին ի Շամպուն
երկրէն և տիրեաց Շամպուն սուլտանն Մարայ Խութուղն, որ և ի
սոյն ամի սպանուաւ ի յիւր զաւրացն յորժամ դարձեալ գնայր
45 ի Մար: Եւ եկաց ի տեղի նորա սուլտան Մարայ Պտրլտին Պէկ-
պարսն, որ կոչէին Պնտուխտար:

ի քրիստոսէ

Յայսմ ամի շուշիան Սայիտոյ տէրն ծախեց Դամպլուն
զՍայիտէ և զՊէաֆաւրթն: Եւ Թուրքմանքն բռնեցին զՍայետոյ
տէրն և ծախեցին Իմ (20000) կարմիր:

5 ՌՄԿԱ (1261) Վախճանեցաւ Արիշանտը սլապն և եկաց պապ
ի Հռոմ Ոյրբանոս Չորրորդն, որ էր յառաջ լեալ պատրիարք
Երուսաղէմայ: Սա արար բազում գարտընալք և պարգևեաց զԲա-
գաւորութիւնն || Սիկիլիոյ և զաշխարհն Բոյլին Ջառլին, որ էր եղ- 161 ա
բայր ընէ տը Ֆրանցին և էր գունդ Անճուին: Եւ ետ նմա սիգեզ
10 և հաստատութիւն պապն վասն վերոգրել պարգևեացաւ: Եւ եդիր
զինք վիդայր եկեղեցոյն, բայց յառաջ որ Ջառլն հասել էր ի
Բոյլին աշխարհքն վախճանեցաւ պապն: Եւ այս Ոյրբանոս պապս
կոչեց զտուրքն, զոր Արիշանտը պապն տուել էր Ոյսպէթլուն
տանն զտուրք Լաղար Բեթանիոյ: Յայսմ ամի Պալիան Արսուֆին
15 տէրն ծախեց զԱրսուֆն Ոյսպէթլուն: Եւ վախճանեցաւ Թագու-
հին Կիպրոսի Բլաթանսն: Եւ եղև պալլ Կիպրոսի Ոյկ ա Լըզի-
նայն:

Պալիալաւն¹⁸⁵ էառ զԿոտընդինուպաւլիս ի Ֆռանգնոյն:
Հեթում Թագաւորն Հայոց փեռայացոյց զԿոտանգին, որդի
20 Ճաւֆրէ, տէր Սարվանտիքարին, ի դուստր իւր Ըռիթա: Եւ ի սոյն
ամի մեռաւ Ճաւֆրի, տէր Սարվանտիքարին¹⁸⁴:

ՌՄԿԲ (1262) Ջառլ եղաւ ընէ տը Ֆրանցին, որ էր գունդ
Անճուին և Բրուանսին, պաշարեաց զՄարսեալն և էառ զնա:

Յայսմ ամի վախճանեցաւ Թագաւորահայրն Հայոց Կոտ-
25 տանդին աւագպարոնն¹⁸⁵, Հեթում Թագաւորն Հայոց զնաց ի
Մանիաւնն և վերոյց զսղարն և հացեց¹⁸⁶ զքերդն. և ի դառ-
նալն Խարամանն իր Թուրքման հեծելովն եկն յնաւ թագվորին
և պատերազմեցան ընդ միմեանս: Եւ զաւրքն քրիստոնէից
յաղթեցին նոցա և կոտորեցին ի Թուրքմանացն բազումք և սպա-
30 նին զեղբայր Խարամին և զԲ (2) փեսայն իւր և ընկեցին զԽա-
րամանն ի ձիու և դարձեալ հեծաւ ի յայլ ձի և փախեաւ¹⁸⁷:

Յայսմ ամի զաւրքն Մարա պաշարեցին զԱնտիոք, այլ թե-
լադրութեամբ Թագաւորին Հայոց Հեթոմ, շարժեցաւ Մուզալն
զալ ի Թափուռն Անտաքոյ. և յորժամ լուան Մարցիք զգալն
35 Մուզլին ելան Յանտաքու և զնացին ի Դմըշխ:

ՌՄԿԳ (1263) Պնտուխտար սուլտանն Մարա եկն զաւրաւք 161 բ
հանդէպ Աքայո և ի Ժն (15) աւրն ի յապրիլն յիշկեցոյց մինչև
ի Յաքայոյ դուռն և արար պակսութիւն: Եւ գերեաց աղքատ,
որ քաղքին ընդ դրուցէ գտվան: Եւ յայնմ աւուր հարեցին զսիր
40 Ճաւֆրէ տը Սարճինն, որ պալլ էր Աքայոյ և այլ բազում ձիա-
ւորք, և սպանին Տաւաշիք, և Հեռի որդի Պեմունտ՝ բրընծին
Անտիոքա և իւր ամուսինն Ջապէլն, որ էր դուստր Թագաւորին
Կիպրոսի ընէ Ոյկին, որով ժառանգութիւնն Երուսաղէմի հա-
սանէր նմա: Եկին ի Յաքա և խնդրեցին ի Յաքայո պարոնացն
45 զպալլութիւնն Երուսաղէմա Թագաւորութեանն: Եւ աքայեցիք
ընդունեցան զիրենք, բայց ումաճ չալրին վասն այնոր, որ չէին

ի Քրիստոսէ

բերեալ ի հետ իւրեանց զըզորդ ժառանգաւորն զիրենց որդին:

Եւ յայնժամս սիր Հեռին անաց պայլ ի Յաքա և իւր ամուսինն Զապէլն դարձաւ ի Կիպրոս: Եւ ի ԺԵ (15) աւրն ի սեկստեմբրոն եկն ի Յաքա պատրիարք Երուսաղէմի և լիկաթ Կիլամն, որ էր լեալ եպիսկոպոս Աճանթոյ:

Յայսմ ամի Հեթում թագաւորն Հայոց և Ըռուդնատին¹⁸⁸ սուլտանն Հոռմաց և Մուղալ արդուչիքն ժողովեցան յԱռակլիայ զասն ոինաւորոյն և բերդերոյն բաժնելու:

ՌՄԿԴ (1264) Վնիցիանացն ԾԲ (52) զալէ ընդ դարիթ պաշարեցին զՍուր յանկարծակի և տէրն Սրոյ՝ սիր Ֆիլիպ տ Մընֆաւրթն, ճնուէղաւքն, որ անդ կային և Աքայոյ՝ աւգնութեամբն պահեց զՍուր ընդդէմ Վնիցիանացն և Վնիցիանքն դարձան անտի Դաշնաւք: Եւ յայսմ ամի Ի (20) զալէ ճնուէղացն բռնեցին զՎնիցիանացն կարվանն, որ կու դային յետև իրենց Ծ (50) զալէին:

Եւ յայսմ ամի վախճանեցաւ Ոյրբանոս պապն և ճուան տը Պլին Պերութայ տէրն և Հոյէթն, որ էր ժառանգ Սըզայրին, և Զադէլ, կին Հեռէ բրընծին որդոյն:

Եւ եկաց պապ ի Հոռմ մայստո Կի տը Սայնճիլն ի Բըռանսէն և կոչեցաւ Կլէմայնս Դ (4), Սա էր յոյժ գիտնական և իմաստուն || այր: Առ սովաւ եկն ի Հոռմ Զառլն և անգ թագեցին զնա թագաւոր Սիկելիոյ. և տուին ի յինք զեկեղեցոյն նշանակն. և կոչեցին զնա Գունֆ անունեւր եկեղեցոյն: Եւ ինք երդուաւ պահել և մայն դնել զեկեղեցոյն իրաւունքն ընդդէմ ամէն կենդանոյ: Եւ ապա Զառլն ելեալ ի Հոռմայ գնաց ի Բոյլն և պատերազմեցաւ ընդ ըռէ Մանֆրէ: Եւ ըռէ Զառլն տիրեալ կալաւ զամենայն աշխարհն Բոյլին և զկղզին Սիկելիոյ, որում թագաւորեալ էր:

Եւ ըռէ տը Գաստէլ Տաւն Ալֆունսն խանգրեաց զըռէ աը Կըռնաթն և ըզղաւրքն անաւրինաց ի մէջ ընդ Գաւրտուայն և ընդ Շիպիլն. և սպանին յանաւրինաց ԴՌ (4000) հեծման և հետեակ բազում և եկին ի Յաքա Սիւրաւիվեր տը Դայրմն:

ՌՄԿԵ (1265) Պնտուխտար սուլտանն Մսրայ էառ զԱրսուֆն ի Յոյսպեթլէն և առին ծառս: առաւել քան զհազարն ի քրիստոնէից:

Եւ երևեցաւ ի Յաքա նշան զարմանալի լոյս պայծառ իբրև զթուր և յերկայն իբրև զըռումպ և լայնքն թիզ Ա (1), որ եկն յարևելից կուսէ և գիպաւ ի Յաւագ եկեղեցոյն զանկտունն: Եւ Ոյկ տ Լըզինայն, որ էր պայլ Կիպռաւսայ, եկն յաւգն Աքայոյ ՃԼ (130) ձիաւորով: Եւ սիր Սիմուն տ Մունֆաւրթն, որ էր գունդ ի Յընկլիղաց աշխարհն և ունէր ի յամուսնութիւն զքոյր Ընկլիղաց թագաւորին, մտեցոյց զիշխանքն և ըզղաւրքն Ընկլիղաց ընդդէմ թագաւորին և կալան զթագաւորն¹⁸⁹ և զիւր աղբայրն զգունդ Ըռէջաոգն, զոր թագաւոր կոչէին Ալամնաց և զԱւտու-

ի Թրիստոսէ

արտն զիւր որդին, ըայց Աւտուարտն ազատեցաւ ի զնտանէն և միաբանեցաւ ընդ բաժին մի իշխանք¹⁸⁰ և ժողովեաց հեծեալ և պատերազմեցաւ ընդ գունդ Սիմուն տ Մընֆաւրթն և ընդ իւր
5 ընկերքն և խանդրեաց զիրենք և յայնժամ սպաննաւ գունդ Սիմունն և իւր աւագ որդին և այլ ըաղու միշխանք և ապա պատերազմեցաւ և եսպան զԳունդը տ ֆրէրն և ԴՌ (4000) ձիաւոր:

Յայսմ ամի Տաւրպայն սղարեց զՊիրն¹⁸¹, հրամանաւ ¹⁶² Էպիսկոպոս խանին: Եւ վախճանեցաւ Թագաւոր եղբայրն Հայոց պարոն Աւշին, տէրն Կուռիկաւսոյ ԻՆ (25) աւրն ի դեկտեմբրն ի Նոյէլին¹⁹² գիշերն: Եւ եկին ի Յաքա Գունդ տը Նըվայրսն և Երարթ տ Նանդոյլ և Երարթ տը Վալարի քառսուն ձիաւորով:

ԻՄԿԶ (1266) Պնտուխտար սուլտանն Մսրա եկն դաւրաւք հանդէպ Աքայո Բ (2) աւրն ի յունիսն և եկաց անդ Ը (8) աւր
15 և ապա գնաց ուղարեաց զՍաֆէթ և էառ զՍաֆէթ ի յուլիսի ԻԲ (22) աւրն¹⁹³ և ուխտեաց աղատել զքրիստոնէքն, որ անդ կային և յղրկել ի Յաքա: Բայց յետ առնելոյ զբերդն կոտորեաց զամենայն բերդացիսն: Եւ ֆրէր մի Դամփլուն, որում անուն էր ֆրէր Լիաւն, տաճկեցաւ:

20 Եւ ի սոյն ամի Սմըլմաւթն¹⁸⁴ Մսրայ զաւրաւքն եկն ի Մառի և խանգրեաց զՀայոց զաւրքն, որ անգ կային յամսեանն աւդոստոսի¹⁹⁵ և եսպան զԹագաւոր որդին Հայոց զպարոն Թորոս և բազումք ի դաւրացն Հայոց. և կալան զանդրանիկ որդին զպարոն Լեոն և մտին յաշխարհն Հայոց գնացին մինչև ի Սիս և
25 անտի հասան մինչև ի Յատանա և մինչև ի սահմանս Բարձրբերդոյ, գերեցին զաշխարհն և այրեցին հրով և դարձան բազում աւարաւ յաշխարհն իւրեանց:

Յայսմ ամի վախճանեցաւ սիր Ճուան գունդն Ճաֆուն և աքայեցիք և Կիպուաւսայ պայլն Ոյկ տ Լըղինայն գնացին ի
30 Ծեծ, ի Տապարիոյ սահմանքն և ի դառնալն խանգրուեցան ի Սաֆէթու հեծելէն, որ շահընտակ երեկ իրենց և եղև բաղում պալատութիւն քրիստոնէից:

ԻՄԿԷ (1267) Պնտուխտար սուլտանն Մսրայ եկն հանդէպ Աքայոյ իւր ամէն զաւրաւքն և յղրկեաց սակաւ հեծել մինչև ի
35 Յաքայոյ դուռն, որք ունէին նշանակ Դամփլուն և Ոսպեթլուն, վասն խարելոյ զժողովուրդքն, որ արտաքոյ քաղաքին էին. և ապա ինք յիշվեաց իր ամէն զաւրաւքն և սպաննին առջև Աքայոյ մանտր մարդ առաւել քանզ ԵՃ (500). և ետ հանել զամէնին լեղին ի փորոյն և զմաղն վարչամ քաշել և || անտի գնաց ¹⁶³ ի Սաֆէթ: Եւ ապա ի ԺԶ (16) ի մայիսն դարձաւ ի Յաքայ և ետ քակել զջաղցնին և զածվնին, և կոտորել զայգիքն և ի յազվեստաւս ամսու ի ԺԶ (16) աւրն, Լոյք տը Կրիմատն, ԻԸ (28) ձնուէզ զալէով, խլեց զԱքայոյ մինայն և այրեց Բ (2) բերդնաւ Բիզանացն և այլ մանտր նաւեր. և կացին անդ ԺԲ (12) աւր,
45 ըայց ի դառնալն ԻԸ (28) Վնիցիան զալէ հանգիպեցան իրենց և բռնեցին ի ձնուեղացն Ե (5) զալէ սարած:

ի Քրիստոսէ

Յայսմ ամի վախճանեցաւ թագաժառանկն Կիւրոսի Ոյիւթն
և թագուեցաւ Ոյի տը Լըզինայն թագաւոր Կիւրոսի յաւուր Նո-
յէլին, ձեռամբ Կիւսմ պատրիարդին Երուսաղէմի, Եւ ի սոյն
5 ամի Լաւիդ ըոէ տը Ֆրանսն և իւր որդին ըոէ տը Նաւարն ե
այլ բազում գունդեր և պարոնայք ի Ֆրանսէն և յԸնկլէղաց և
յԱլաքնաց առին խաչ ի ԻՅ (25) աւրն ի մայիսն, վասն դաւոյ ի
թափուլն Երուսաղէմի¹⁹⁶,

ԻՄԿԸ (1268) Վախճանեցաւ Կլեմայն պապն. յիտ որոյ
10 եկաց աթոռն առանց հայրապետի ամս Գ (3): Ի սոյն ամի Գու-
ռաթն ի Յալաքնաց սրգի միւս Գուռաթին, որ էր թոռն ընրոր
Ֆրտրկին ժողովեաց զաւրս բաղումս թելադրութեամբ Բիզա-
նացն և Հոռմայեցոցն, որք մոտեալ էին դէմ ըոէ Զառլին, եկն
յաշխարհն և պատերազմեցաւ ընդ ըոէ Զառլն: Եւ ըոէ Զառլն
15 խանդրեաց զնոսա և կոտորեաց ի նոցանէ բաղումք և դժուա-
տինն կալեալ եհատ զգլուխ նորա և զայլ բաղում մեծամեծաց
իւրոց:

Պնտուխտար սուլտանն Մսրայ էառ դժաֆն խաբէութեամբ
և փլոյց. և զՊէաֆաւրթն էառ սղարով: Եւ դարձեալ էառ դԱն-
տաք տուրովութեամբ գունդուստապլին Անտիոքա, յորում անուն
20 էր սիր Սիմուն տը Պոյլուն. և դերեաց զանթիւ քրիստոնեայսն,
որ անդ կային: Փլոյց դԱնտաքոյ պարիսպն և զքաղաքն այրեաց
հրով և եղև կորուստն Անտիոքայ ի Ժէ (17) աւրն ի մայիսն¹⁹⁷:
Եւ սպաննաւ ի ներքսէ քաղաքին ԺէՌԸՃ (17800) քրիստոնէ և
25 առաւ դերի առաւել քանզ ճՌ (100000) քրիստոնէ: Եւ Դամփըլ-
ցիք փրթուցին զՊաղրաս և զԸոյշաւլն և զերկ ՝ իրն Արասոյ: 163
Յայսմ ամի ձեռնադրեցին կաթողիկոս Հայոց զտէր Յակոբ: Եւ
ազատեցաւ ի ծառայութենէն Մսրայ պարոն Լեոն, թագաւոր որ-
դին Հայոց, տալով դին նմա զըրերդն Դարպասակ և զՍընդուր Ըշ-
30 խարն, որ էր խուշտաշ սուլտանին Մսրայ և կայր ի ծառայու-
թիւն Մուղլին, զոր խնդրեաց Հեթում թագաւորն ի Յապաղայ
խանէն և ետ դին որդոյն իւրոյ¹⁹⁸:

Եւ եկաց պայլ Աքայոյ ե գունդուստապլ Երուսաղէմի Պա-
լիան տը Պլին, Արսուֆին տէրն:

35 ԻՄԿԹ (1269) Փլան ի շարժէ Սարվանտիքարն և Համուսն
և Դեղընքարն և այլ վանորայք և ամրոցք և գեղորայք ի Սե
լէոն¹⁹⁹,

Եւ վախճանեցաւ ի Յաքայ սիր Ճաւֆրէ տը Սարճինն:

ԻՄՀ (1270) Վախճանեցաւ ի Յաքայ պատրիարդն Երուսա-
40 դէմի Կիւսմ: Յայսմ ամի Լաւիդ ըոէ տը Ֆրանսն և իւր Գ (3)
որդին և իւր աղբայրն գունդ տը Բոյգերն և իւր եղբաւորդին
գունդ տ Այրդայգն և այլ մեծամեծայք եկին ի Յայկըմաւրթն²⁰⁰
և ի Բ (2) աւրն ի յունիսն նաւեցաւ անտի իւր զաւրաւքն և
էառ ցամաք ի Սարտայն կղզին ի բերդն, որ կոչի Գալարի²⁰¹ և
45 անտի խլեցան և գնացին ի Դունիզն և առժամայն առին զԳար-
դայճն²⁰²: Եւ յետ աւուրց ինչ վախճանեցաւ անդ Լաւիդ ըոէ տը

ի Քրիստոսէ

Ֆրանսն և ապա վախճանեցաւ ըռէ տը նաւարն և բազում գունդեր և պարոնայք և ի հեծելէն մեռան բազումք, վասն վատառողջութեան երկրին: Եւ յետ մահուան ըռէ տը Ֆրանսին եկն
5 ըռէ Զառլն ի հեծելն և արար հաշտութիւն ընդ Դունիզին սուլտանն. և էառ ինք և այլ պարոնայքն յոլով դանձ ի սուլտանէն և դարձաւ անտի եկին ի Դրարն: Եւ եղև սաստիկ ժողոր ծովու և կտրեցան Խ (40) բերդնաւ և կորսնվան քրիստոնեայքն և իւրևանց ըողակն և հառնէզն, որ ի նավերն կային և այլն դարձան
10 յաշխարհն իւրևանց: Եւ թագաւորեաց ի Ֆրանսն Ֆիլիպ ուղի լաւիղին:

Յայսմ ամի վախճանեցաւ բարի թագաւորն Հայոց Հեթում յամսեանն հոգտեմբերի, || ի սահմանս Բարձրբերդոյ¹³ ի գեղն որ 164 և կոչի Ակներ, առ եղր Պարատիս գետոյ: Սա կրաւնաւորեալ վախճանեցաւ և կոչեցաւ անուն կրաւնաւորութեան նորա Մակար: Վախճանեալ ի բարիոք ծերութեան իւրոյ տարեալ ի սուրբ ուխտն Դրազարկ թաղեցին ընդ հարս իւր: Եւ տիրեաց աշխարհին Հայոց որդին իւր Լևոն, զոր կացուցեալ էր պարոն Հայոց ի կենդանութեան իւրում յաւուր, յորմէ հետէ աղատեաց զնա Աստուած ի ծառայութենէն Մսրայ:

15 ԻՄՀԱ (1271) Պարոնն Հայոց Լևոն աւծաւ թագաւոր Հայոց ի մայրաքաղաքն Տարսուս ի տաւնի սրբո Յայտնութեանն¹⁰⁴:

Պատուխտար սուլտանն Մսրայ էառ յՈյսպեթլէն զՀոսնաքրատն և ի Դամիւլէն զԶասդէլ Պլանդն և ի բրնձէն զՃըալաքարն
25 և ի Յալաֆուցն զՄուլֆաւրդն և բերդ մի ի հաշիշեցն: Եւ Տաճիկ զալէք ԺԴ (14) կոտորեցան ի Կիպուաւս և բռնվեցան ի Տաճկնոյն ծառայք Վ (3000):

Յայսմ ամի սիր Հէոի տ Ալամայնն, որդի Ալամուաց թագաւորին, սպանաւ ի Վիդայրբ քաղաքն, յեկեղեցոջն ի ժամ պատարագին, ձեռամբ սիր Սիմոն տ Մընֆաւրդին որդոյնն Սիրիկէ և սիր Սիմոնին: Եւ եկն ի Յաքայ սիր Աւտուարտ, որդի Ընկլիզաց թագաւորին, յոլով ընկերաւք: Յայսմ ամի ընտրեցին պապ
30 Հռոմայ զարժանաւորն Գրիգորիոս, որ եկեալ էր յաղաւթվորութիւն հետ սիր Աւտուարտին և կայր ի Յաքայ և անտի եկեալ տարան զնա ի Հռոմ ի հայրապետական աթոռն: Յայսմ ամի վախճանեցաւ Դունդը տ Բոյդերն և իւր կինն. ուստի ընկաւ
35 ըռէ տը Ֆրանցին բազում գանձ, և գունթութիւնն Դուլուզին և Բոյդերին. և Ճենվրն և Ավեոնն և այլ երկիր, զոր Դունթը տ Պոթերն կալէ է: Եւ եկն ի Յաքայ սիր Այմոնն, սիր Աւտուարտին աղրայրն, սակաւ ընկերաւք: Եւ Պալալաւ կայսրն Յունաց յղրկեց զալէք ի վերայ Նէկրըրոնթին²⁰⁵ և խանդրեցին զՓռանկնին և բռնեցին զշատ բաժին ձիաւորացն || և զհեծելվորացն, 164 և որ անդ կային. և առին բերդ մի ի Նէկրըրոնթին կղզին:

Յայսմ ամի Մուղալ հեծելն յէշվեց ի Շամբուն աշխարհն
45 մինչև ի Հալալ և յԱնտաք և դարձան բազում աւարաւ:
Ի սոյն ամի սիր Աւտուարտն և իր աղբայրն և թագաւորն

ի քրիստոսէ

Կիպրոսի եւ Դամփլին եւ Ոսպեթալն եւ Ալամանքն իւրեանց զաւ-
րաւքն ելսն ի Յաքայոյ եւ գնացին ի Դադաւն եւ անդ գտան
րազում Թուրքմանք եւ գերեցին զնոսա, այլ զպուրճ Դադաւին,
5 որ էր ամրոց նոցա, ոչ կարացին առնուլ:

ՌՄՀԲ (1272) Թագաւորն Կիպրոսի արար հաշտութիւն ընդ
Մսրայ սուլտանն, վասն Աքայոյ: Եւ ի մայիս ամիսն սիր Այմուկն,
սիր Աւտուարտին աղրայրն դարձաւ յիւր աշխարհն: Եւ ի ԺԸ
(18) աւրն մայիսոյն հաշիշի մի քշտեց սիր Աւտուարտին Ե (5)
10 դանկ զարկէ, Աքայոյ բերդին ընդ ներքսէ²⁾ և յորժամ աջող-
ցաւ դարձաւ յիւր աշխարհն ի ԺԳ (13) աւրն ի սեխտեմբոն,
ի Ը (8) ի հոգտեմբոն եկն ի Յաքայ պատրիարկ եւ լիկաթ ֆրէր
Թումասս տ Լընգին ի կարգէ Բրեջուրացն:

ՌՄՀԴ (1273) Գրիգոր պապն Հռոմայ արար ժողով ընդ-
հանրական ի Լիոն քաղաք, յառջի աւրն ի մայիսն: Սիր Աւի-
15 վեր տը Դէրմն վախճանեցաւ ի Յաքա: Եւ ի սոյն ամի վախճա-
նեցաւ ի Տրապաւլիս Պեմունդ բրինձն Անտիոքա, ի մարտի
ԺԱ (11) աւրն. և եկաց բրինձ իր որդին Պեմունտն, որ եզկ վեր-
ջի բրինձ յազգէն իւրում:

ՌՄՀԴ (1274) Ի մարտի ԻԶ (26) աւրն Պատուխտար սուլ-
20 տանն կմուտ անթիւ զաւրաւք յաշխարհն Հայոց, խլեց զՄսայ-
կանգարայն եւ աւերեաց զամէն երկիրն՝ ի Մար|ա]շայ մինչև ի
Կուռիկաւս. էսպան անթիւ քրիստոնէք եւ հրակէզ արար զքա-
ղաքքս եւ զգեաւզս³⁾:

Յայսմ ամի եկն ի Յաքայ սիր Կիլամ տ Ռաւսիւունն, գըլ-
25 խաւոր ըոէ տը Ֆրանցին ձիաւորացն, որ ի Յաքայ էին: Եւ
ձուլիան Սայիտոյ տէրն վախճանեցաւ ի Տրապաւլիս:

ՌՄՀԵ (1275) Յունվարի ԺԵ (15) աւրն վախճանեցաւ պապն
Հռոմայ Դրիգորիոս II և եկաց յետ նորա Կլէմայնս Ե (5)-երրորդն,
30 որ Գ (3) աւր միայն ապրեցաւ. ե յետ նորա կացուցին պապ
զԱգրիանոս: Եւ ի ԺԸ (18) աւրն ի յունիսն սիր Հէոթի, հայրն
Կիպրոսայ Թագվորին, խեղդեցաւ ի ծոցն մաւտ ի Սուր: Եւ ի
Կիպրոս վախճանեցաւ դունթն Ճաֆուն սիր Ճադ տը Պլինն:
Յայսմ ամի սիր Թումասս տը Սայնպրդինն ի Յաքայոյ ծախեց
35 զիւր դեղն, որ կոչէր Ֆագունների, Դամփլուն տանն, վասն որոյ
մեծ վիրաւորութիւն եզկ ընդ Թագվորն եւ ընդ Դամփլն: Եւ ետ
Թագվորն փլցնել զԴամփլուն տունն ի Լիմիսոն: Եւ ելաւ Թագ-
վորն ի Յաքայոյ առանց սահմանելոյ պայլ ի Յաքա եւ գնաց ի
Սուր. բայց յետ ԽԵ (45) աւուր, աղաչանաւք Ոյսպեթլուն մայրս-
40 տըրին եւ այլ աքայցեց, սահմանեց պայլ Աքայոյ յիւր անձինն
տեղն զՊալիան տը Պլին, Արսուֆին տէրն:

ՌՄՀԶ (1277) Ի յունիս Ը (8) աւրն եկն ի Յաքայ Զ (6)
զալէ ըոէ Զառլին. և էր գլխաւոր նոցա դունթ Ըոաւճէլ տը Սայ-
նըսվրինն եւ տիրեցին Աքայոյ եւ վարեցին զԿիպրոսայ Թագվո-
45 րին գործաւորքն եւ կոչեցաւ ըոէ Զառլն Թագաւոր Երուսաղէմի:
Եւ յետ Դ (4) ամսոյ լիճ ճարտերն Աքայոյ այրին աւմաճ ըոէ

ի քրիստոսէ

Ղառլին: Եւ վախճանեցաւ ի Յաքայ Կիլամ Ըռաւսիլաւնն. և ի սեխտեմբոի ԺԶ (16) աւրն վախճանեցաւ պատրիարքն Երուսաղէմի ֆրէր Թուամս տը Լընթին:

5 ՌՄՀԸ (1278) Մարկրիտ ամուսին Պեմունտ բրընծին եկն ծովուն յայնղեհէն: Եւ Պեմունտ բրինծն պսակվեցաւ ընդ ինք ի քաղաքն Տրապաւլիս: Եւ ի սոյն ամի վախճանեցաւ մայստոն Ոսպէթլուն ֆրէր Ոյկ Ըռէվայն ե եղև մայստոն Ոսպէթլուն ֆրէր Նիկաւլաւոնն:

10 ՌՄՀԹ (1279) Թագաւորն Կիպրոսի Ոյկն գնաց ի Սուր ԳծԾ (350) ձիաւորով, վասն տիրելոյ Աքայոյ, այլ մայստոն Գամփլուն՝ ֆրէր Կիլամ տ Պիաճաւգն հակառակեցաւ նմա և ոչ եթող մտանել ի Յաքա, այլ դարձաւ ի Կիպոաւս և էառ զԴամփլուն ապրանքն և վարեց զֆրէրքն:

15 ՌՄԶ (1280) Մայստոն Ոսպէթլուն գնաց ի Տրապաւլիս, վասն հաշտեցնելոյ զբրինձն և զԴամփլիք. և արար զհաշտու- 165 ր. թիւն նոցա ի յուլիս է (7) աւրն. Եւ ի յելն ի հողտեմբոին Ոսպէթլիք, որ ի Մարդապն կային, ծեծեցին զԿեպլն և առին բաղում աւար և դարձան. և ի գալն նոցա, հասան նոցա ԶԾ (600) հեծման շահանգակ և Ոսպէթլիք խանգրեցին զնոսա և սպա- 20 նին ի նոցանէ ԾԾ (150) Թուրք մերձ ի Մարախի, և ի Յոսպէթլիք մեռաւ Ս (1) ֆրէր:

ՌՄԶԱ (1281) Ի փետրվարի ԺԸ (18) եկն Շամբուն հեծելն և պաշարեցին զՄարդապն²⁰⁸ ԲՌ (2000) հեծման և ԳՌ (4000) հետեակ. և Ոսպէթլիք, որ ի Մարդապն էին, պատերազմեցան ընդ նոսա և խանգրեցին զնոսա և կոտորեցին յանաւրինաց բաղումք ի հեծելէն և ի հետեակացն:

ՌՄԶԲ (1282) Մանկաւ Տամուր եղբայր Ապաղայ խանին ԼՌ (30000) Մուղլով և ԳՌ (3000) Վրացով և Հաւումաց Ռ (1000) հեծելով և Հայոց ԲՌ (2000) հեծելով մտին յերկիրն Շամբուն և աւերեցին զաշխարհն մինչև ի դուռն Համսայ և անդ պատե- 30 րազմեցան ընդ Ալֆի սուլտանն Մսրայ²⁰⁹, Եւ խանգրեցին զսուլտանին զաւրքն և կոտորեցին ի նոցանէ անթիւ և շահեցան զսուլտանին խղէնայն և զախրուխն: Այլ Մանկաւ Տամուրն վասն վատասրտութեան իւրոյ առանց իրիք պատճառի ի փա- 35 խուստ դարձաւ. և յորժամ տեսին Մուղալ զաւրքն զդառնալ զգլխաւորին իւրեանց, թողին զպատերազմն և գնացին զհետ նորա: Եւ գնացեալ անցին ընդ գետն Եփրատա և մտին յաշխարհն իւրեանց: Եւ Սամաղարն ԲՌ (2000) հեծելով և Հայոց թագվորն 40 իւր հեծելովն բաժնեցան ի Մանկաւ Տամուրէն և եկին դէպ ի Հաւումաք և ի Հայոց աշխարհն. և ի ճանապարհին հասեալ նոցա շահանգակ. և կրեան ի Հայոց զաւրացն բազում մեծամեծ իշխանք և ի հեծելէն առաւել քանզ Ն (5) բաժինն: Եւ Թագաւորն զերծեալ եմուտ յաշխարհն իւր և Սամաղարն անցեալ ընդ եր-

45 կիրն Հայոց գնաց ի Հաւումաք: ՌՄԶԳ (1283) Թագաւորն Կիպրոսի եկն ի Սուր ԲԾԾ (250)

ի Քրիստոսէ

ձիաւորով: Եւ եկն ի Յաքա թագաւորի արդ և լիկաթ, որում անուն 166 ւ էր Եղիա:

5 ԹՄՁԴ (1284) Մեռաւ Սրոյ տէրն՝ սիր Ճուտն տը Դուրունն. և յետ Խ (40) աւուր մեռաւ Պեմունտ որդի թագաւորին Կիպրոսի. և յետ Խ (40) աւուր վախճանեցաւ սիր Անֆրէ տ Մունֆաւրդն, որ էր հզրայր Սրոյ տիրոջն: Եւ ի սոյն ամի ի մարտ ամիսն մեռաւ թագաւորն Կիպրոսի Ոյկ տը Լըղինայն ի քաղաքն Սուր. և տարան զնա հանդերձ որդոջն ի Կիպրոս և թաղեցաւ յաւազ
10 հիկեղեցին ի սուրբ Սոփի. և իւր որդին Պեմունտն թաղեցաւ ի Ֆրէրմուրքն և եղև թագաւոր Կիպրոսի Ճուտնն իր որդին²¹⁰:

ԹՄՁԵ (1285) Վախճանեցաւ թագաւորն Կիպրոսի Ճուտն տը Լըղինայն և եղև թագաւոր իր եղբայրն Հէոի տ Լըղինայն²¹¹,
Սուլտանն Մսրայ Մէլէք Մնսուրն, որ կոչէր Ալֆի պաշա-
15 րեաց զՄարդապն և էառ զնա ի Յոսպէթլէն²¹²:

ԹՄՁԶ (1286) Հէոի թագաւորն Կիպրոսի զնաց ի Յաքայ ի Ին (25) ի յունիսն և տիրեաց Աքայոյ և վարեաց զդործաւորքն ըոէ Զաուին և աքայցիք այլին իր աւմաճ և անտի զնաց ի Սուր: Եւ թաղվեցաւ ի թագաւորութիւնն Երուսաղէմի, յաւուր տաւնի
20 սրբոյ Աստուածածինն ննջմանն, ձեռամբ Սրոյ արծվիսուցն: Վախճանեցաւ պապն Հոմայ²¹³ և եկաց պապ ի Հոմ Ոնորիոս: Եւ վախճանեցաւ Ֆիլիպ ըոէ տը Ֆրանցն. և եկաց յետ նորա Ֆիլիպն իր որդին: Վախճանեցաւ թագաւորն Ըռակունոց Փէոն և թագաւորեաց որդի նորա Ալֆունսն:

25 ԹՄՁԷ (1287) Եղև պապ ի Հոմ Նիկաւլայոս ի կարգէ Մնուրացն: Եւ Սիկիլիոյ զայլէքն խանդրեցին զըոէ Զաուին զայլէքն և բռնեցին զբրինձն զըոէ Զաուին որդին և բաղում իշխանք, որ ընդ նմա էին: Եւ եկն ի Յաքայ պատրիարդ և լիկաթ Երուսաղէմի Ֆրէր Նիկաւլ ի կարգէ Բրէջուրացն: ԺԹ (19) ի յունիսն եկն ի Յաքայ
30 Դուրդէս տ Պլայզն ձիաւորաւք և արար անդ բազում արդիւնք և ետ ողորմութիւն աղքատաց: Եւ սուլտանն Մսրայ Ալֆի Մէլէք Մնսուրն էառ զԼատիկն ի բրբնձէն:

ԹՄՁԸ (1288) Վախճանեցաւ Դուրդէս տը Պլայզն ի Յաքա: Եւ եկն յայսկոյս ծովու Լուսիան, դուստր բրբնձին Անտիոքա, 35 վասն առնելոյ զԺառանգութիւն եղբաւրն, որ վախճանեալ էր: Եւ Տրապաւլսցիք արարեալ էին դումին և ետուն թոյլ մտա-
նել Լիւսիանին ի Տրապաւլիս, այլ եմուտ ի Նֆինն և անդ եկաց աւդնութեամբ և ձեռնովութեամբ Ոսպեթլուն տանն:

ԹՄՁԹ (1289) Վախճանեցաւ թագաւորն Հայոց Լեոն և
40 եկաց պարոն Հայոց անդրանիկ որդի նորա Հեթում²¹⁴: Եւ ի ԺԴ (14) աւրն ի մարտն Ալֆի սուլտանն Մսրայ կոչեցեալն Մէլէք Մնսուր պաշարեաց զՏրապաւլիս և կանգնեցոյց մեծամեծ բա-
բան Դ (4) և խարապուղրայք ԼԲ (32). և էր համար զաւրացն անաւրինաց հեծեալ ԽԹ (40000) և հետեակ ԴՃԹ (300000). և
45 եկեալ ի Յաքայոյ բազումք ի յաւդնութիւն քաղաքին Տրապաւլսոյ և եղբայր թագաւորին Կիպրոսի Ամաոին Ճ (100) ձիաւո-

ի Քրիստոսէ:

րով. և յետոյ եկեալ Հուսիանն և Ոսպեթլցիք ի Նֆին բերդէն և մտին յաւգնութիւն քաղաքին, այլ սոքա ամենեքեան ոչ կարացին զդէմ ունել անաւրինացն, զի նոքա զանազան մեքենայիւք և նաղմիւք առին զՏրապաւլիս յաւուր երեքշաբաթոջ Ին (25) աւրն ի յապրիլն²¹⁵. և ի սուր սուսերի մաշեցին զքրիստոնեայսն և բազումք դերկցին, այլ գլխաւորք և մեծամեծքն, որ անդ կային, զերծեալ նաւուք գնացին յԱքա և ի Կիպրոս: Եւ Ճնուէդ ոմ, որում անուն էր Պնէթ Ջաքարի, կայր ի Տրապաւլիս Դ (4) զալէով և բերդնաւով, և ազատեաց ի քրիստոնէիցն աւելի քան զԴ (3000) արք և կանայք և մանկտի և զամենեւեան իւր ծախաւք և ըսաւ՝ եկաւք տարաւ ի Ֆամակուսան. և անտ արար բազում ողորմութիւն և ետ յընչից իւրոց աղքատ զերծելոցն մինչև ամենեքեան բաւականացան ապրել յաշխարհն յալրոսի:

ՌՄՂ (1290) Յաւուր Ջատկին եկն ի Յաքա Ի (20) զալէ, զոր պապն էր առաքել յաւգնութիւն Աքայոյ և էր գլխաւոր զալէացն վէսքն Տրապաւլսոյ:

Յայսմ ամի ոստակեցաւ սուլտանն Մսրա Մէլէք Մնսուր Ալֆին ԻԲ (22) ի նոյեմբրն²¹⁶ և եղև սուլտան Մսրա իր որդին Աշրաֆն: Եւ ի սկիզբն սուլտ[ա]նութեան իւրոյ նսպան զՏուրքոյան, որ էր խղէնատար Մսրա, և ամիրայք յառաւել մեծամեծաց իւրոց ԺԴ (14):

ՌՄՂԱ (1291) Ի յապրիլի Ե (5) աւրն Աշրաֆ սուլտանն Մսրա պաշարեաց զԱքա և պատերազմեցաւ բաբանաւք և նազմիւք մինչև էառ զքաղաքն յաւուր ուրբաթի ի մայիսի ԺԸ (18) աւրն²¹⁷: Եւ կոտորեցին զքրիստոնեայսն քաղաքին, բայց ի սակաւուց, որ զերծեալ նաւուք գնացին ի Կիպրոս զկնի թագաւորին Կիպրոսի, և որ անա պատահեցաւ: Եւ յառնուլ քաղաքին սպա- 107 ա
նաւ մայստոն Դամփուրն Ֆրէր Կիլամ տը Պիայճոյդն և մարաջազգն Ոսպեթլուրն Ֆրէր Մահէ տը Դլէրմուրն, որ բազում քաջութիւն արարեալ վախճանեցաւ: Եւ ի միւսում աւուրն, որք ի Սուր էին քրիստոնեայք, առանց պատերազմի թողին զքաղաքն և գնացին նաւուք իւրեանց ի Կիպրոս: Եւ յետ սակաւ աւուրց թողին զՊերութ և զՍայիտէ և զԱնտըռտուզ և զՋաստէլ Բլրինն. և եղև կորուստ ամենայն Սէհլին և Դամփլցիք, որք եկեալ էին ի Կիպրոս, կացուցին իւրեանց մայստո զՖրէր Դիպաթ Կաուտինն, որ էր մեծ քումանտուր Դամփուրն:

ՌՄՂԲ (1292) Վախճանեցաւ Նիկաւլայոս պապն Հռոմայ. յետ որոյ եկաց աթոռն առանց հայրապետի ամս Գ (3), վասն նախանձու և անհաւանութեան կարտնարացն: Եւ ի սոյն ամի մեռաւ մայստոն Դամփուրն և եղին իւրեանց մայստո զՖրէր Ճագ տ Մաւլայն: Եւ եկին ի Կիպրոս Ի (20) զալէ, զոր պապն էր առաքել յաւգնութիւն ծովուն այսդեհիս, որոց էր գլխաւոր սիր Մանուիլ Ջաքարին:

Յայսմ ամի եղև մոլորումն Ջատկի և հրամանաւ կաթողի-

ի Քրիստոսէ

կոսին տէր Ստեփանոսի արարին ժողով ի քաղաքն Մսիս եպիս-
կոպոսաց և վարդապետաց և հարանց վանաւրէից. և հրամայե-
ցին առնել Լզատիկն՝ ըստ այլ քրիստոնէիցն յապրիլի 2 (6)
5 աւրն¹⁸ և այլք ի վանաւրէիցն Կիլիկեցոց և ամենայն աշխարհն
արեւելից արարին Լզատիկն ըստ Հայոց յապրիլի ԺԳ (13):

Ի սոյն ամի սուլտանն Մսրա Աշրաֆն պաշարեաց անթիւ
զաւրաւք զհայրապետանիստ դղեակն Հոռոմկլայն. և յետ 10 (40)
ա ուր էառ զնա պատերազմաւ. և դերեաց զհայրապետն տէր
10 Ստեփանոս և զարքութիւնսն, որ անդ էին²¹⁹, Եւ տարեալ զնոյն
հայրապետն ի Մսր և եդին ի բանդն Խահրէոյ²²⁰ բերդին, որ և
անդ վախճանեցաւ և թաղեցաւ ի նմին բանդի: Եւ յետ սակաւ
աւուրց ետուն և զԱլլէիսոյ Ծակքն ի սուլտանն: Եւ պարոնն
Հայոց Հեթում ետ ի սուլտանն Մսրայ զանմարտորնչելի դղեակն
15 Պեհեսնի և արար հաշտութիւն, վասն որոյ խաղաղացաւ աշխարհն
իւր ժամանակս ինչ:

ՌՄՂԴ (1293) Աշրաֆ սուլտանն Մսրայ սպանաւ յիւր ամի- 197
րացն և զսպանաւղ նորա, որ կոչէր Պայտարայ, սպանին ծա-
ռայքն սուլտանին և կացուցին սուլտան զեղբայր Մէլէք Աշրա-
20 ֆին, որ էր ԺԱ (11) տարոյ և կազ ի մի ոտիցն²²¹,
Յայսմ ամի վախճանեցաւ մայստոն Ոսպեթլուն ֆրէր
Ճուան տ Վիլիերն և եդին մայստո Ոսպեթլուն զֆրէր Աւտր-
տուրինն:

ՌՄՂԴ (1294) Եղև պապ ի Հոռոմ Մէլէստինոս, որ էր յաշ-
25 խարհէ Բոյլին, ի քաղաքէն որ կոչի Սալմուն. և կոչէր անուն նորա
ֆրէր Փէո տ Մուռուն, այլ առաքինի, միայնակեաց: Սա կա-
ցեալ յաթոռ հայրապետութեանն ամիսս 2 (6). և ի սոյն ամի
ել ի պապութենէն իւր կամաւ և ետ հրաման առնել այլ պապ,
զոր կացուցին ի տեղի նորա պապ ի կարտնարացն զմի ոմն, որ
30 կոչէր Պնէթ Կայգան և կոչեցաւ անուն նորա Պաւնաւֆանց: Սա
էր այլ ԺԻր և դործաւնեայ:

Յայսմ ամի Ճնուէզացն ԺԸ (18) զալէ կռուցեան ի Յայաս
ընդ ԼԲ (32) զալէ և ընդ դարիտ Վնէցիանացն և շահեցան ի
նոցանէ ԻԴ (24) ընդ դարիտ և ընդ զալէ:

ԹԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՐԿՐԱՆԵՐ

1. Բնագրում խորագրերը դրված է կարմիր թանաքով:
2. Հիմա՝ Մարտինոս Լեհացու ժամանակագրությունը, № 2037, էջ 80ա:
3. Վճար (2) հատվածը բնագրում ավելացված է այլ ձեռագրագրով:
4. Բնագրում այս ամբողջ հատվածը դրված է 125ա էջի ներքևի լուսանցքում և համապատասխան նշանով ցույց է արված հաջորդական կարգը:
5. Մարտինոս Լեհացին այդ մասին հետևյալն է գրում. «Սայ զղիղիերն, այսինքն զնշանագրութիւնն կարտնալացն բաժանեաց...» (№ 2037, էջ 24բ):
6. Տես և հիմա՝ Մ. Լեհացի, № 2037, էջ 24բ:
7. Այս եղելություն մասին Մ. Լեհացին այսպես է գրում. «Ընդ սոյն Անդոնինոսի տէրութեանն ի Յերիքով քաղաքի գահալ եղև զիրք ծ (5), որոց շարագրողն, այսինքն արարողն նոցունց, ոչ երևի և ոչ գտանի եթէ ում է յարմարեալ...» (№ 2037, էջ 92ա):
8. Իմա Տիրբ:
9. Կարծում ենք պետք է լինի «Ե-երրորդ» (հինգերորդ), որովհետև ներքևում ՄՄԱ թվի տակ նշում է «2-երրորդ»:
10. «Թուրքացն» բառը կարծում ենք չեթում Պատմիչի սխալն է, որովհետև այդ բառը երրորդ դարի համար չէր կարող գործածվել: Ճիշտը նշում է Մ. Լեհացին. «Սայ զնացեալ ի պատերազմ ընդ ձերմանոսքն և ընդ Բրոգոզքն, որք են Բօլօնքն» (№ 2037, էջ 92բ):
11. Տես վերևում էջ 29, ծանոթ. 20: Սխալ է բնագրի այն վկայությունը, թե Փիլիպոսը թագավորել է 247 թ., և ապա, սրա կայսրությունն առաջին տարում (իբրևկանում 244 թ.) լրացել է Հռոմի շինությունն առաջին հազարամյակը: Փիլիպոսը իշխել է 244—249 թթ.:
12. Բնագրում «որ է Դէկոս» հատվածը սկզբում մոռացել են, իսկ հետո, տեղ չլի-նելու պատճառով, ավելացրել վերևի լուսանցքում:
13. Իմա Գոթացոց աշխարհը: Մ. Լեհացին գրում է. «Սայ ընդ Գոթացիսն ընդ Յոյնս, ընդ Մակեդոնացիս և ընդ Ասիացիս կալեալ պատերազմ» (№ 2037, էջ 93ա):
14. Խոսքը վերաբերում է Սասանյան Պարսկաստանի երկրորդ թագավոր Նապուհ I-ին:
15. Մ. Լեհացին ևս գրում է «Սայ զետեղեաց և բաժանեաց զծիւերն և զգերեզ-մանատեղիսն» (№ 2037, էջ 28ա):
16. Իմա՝ քերականություն: Համաձայն Մ. Լեհացու, «Ըսա այսմ ժամանակի Տօնա-գոս նուրը և զուտ արուեստաւորն քերականութեան և պարզողն քերդողարար, այր պայ-ծառ և երևելի» (№ 2037, էջ 97ա):
17. Խոսքը վերաբերում է Սասանյան Պարսկաստանի թագավոր Նապուհ II, Երկա-րականցին:
18. Մ. Լեհացու գրածը հավանաբար այս բառի թարգմանությունն է. «Վալէնդն թարքմանի քաջ կամ աժէօք այր» (№ 2037, էջ 98ա):
19. Ըստ Մ. Լեհացու ժողովը տեղի է ունեցել. «Ի քաղաքն Գարդաճինոյ, որ է՝ Գա-դալօնն» (№ 2037, էջ 99բ):
20. Համաձայնարար նկատի ունի 410 թվի Հռոմի գրավումը Ալարիխի (Վեստգոթերի) կողմից:
21. Բնագրում թիվը ջնջված է և գրված՝ «2012»:
22. Խոսքը վերաբերում է Մերովինգների թագավոր Խլոդվիգին (481—511 թթ.) և նրա չորս որդիներին:

23. Մ. Լեհացին այս մասին մի փոքր ընդարձակ է գրում, որ Հուստինիանոսը «Թրէնս բազուսս և նոմոսս Թագաւորական կարգեաց և եղ. և ի գիրս զնոսս շարագրեաց, որ և են իսկ երկու գիրք, այսինքն՝ զօնցիտէմս և տիճէստիոնս, որ Թարքմանի զօնցիտէմս, շնորհուկ, այսինքն՝ զոր ինչ և խնդրես յաղագս դատաստանի իր շնորհէ և տա քեզ, զի զամենայն անտ զտանես պարզեայ, իսկ տիճէստիոնս լսի հալոդական կամ մարտեցնող, այսինքն՝ զի իրր հաւիճնով սաամոքն սրբի, նոյնպէս զբովքս այս ամենայն դատաստանք մարտին և զմայլեն զմարզն և ուղղեն առ ի շտանրանալ ումեք անձին» (ՁԵ 2037, էջ 102բ)։

24. Խոսքը հավանաբար վերաբերում է Ֆրանսիական Թագավոր Խլոտար I-ին (511—561 թթ.)։

25 և 26. Տէս վերևում, էջ 29, ծանոթ. 29։

27. Տէս վերևում, էջ 30, ծանոթ. 30։

28. Այս հատվածից զուրս է դալիս, որ Լևոն III պապը, պապ է կարգել (նշանակել) Պարիսիոսին։ Ավելի հավանական է Մ. Լեհացու հաղորդածը. «Սայ (Լևոն III-ը —Վ. Հ.) ի ձեռն պատրիկոսին Հոռմայ, այսինքն մարմնաւոր հոգաբարձու ի քաղաքին, եղև պապ» (ՁԵ 2037, էջ 41ա)։

29. Իմա դուքս. այս ձևով հանդիպում ենք նաև հետագայում էլ։

30. Բնագրում «Ժ»-ի մոտ հետագայում ավելացրել են «Ա»։

31. Հավանաբար նկատի ունի Պավիան։

32. Իմա Կաուրու Մեծ։

33. Խոսքը վերաբերում է 778 թ. Ռոնսեվալյան կիրճում տեղի ունեցած բասկերի և ֆրանսիացիների ճակատամարտին։ Պատմական այդ եղելովությունները դարձան ֆրանսիական ժողովրդական էպոսի հիմքը։

34. Ավելի մանրամասն տես Մ. Լեհացու մոտ (ՁԵ 2037, էջ 111բ—112ա)։

35. Մ. Լեհացին որա մասին գրում է. «Սայ նախ կոչէր Մուռը դը Բօրքը, որ է քնչիթ խողի» (ՁԵ 2037, էջ 45ա)։

36. Այս վկայությամբ հեղինակը հավանաբար նկատի ունի Օտտո I-ին, որը 962 թ. վերականգնեց Հռոմեական արևմտյան կայսրությունը։

37. Լևոն անունով պապերի հերթականությունը, որոնք հանել ենք հրատարակության բնագրից, խառնված է։

38. Իմա Sainte-Angele։

39. Իմա Կոնրատ։

40. Խոսքը վերաբերում է Անգլիայի Նորմանդական դինաստիայի հիմնադիր Վիլհելմ I Նվաճողին, որը 1066 թվի հոկտեմբերի 14-ին Հաստինքսի ճակատամարտից հետո նվաճեց Անգլիան։ Սակայն Վիլհելմ I-ի մահը ընդունված է նշել 1087 թվին։

41. Մանրամասնությունները տես Մ. Ուռհայեցի. «Ժամանակագրութիւն», Վաղարշապատ, 1898, էջ 255—268, Համաձայն Բ. Կուզլերի Նիկիան խաչակիրները գրավել են 1097 թ. հունիսի երկրորդ կեսին (.История крестовых походов" СПб, 1895, էջ 40—43. մեջբերումներն այսուհետև կհատարենք այս գրքից, նշելով Կուզլեր)։

42. Անտիոքի գրավման վկայությունը ստույգ չէ (հմմտ. ՄԺ, 1, էջ 74)։ Համաձայն Կուզլերի խաչակիրները Անտիոք հասել են 1097 թ. հոկտեմբերի 21-ին (էջ 47), մինչդեռ Ֆ. Վիլհելմ Անտիոքի պաշարումը հաջվում է հոկտեմբերի 18-ից (.Geschichte der kreuzzüge", von Friedrich Wilken, Erster Teil, Leipzig, 1807, էջ 176, մանրամասնությունները տես շար.)։ Պաշարումը տևել է բավական երկար. Մ. Ուռհայեցին նշում է. «զամիսս տասն» (էջ 258), որի ընթացքում տեղի ունեցան համառ և արյունահեղ կռիվներ։ Այս կռիվների ընթացքում, ինչպես նշում է Մ. Ուռհայեցին. «...իշխանքն, որ կային բնակեալ ի Տօրոս լեառն, Կոստանդին որդին Ռուբինայ, և երկրորդ իշխանն Բագուանի, և երրորդ իշխանն Օշինն, սոքա զամենայն կարիս կերակրոյ առաքէին առ զօրապետն Փռանգաց, նոյնպէս և վանորայքն Սև լերինն կերակրօք օգնէին նոցա,.....» (էջ 250)։ Խաչակիրներն Անտիոքը զրավել են 1098 թ. հունիսի 3-ի լուսաբացին։

43. Խաչակիրները Երուսաղեմ հասել են 1099 թվի հունիսի 7-ին։ Անհապաղ հարձակումը և գրավումն անհաջող անցնելուց հետո, կարճ ժամանակով այն պաշարել են և հուլիսի 15-ին, ուրբաթ օրը գրավել (մանրամասնությունները տես Կուզլեր, էջ 62—66, Ֆ. Վիլհելմ, նույն տեղ, էջ 270—295)։ Հեղինակը բնագրի «Կատալոգի» տը Գուլունն» ան-

Վան առկ, նկատի ունի Գոթֆրիդ Բուլոնացուն (հմտ. ՄԺ, 1, էջ 74, 90, ծանոթ- 7): որը 1099 թվի հուլիսի 22-ից եղել է ռազատագրված՝ Երուսաղեմի առաջին քրիստոնյա իշխողը:

44. Գոթֆրիդ Բուլոնացին մահացավ 1100 թվի հուլիսի 18-ին, ըստ ավանդության նրան իբր թունավորել է Կեսարիայի էմիրը: Գոթֆրիդին հաջորդում է եղբայրը՝ Բալդուինը, որը օծվում է Թադավոր 1100 թ. դեկտեմբերի 25-ին (մանրամասնությունները տես Կուզլեր, էջ 73—75):

45. Իմա՝ Կեսարիա, Պաղեստինում, Յաֆֆայի և Հայֆայի միջև: Կեսարիան Արաֆի հետ խաչակիրները դրավել են 1101 թվի մայիսին (Կուզլեր, էջ 105):

46. Հեղինակը նկատի ունի եգիպտացիներին 1103 թվի արշավանքը, որի ժամանակ նրանք գրավեցին Ասկալոնը և այդտեղից փորձեցին հարվածել Երուսաղեմի լատինական Թադավորությանը: Սակայն, ի վերջո, Բալդուինը կարողանում է Ռամլեի մոտ (քաղաք Յաֆֆայի և Ասկալոնի միջև, Երուսաղեմից հյուսիս-արևմուտք) ետ շարտել եգիպտացիներին:

47. Արքան խաչակիրները դրավել են 1104 թ. մայիսի 26-ին (Կուզլեր, էջ 109, հմտ. F Wilken „Geschichte der kreuzzüge“. Zweiter Teil, Leipzig, 1813, էջ 193—199):

48. Ռազարում Շնոր մարդոյ՝ ձեռվ. հմտ. ՄԺ, 1, էջ 78, 93, ծանոթ. 40:

49. Բերեդը նորմանդացու հայրենիք վերադառնալուց և եղբոր՝ Վիլհելմ II-ի մահից հետո, անգլիական Թադավորական զահը ստանձնում է կրտսեր եղբայր Հենրիին: Երկու եղբայրների միջև զահի համար տեղի է ունենում պայքար, որի ժամանակ Բորեդը պարտվում է և բանտարկվում, ուր և մահանում է 1134 թ.: Վիլյուսթյունը վերաբերում է այս դեպքերին:

50. Իմա Իբելին:

51. Խոսքը վերաբերում է Ֆրանսիական Թադավոր Ֆիլիպպ I-ին և Լուգովիկոս VI Հաստին:

52. Կուզլերը Տրապուսի դրավումը նշում է 1109 թվի ամռանը (էջ 109), իսկ Վիլհելմը՝ 1109 թվի հուլիսի 10-ին (նույն տեղ, էջ 210, դրավման մանրամասնությունները, էջ 197—210): Հմտ. ՄԺ, 1, էջ 90, ծանոթ. 10:

53. Կուզլերը Բեյբութի դրավումը ընդունում է 1110 թ. մայիսի 17-ին (էջ 109), իսկ Վիլհելմը՝ 1110 թ. ապրիլին (նույն տեղ, էջ 212), սակայն Իբն Ալթթեբը և ուրիշները նշում են 1109 թ. հուլիսի 30-ին (Ed. Dulaurier „Recueil des Historien Croisades“, tome Ier, Paris, 1869, էջ 92, ծանոթ. 2):

54. Իմա Սիդոն, Գուլորիեի կաթոլիկ խաչակիրներն այն դրավել են 1110 թ. հուլիսի 19-ին (նույն տեղ, էջ 90, ծանոթ. 1), հմտ. Ֆ. Վիլհելմ, նույն տեղ, էջ 213—223:

55. Խոսքը վերաբերում է Տիրեբիա կամ Տիրեբայի քաղաքին, այժմ կոչվում է Դապրիե. գտնվում է Գալիլիայում (Պաղեստին), Գալիլիա ծովակի կամ Գենեսեսարեթա լճի ափին:

56. Տես ՄԺ, 1, էջ 91, ծանոթ. 13:

57. Ըստ Կուզլերի, Բալդուին I-ը մահացել է 1118 թվի մարտին (էջ 112), իսկ նույն թվի ապրիլի 2-ին Եղեսիայի դրաֆ Բալդուինն օծվում է Թադավոր, Բալդուին II անուհով (նույն տեղ, էջ 113):

58. Իմա Templarii, Տաճարական. այսպես կոչվեց օրդենի անդամների բնակության վայրը Սողոմոնի տաճարի շրջակայքում գտնվելու պատճառով: Օրդենն հիմնադրվեց 1118 թվին, որի կանոնադրությունը հաստատվեց 1128 թվի Տուրի ժողովում: Այս հատվածը ընադրում, ըստ երևույթին, ավելացվել է հետո:

59. Կուզլերի մոտ այս դեպքերը այլ ընթացքով են շարադրված. Մալթիայի իշխող Բելկե-Իբն-Բեդրամը 1122 թ. վերջերին հարձակվում է խաչակիրների վրա և Սերուշը՝ մոտ, Անտիոքի և Եղեսիայի միջև, գերում խաչակիրների զորավարներից Իոսեփինին իր շքախմբով: Բալդուին II-ը ձեռք բանակով շտապում է օգնության: Սակայն Բելկե ճակատամարտ տալուց խուսափում է. այնուհետև նա Տելլ-Բաշիից հարձակվում է Բալդուին II-ի վրա 1123 թ. ապրիլին և գերում նրան: Այսպիսով, ինչպես Իոսեփինը, այնպես էլ Բալդուին II-ը բանտարկվում են Խարբեբի ամրոցում: Այս պարագաներում եգիպտացիք հարձակվում են խաչակիրների վրա, Խաչակիրները գիմում են վենետիկցիներին, որոնց նավատորմը պաշարել էր Կորֆու կղզին: Խաչակիրների և եգիպտացիների ճակատամարտը

տեղի է ունենում 1123 թ. հունիսին, Իբելիցի մոտ, որտեղ եղիպտացիք պտտվում են (էջ 114—116): Առավել մանրամասն տես Ֆ. Վիլկեն, նույն տեղ, էջ 476—482:

60. Կուզլեբի կարծիքով խաչակիրները Աուր—Մուր—Տյուրոս քաղաքը պաշարել են 1124 թ. փետրվարի 15-ից և զբաղվել՝ 1124 թ. հուլիսի 7-ին (էջ 116): Մանրամասն տես Ֆ. Վիլկեն, նույն տեղ, էջ 501—522:

61. Իմա օգոստոս:

62. Մ. Լեհացին նշում է Պյոտր, Լեոնի որդի, որը կարգինալներ լի մասի կողմից ընտրվել էր հակաթոռ պապ Ինոսանթ II պապի (ՅԵ 2037, էջ 53):

63. Բալդուին II-ը մահացել է 1131 թ. օգոստոսի 31-ին: Նա արու դավակ չուներ, այդ պատճառով Թագավոր դարձավ ավագ ղստեր՝ Մելիդենդի ամուսին Ֆուլկոն, Ան—ժուայի զբաժը: Բնագրի ժամանակն տ Անճեբ—ը կարծում ենք պետք է հասկանալ d'Anjou:

64. Իմա Հենրի:

65. Տես ներքևում, ժանթ. 92:

66. Իմա Լուդովիկոս VI կամ Հասա:

67. Իմա Հովհան Կոմենն Մերանածին: Սուլյն վկայությունը ստույգ չէ: Ինչպես հայտնի է, Հովհան Մերանածինը սպանվել է 1143 թվի ապրիլին, որսի ժամանակ, պա—ասամար վերավորելով ինքն իրեն: 1137 թ. Հովհան Մերանածինը արշավել է Կլիվիա և աշունհետև պաշարել Անաիոքը (տես ներքևում, էջ 101), տես և հմմտ. Ս. Անեցի, էջ 130:

68. Այս ամբողջ հատվածը բնագրում զբաղած է նույն էջի ներքևի լուսանցքում, միևնույն ձևաքաղաքով: Հաջորդականությունը պահպանելու համար հատվածը տեղափո—խեցինք:

69. Ֆուլկոյի մահվան մանրամասնությունները տես Կուզլեբի մոտ, էջ 134:

70. Այս հատվածը բնագրում զբաղած է ներքևի լուսանցքում, բայց պայմանական նշանով ցույց է տրված իսկական տեղը:

71. Խոսքը վերաբերում է խաչակիրների երկրորդ արշավանքին, որը պատասխան էր 1144 թվի ղեկավարներին Մուսուլի էմիր Իմադ-ադ-դին Ցենկիի կողմից Եդեսիայի իշ—խանություն զբաղմանը: Խաչակիրների երկրորդ արշավանքը սկսվեց 1147 թ. գարնանը:

72. Իմա Նեապոլ:

73. Իմա Պալերմո:

74. Խոսքը վերաբերում է գերմանական կայսր Օտտո IV-ին: Այս անունը պատա—հում ենք նաև «Աւգ» ձևով:

75. Դամասկոսի պաշարումը տեղի է ունեցել 1148 թվի հուլիսին: Այն պաշտպա—նում էր վեդի Մոն-ադ-դին Անարը: Տասնօրյա անհաջող պաշարումից հետո խաչա—կիրները թողել են այն:

76. Կուզլեբի մոտ Ասկալոնի զբաղումը նշված է 1153 թ. օգոստոսի 12-ին (էջ 160—170, մանրամասն տես F. Wilken „Geschichte der kreuzzüge“ Dritter Teil. Zweite Abteilung, Leipzig 1819, էջ 19—27): Տես և հմմտ. ՄԺ, 1, էջ 75, 91, ժանթ. 19:

77. Իմա Ֆրիդրիխ I Բարբարոսա:

78. Ինչպես հաղորդում են, Բալդուին III-ին թունավորել է Տրապունի զբաժի րժիշկը: Բալդուին III-ը մահացել է 1162 թ. փետրվարի 10-ին (Կուզլեբ, էջ 175):

79. Իմա, Ամալրի, Բալդուին III-ի կրտսեր եղբայրը:

80. Հմմտ. ՄԺ, 1, էջ 76: Ողանդարիայի (Ալեքսանդրիա) և Բելբայի համար կռիվներ գնացել են 1164 թ., բայց այն զբաղվել են 1167 թ. ամառը: Բելբայիսը քաղաք է, գտնվում է Նեղոսի դելտայի արևելյան ճյուղերից մեկի՝ Արու Մենդի ափին, Կահիրեից հյուսիս-արևելք:

81. Դամիետ, գտնվում է Նեղոսի դելտայի ճյուղերից մեկի վրա, Մենդալի լճի արևմտյան ափին: Կուզլեբն ընդունում է, որ Դամիետը խաչակիրները պաշարել են 1169 թ. ուշ աշնանը և թողել առանց նվաճել կարողանալու (էջ 181):

82. Ըստ այսմ երկրաչափ տեղի է ունեցել 1170 թվի ղեկավարների 27-ին:

83. Այս վկայությունը բնագրում զբաղած է ներքևի լուսանցքում, միաժամանակ պայմանական նշանով ցույց է տրված տեղը: Ներսես Շնորհալու մահվան օրվա ստույգ հաշվումները տես, ՄԺ, 1, էջ 71, 92, ժանթ. 24: Բնագրի «Ժ» պետք է ուղղել «Ժ»:

84. Ամալրի մահացել է 1173 թ. հուլիսի 11-ին (Կուզլեբ, էջ 181):

85. Այս վկայությունը բնագրում զբաղած է ներքևի լուսանցքում, միաժամանակ

պայմանական նշանով ցույց է արված անդր՝ ձախատամարտը տեղի է ունեցել 1176 թ. սեպտեմբերին, Իկոնիայի հյուսիս-արևմտյան կողմում գտնվող Մյուրիոկեֆալոնում, այժմ ավերակ բերդ է։ Այստեղ Իդդ-ադ-դին Ղիթ Արսլան II-ը ջախջախեց Մանվել Կոմնենոս կայսեր բանակները։ ձախատամարտի տարեթիվը Հեթում Բ-ի տարեգրության մեջ օրհանդեսով նշված է 1180 թ. (ՄԺ, 1, էջ 76)։

86. Իմա Ֆիլիպպ II Ավգուստ, Կապտինգների դինաստիայից։

87. Հել թագաւորեաց որդի նորա Ալէքսն՝ հատվածը բնագրում գրված է ներքևի յուսանցքում։ Բյուզանդական կայսր Մանվելը մահացել է 1180 թվի սեպտեմբերի 24-ին։

88. Այս վկայության տարեթիվը սխալ է նշված։ Բալզուկին IV-ը մահանում է 1184 թվի զարնանը, որին այնուհետև հաջորդում է Բալզուկին փոքրը (V), որը մահանում է 1186 թվի աշնանը։ Երուսաղեմի թագավորութունը այնուհետև անցնում է Լուդինյան-ներին (Կուզլեր, էջ 201)։

89 և 90. Տես ծանոթ. 88։

91. Ամբողջ վկայությունն իր մանրամասնություններով զարմանալի կերպով համապատասխանում է իրականության (տես Կուզլեր, էջ 202—208, Ֆ. Վիլհեն, նույն անդ, էջ 208—213)։ Ֆ. Վիլհեն հաստատում է մայիսի 1-ի (ուրբաթ օր, էջ 218), հուլիսի 4-ի (ուրբաթ օրը), ճակատամարտերի վայրը (Մարեֆքալիա, Տիբերիայի և Ջեֆորիայի միջև, էջ 280), Ասկալոնի սեպտեմբերի 4-ի գրավման (էջ 297—299) վկայությունները։ Երուսաղեմի գրավումն ահազ. Ուսպենսկին նշում է հոկտեմբերի 3-ին „История Византийской империи“, т. III, М.—Л., 1948, էջ 331—333, հմտ. Ֆ. Վիլհեն, նույն տեղ, էջ 311։ Երուսաղեմի պաշարման և գրավման մանրամասնությունները տես 299—313, ուր նշված է նաև օրը՝ շաբաթ, Мюллер, „История ислама“ т. III, էջ 172, ՄԺ, 1, էջ 77, 92, ծանոթ. 29)։ Ներսես Լամբրոնացին այդ կռիվներին եղել է ականատես և գրի առել (ՄԺ, 1, էջ 92, ծանոթ. 28)։ Այս դեպքերն էլ առիթ տվին խաչակիրների երրորդ արշավանքին։

92. Տես և հմտ. Մ. Անեցի, էջ 143, Ն. Լամբրոնացու հիշատակարանը (Հ. Ամսօբեյա՝ 1894, էջ 19—20), Վ. Արևելցի, էջ 136, Մ. Լեհացի, № 2037, էջ 126բ, ՄԺ, 1, էջ 77. մինչդեռ Ալիշանի մեջբերած վկայությունը բոլորովին այլ բան է պատմում (ՀՄԻ-սուլան, էջ 448), տես նաև F. Willson „Geschichte der Kreuzzüge“ Vierter Teil, Leipzig, 1826, էջ 139—140։

93. Հոր թագաւորեաց ամս Թ (9)՝ հատվածը բնագրում, տողերի մեջ, ավելացված է հետո։

94. Իմա Ռիչարդ I Առյուծասիրտ։

95. Ահադ. Ուսպենսկին մանրամասն նկարագրում է Կիպրոսի պաշարումը և նվաճումը Ռիչարդ I-ի կողմից (նույն տեղ, էջ 334) նվաճումը նշելով 1191 թ. մայիսի 12-ին (առավել մանրամասն տես Ֆ. Վիլհեն, նույն տեղ, էջ 197—210)։

Մ. Լեհացին այսպես է գրում. «անցեալ զնաց զօրօքն մինչ ի Գալմիդեայ, որ է Աքքայ և պաշարեալ զքաղաքն մնայր թագաւորացն դաւոյ անդ. բայց թագաւորքն անցեալ յայնկոյն ծօվուն, հասին ի Կիպրոս և Ռիչարդ թագաւորն Անկլիոյ խլեաց բռնի զկղզին Կիպրոսի յովմեմ չորսն է, որ տիրէրն անդ և կոչէր տուկ, անուն նորին Կիրսազ» (№ 2037, էջ 120բ)։

96. Ֆ. Վիլհեն (նույն տեղ, էջ 363) և Կուզլերը (էջ 252) Աքքայի նվաճումը գնում են 1191 թ. հուլիսի 12-ին, ուրբաթ օրը։ Աքքայի, Կիպրոսի (տես ծանոթ. 95) և Ասկալոնի գրավման մասին հաղորդում է նաև 1193 թ. մի հիշատակարան. «...և ի ՈՅ (1191) Ընկլէդ թագաւորն ել և առ զԿիպրոս կղզի և զԱքայ և զԱսխալան և սով եղև այն երկու տարիս խիստ» (ՄՏՄՑ, դրժ № 23, էջ 20)։

97. Հմտ. ՄԺ, 1, էջ 77, Ահադ. Ուսպենսկու կարծիքով Ռիչարդ I-ը կղզին զեջում է Գվիդոն Լուդինյանին (տես նույն տեղ, էջ 334—235)։

98. Պայմանագրի կնքումն իրականից մեկ տարով ուշ է նշված։ Իրականում ղեկավարն այս ընթացքն են ունեցել՝ 1192 թ. օգոստոսի 5-ին Սալահդինը փորձեց գրավել Յաֆֆան (Յուպպե), որտեղ գտնվում էր անգլիական թագավոր Ռիչարդ Առյուծասիրտը։ Յաֆֆայի տակ, դաշտում և այնուհետև քաղաքում մղած մարտերը ավարտվեցին հաշտության բանակցություններով։ Այն կնքվեց 1193 թ. սեպտեմբերի 1-ին։ Պայմանագրի կնքման տարեթիվը հիշտ է նշում Հեթում Բ-ն (ՄԺ, 1, էջ 77, 93, ծանոթ. 35)։ Պայմանագրի համաձայն Երուսաղեմը մնաց Սալահդինին։

99. Հմտ. Հեթում Բ-ի տարեգրությունը (ՄԺ, 1, էջ 77)։

100. Կուզլերի մոտ Ռիչարդի բռնտից ազատվելը նշված է 1104 թ. փետրվարի 4-ին (էջ 266):

101. Սալահդինը մահացել է 1103 թ. մարտի 4-ին: Բնադրի «Սէֆըտինն»-ը Սալահդինի եղբայր Ադիլ-Սեյֆ-տեղ-դին Աբու Բեկըն է, որը Հեթում Բ-ի մոտ հիշվում է. «Յեալ» անունով, և որը իշխել է 1200—1218 թթ. (ՄԺ, 1, էջ 77, 93, ծանոթ. 37):

102. Հանդիպում ենք նաև «սխտեր» ձևով. հավանաբար ֆր. Siere, ծավալի, զբաղմունքի, փայտի չափ է, հավասար մեկ խորանարդ մետրի:

103. Իման Հենրիխ VI:

104. Հավանաբար Ապուլիա, զավառ. Հարավային Իտալիայում:

105. Իման Սիցիլիա:

106. Հեղինակը նկատի ունի խաչակիրների չորրորդ արշավանքը, որն իրականացավ 1107 թվին:

107. Խոսքը վերաբերում է գրաֆ Հենրիխ Շամպանիացուն, որը 1107 թ. սեպտեմբերի 10-ին հանկարծակի ընկնում է պատուհանից և մահանում:

108. Լեոն Ա-ի Թագադրության տարեթվի մասին տես ՄԺ, 1, էջ 51, ծանոթ. 9, հմտ. ներքևում, էջ 180:

109. Բեյրութի գրավումը տեղի է ունեցել 1197 թ. հոկտեմբերի 25-ին (Կուզլեր, էջ 270): Իսկ Իբն Ալթիբիլը նշում է սեպտեմբերին (Ed. Dulaurier „Recueil des Historiens des Croisades“, tome 1er, էջ 479, ծանոթ. 2):

110. Հենրիխ VI-ը մահացել է 1198 թ. հոկտեմբերի 28-ին:

111. «Եւ մնացին առանց կայսեր ամս է» հատվածը, որը բնագրում ավելացված է հետո, կարծում ենք, վերաբերում է գերմանացիներին և բնագրում սխալ է նշված տեղը:

112. Ռիչարդ Առյուծասիրտը սպանվեց Շալլուզ ամրոցի տակ 1199 թ. ապրիլի 6-ին:

113. Իման Հովհան Անհոդ:

114. Տես ներքևում էջ 180: Աբուլֆեհան այդ մասին գրում է. «Հեջրի 600 թվին (10) IX 1203—28/VIII 1204 թթ.» Հայոց Լեոն Թագավորը պաշարեց Անտիոքը, Հալեբի իշխան Մեհմեդ Զահերը շարժվեց և հասավ Հալեբ, այդ պատճառով Լեոնը թողեց Անտիոքը և ետ դարձավ: (Հ. Նալբանդյան, Արաբական աղբյուրները Հայաստանի և հարևան երկրների մասին, հտ. I, (անտիպ), էջ 399):

115. 1204 թ. մարտի սկզբներին Վենետիկի դուքսը և խաչակիրների ղեկավարներ Բոնիֆացիոս Մոնֆերրատցին ու Բալդուին Ֆլանդրացին պայմանագիր կնքեցին Բյուզանդական կայսրությանը գրավելու: Տեղի ունեցավ երկու զորո՛ւ առաջինը ապրիլի 9-ին, երկրորդը ապրիլի 15-ին և գրավեցին Կ. Պոլիսը: Մանրամասնությունները տես ակադեմիկ Ուսպենսկի «История Виз. империи», т. III, стр. 366—377, Կուզլեր, էջ 291—297, F. Wilken „Geschichte der Kreuzzüge“ 5er Teil, Leipzig, 1829, էջ 281—300:

116. Կարծում ենք խոսքը վերաբերում է Ալեքսյա Դուկա Մուրզուֆին, Բյուզանդական կայսրության կառավարող տան հեռավոր ազգականներից մեկը, որի մահվան հանգամանքների մասին մեզ ոչինչ հայտնի չէ:

117. Խաչակիրների և Վենետիկի դուքսի Կ. Պոլիսը գրավելուց հետո (ծանոթ. 115), կայսր ընտրվեց Բալդուին Ֆլանդրացին 1204 թ. մայիսի 9-ին: Բալդուինը դարձավ բյուզանդական կայսրների շարքում առաջին լատին կայսրը, իշխելով մինչև 1208 թվը:

118. Ֆիլիպպ II Ավգուստը Նորմանդիան գրավել է 1202—1204 թթ. շրջանում:

119. Նկատի ունի Ֆրանսիական Թագավոր Ֆիլիպպ II Ավգուստի և գերմանական կայսր Օտտոն IV-ի կռիվները:

120. Տես և հմտ. ՄԺ, 1, էջ 78, 93, ծանոթ. 41:

121. Տես և հմտ., նույն տեղ, էջ 78, 93, ծանոթ. 42:

122. Իման Հիսա-ադ-դին Բայ Խոսրով 1, Իզդ-ադ-դին Դիհ Աբսլան II-ի որդին, Իկոնիայի սուլթան, իշխել է 1202—1210/1212 թթ., կամ 1192—1200 թթ. և 1204—1210 թվականներին (երկրորդ անգամ) ըստ Լեն-Պուլի, էջ 128:

123. Տես ՄԺ, 1, էջ 78, 93, ծանոթ. 44: Աբուլֆեհան այս դեպքերի մասին գրում է. «Հեջրի 605 թ. (10/VII 1208—5/VII 1209 թթ.) Մարաշ եկավ Հիսա-ադ-դին Բայ Խոսրովը, Կելք Աբսլան Սեյդուկի որդին, Ռումի երկրի տերը, հայածելու համար Լեոնի որդու երկիրը: Մեհմեդ Ադ Զահերը նրան օգնություն ուղարկեց և Բայ Խոսրովը մտավ Լեոնի որդու երկիրը, ավերեց ու գրավեց Ֆերկուս կոչված բերդը» (Հ. Նալբանդյան):

Արաբական աղբյուրները... հտ. I (անտիպ), էջ 400: Ֆերկուսը նույն բերդուս բերդն է, խուլմա գետի ձախ ափին, Մարաշից հյուսիս:

124. Պոսքը վերաբերում է Նիկեական կայսրության հիմնադիր Թեոդոր Լասկարիսի և Ղիսա-ադ-դին Քայ Պոսրով I-ի պատերազմին (մանրամասնությունները տես ՁԵՅԸ. Մս-պեյսկի «История Виз. империи» т. III, отд. VIII, ԾԺ, 1, էջ 78, 93, ծանոթ. 43):

125. Պոսքը հավանաբար վերաբերում է Ղիսա-ադ-դին Քայ Պոսրով I-ին, որին հաջորդել է Իզդ-ադ-դին Քայ-Քավուս I-ը, իշխելով 1210—1219 թթ.:

126. Տես և հմմտ. ներքևում, էջ 180, ԾԺ, 1, էջ 78, 94, ծանոթ. 47:

127. Հեղինակը նկատի ունի իսլամական Ռեկոնկիստայի շրջանում 1212 թ. Լաս Նավաս դե Տոլոսա քաղաքի մոտ տեղի ունեցած նշանավոր ճակատամարտը, որտեղ իսլամական արաբները գլխովին փախչախփեցին իսլամական և պորտուգալական միացյալ ուժերի կողմից:

128. Հմմտ. ԾԺ, 1, էջ 79: Նկատի ունի 1214 թ. հուլիսի 27-ի Բուվինի ճակատամարտը, որտեղ Ֆրիդիկ II Ավգուստը գլխովին ջախջախեց Հոհան Անհոգի և Օտտոն IV-ի միացյալ ուժերին:

129. Նկատի ունի Ֆրիդիկ II Ավգուստի որդի Լուդովիկոսի (ապագա Լուդովիկոս VIII) 1214 թ. հուլիսի 2-ի Լարոշ-ո-Մուանի ճակատամարտը, որտեղ ջախջախեց Հոհան Անհոգի:

130. Պոսքը վերաբերում է Լատերանի XII տիեզերական ժողովին: Տես և հմմտ. ԾԺ, 1, էջ 79, 94, ծանոթ. 50:

131. Տես և հմմտ. ներքևում էջ 180, ԾԺ, 1, էջ 79, 94, ծանոթ. 51:

132. Հեղինակը նկատի ունի Իզդ-ադ-դին Քայ Քավուս I-ի արշավանքը դեպի հի-լիկիա. տես և հմմտ. ԾԺ, 1, էջ 79, 94, ծանոթ. 52:

133. Իմա Անդրեյ II, որի կազմակերպած խաչակրաց արշավանքը տեղի է ունեցել 1217 թվին:

134. Մ. Լեհացին այդ մասին մի փոքր մանրամասն է գրում. տես ԾԺ, 1, էջ 94, ծանոթ. 54: Մեր հեղինակը և Մ. Լեհացին այս բերդը չնայած տեղագրում են Թաբոր լեռան մոտերքում, սակայն Դուլյորեին հենվելով Մարինո Ստնոլոսոյի վկայության վրա, այն տեղագրում է Կարմեղ լեռան հարավ-արևմտյան մասում, ծովափի մոտերքում (Recueil des Historiens des Croisades, tome 1er, էջ 484, ծանոթ. 1):

135. Իմա Ալֆոնս IX Բարի (Bon), Կաստիլիայի Թագավոր, վախճանվել է 1214 թվին:

136. Իմա Հուգո I-ը:

137. Լեոպոլ Ավստրիացու զեկավարությամբ խաչակիրների արշավանքը Դեմիետրի վրա սկսվել է 1218 թ. մայիսի 29-ից, չկարողանալով զրավել առաջին հարձակման ժամանակ, խաչակիրները պաշարեցին այն և կարողացան գրավել 1219 թվի նոյեմբերի 5-ին. (մանրամասնությունները տես F. Wilken „Geschichte der kreuzzüge“, 6er Teil, Leipzig, 1830, էջ 180—189, 341—350 և հուլգլեր, էջ 333—344) բայց երկու տարի հետո՝ 1221 թ. օգոստոսի 30-ին խաչակիրների և մամլուքների միջև պայմանագիր է կնքվում, ըստ որի խաչակիրները թողնում են Դեմիետրոսը:

138. Տես ծանոթ. 137.:

139. Հմմտ. ԾԺ, 1, էջ 79, Ֆրիդիկ II-ը մահացել է 1222 թ. և հաջորդել է որդին Լուդովիկոս VIII:

140. Հմմտ. ԾԺ, 1, էջ 79, Միխ. Ասորի «Ժամանակագրություն», Նրուսադէմ, 1871, էջ 515—516: Այստեղ հետաքրքիր է Տարսոնի պաշարման տեղում լիսի մասին տվյալը: Բարձրբերդը անառիկ բերդ է լեռների մեջ, Զամանդի գետի հովտում, Սսից հյուսիս-արևմուտք, արաբները կոչում են Պերսպերդ: Իսկ Պապեռնը (նաև Պապառն) գտնվում է Տարսոնի հյուսիս-արևելյան կողմում, մի քանի ժամվա ճանապարհի վրա: Ալիշանն այն նույնացնում է Վերին Զանտըր գյուղից մի փոքր հեռու, Զաղացաջրի (Տե-կերմե) գետի ձորեզրին, Դարարլըի վրա գտնվող Զանտըր Դալեսի բերդի հետ («Մի-սուլան», էջ 70):

141. Այս հատվածը բնագրում գրված է 155ա էջի ներքևի լուսանցքում: Կարծում ենք խոսքը վերաբերում է Իկոնիայի սուլթան Ալա-ադ-դին Քայ Քուլաու I-ին, որն իշ-խել է 1219—1238 թթ.:

142. Տես ծանոթ. 137:

143. Այս վկայութիւնը գրված է էջի ներքեւի լուսանցքում միւսնույն ձեւացադրով: Ժամանակագրական կարգը պահպանելու նպատակով այս, ինչպէս և նույն էջի երեք այլ վկայութիւնները, որոնք հրատարակութեան բնագրում ցույց կտանք աստղանիշերով, տեղափոխեցինք բնագրի մեջ:

144. Իմա, Պաֆոս, քաղաք կղզու արեւմտյան ափին: Այս անունը Հեթում Բ-ի մոտ պահվել է Շէֆա ձեռք (ՄԺ, 1, էջ 50, 95, ծանոթ. 63):

145. Կարծում ենք նկատի ունի Կիլիկիան Սելևկիան, Կալլուկադնոս գետի ստորին հոսանքում:

146. Անծանոթ վայր:

147. Կիլիկիայի արեւմտյան մասում:

148. Արդյժք Փ. Ասիայի արեւմտյան ափին զտնվող Ալեքսանդրիա Տրովա (կոչվում է նաև Սիկիա) քաղաքը չէ:

149. Անծանոթ վայր:

150. Իմա Տյուրոս:

151. Հմմտ. ՄԺ, 1, էջ 40, 56, ծանոթ. 38, էջ 80:

152. Իմա Մոնոֆորտ (հմմտ. ՄԺ, 1, էջ 80) գտնվում է Հայֆոյայից և Կարմեղ լեռից հյուսիս-արեւելք: Դուրդրիների կարծիքով խոսքը վերաբերում է բերդի վերականգնմանը (նույն տեղ, էջ 485):

153. Իմա Լուդովիկոս IX:

154. Տէս ՄԺ, 1, էջ 80, 95, ծանոթ. 65:

155. Տէս ՄԺ, 1, էջ 80, 95, ծանոթ. 66:

156. Հեթում Բ-ի տարեգրութեան մեջ հիշված է Վէմունդ խեղն (ՄԺ, 1, էջ 80):

157. Ծովային Կիլիկիայի հին բերդերից մեկը: Ալիշանը հենվելով հայ մատենագիրների վրա, Դարպասկը տեղագրում է Սև լեռան շրջակայքում, Պաղրասից հյուսիս, թեև Սանուտոն նշում է Սև լեռան ստորոտում, Պաղրասից հարավ, (ՎՍԽուսան, էջ 426): Դարպասկի մոտ 1237 թ. ամառը Տաճարական Օրգենի ուժերը գլխովին ջախջախեցին (Ֆ. Վիլկեն, նույն տեղ, էջ 559—560):

158. Խոսքն արդյժք ֆրանսիական ներքին Դոֆինե նահանգի Վալանս քաղաքին է վերաբերում: Հեթում Բ-ի մոտ Վալանս ձեռք (ՄԺ, 1, էջ 80):

159. Իմա Դաղա: Այս վկայութիւնը չի վերաբերում 1239 թ. Նասիր Դաուդ Դաւաթու Երուսաղեմի վրա արշավելուն, որը ենթադրաբար նշել էինք Հեթում Բ-ի տարեգրութեան համապատասխան վկայութեան ծանոթագրութեան մեջ (ՄԺ, 1, էջ 95, ծանոթ. 67), այլ Նավարական թագավորի, Իուրգունդիայի հերցոգի և ուրիշների Եգիպտոսի արշավանքին: Խաչակիրների մի մասի ճակատամարտը մամուլկների հետ տեղի ունեցավ Դաղայի մոտերքում 1239 թ. նոյեմբերի 13-ին: Ծակատամարտում խաչակիրները չարաչար պարտվեցին և Մոնֆորտի գրաֆը գերվեց (Կուզլեր, էջ 369—370, Ֆ. Վիլկեն, նույն տեղ, էջ 588—589): Այս ժամանակ Եգիպտոսում իշխում էր Ադիլ II Սելջուկ-գին Արուս-Բեկը (1238—1240 թթ. ըստ Լեն-Պուլի, էջ 60):

160. Իմա զրաֆ Թադուլֆ Սուասոնցի, որը Սիրիա էր եկել Նավարայի Թագաւորի հետ:

161. Վերեւում նշված (ծանոթ. 159) անհաջողութիւնից հետո խաչակիրների դեմ երկրորդ քայլը կատարեց Սիրիայի իշխան Նասիր Դաուդ Դաւաթուին, 1239 թ. հանկարծակի արշավելով Երուսաղեմի վրա: Այս դեպքերի ժամանակ Եգիպտոսը գրավում է Սալիխ Նեջմ-ադ-դին էյուբը, որի դեմ ելնում է Բալբեկի իշխող Սալիխ Իսմայիլը, գրավելով Դամասկոսը (1240 թ. հրկրորդ անգամ): Սա դաշն է կնքում ինչպէս Հեթում իշխող Իբրահիմի, այնպէս էլ խաչակիրների հետ: Ըստ վկայութիւնը վերաբերում է Սալիխ Իսմայիլ Դամասկոսցու և խաչակիրների դաշինքին (տես Ֆ. Վիլկեն, նույն տեղ, էջ 597—606): Նշված վայրերն ընկած են Աքքա և Տյուրոս քաղաքներից արեւելք:

162. Իմա զրաֆ Ռիչարդ, անգլիական Ռիչարդ Աւյուծասիրտ թագավորի աղա-կանը:

163. Հաշտութիւնը կնքվել է 1241 թ. փետրվարին (տես Ֆ. Վիլկեն, նույն տեղ, էջ 615—616):

164. Հեղինակը նկատի ունի Նասիր Դաուդ Դաւաթու և խաչակիրների դաշինքը, որն ուղղված էր Եգիպտոսում իշխող Սալիխ Նեջմ-ադ-դին էյուբի (1240—1249 թթ., ըստ Լեն-Պուլի, էջ 60) դեմ:

165. Եգիպտոսի սուլթան Սալիխ Նեջմ-ադ-դին էյուլը տեսնելով իր դեմ ստեղծված դաշնակցությունը (ծանոթ. 164) գիմում է Պարսկաստանում և Միջագետքում առաջատար կող խորհրդակցությունների բանակին. Խորհրդակցությունների բանակը 1244 թ. գարնանը արշավում է Կրուսադեմ: Զակատամարտը տեղի է ունենում 1244 թ. հոկտեմբերի 18-ին, Գազդայի մոտ: Բնագրում խոսքն այդ մասին է (մանրամասնությունները տես Կուզլեր, էջ 373—376, Ֆ. Վիլկեն, նույն տեղ, էջ 638—646):
166. Հմմտ. ՄԺ, 1, էջ 81, Սմբատ Գունդստարլ «Տարեգիրք», Փարիզ, 1859, էջ 124:
167. Նկատի ունի Սալիխ-Նեջմ-ադ-դին էյուլին:
168. Իմա Լուդովիկոս IX: Վերջինս, ըստ Կուզլերի Կիպրոս կղզին հասնում է սեպտեմբերի 17-ին (էջ 382—383):
169. Բնագրի տեղեկությունները միանգամայն ստույգ են (հմմտ. Կուզլեր, էջ 384—385, F. Willems, „Geschichte der Kreuzzüge“, 7er Teil, Erste Abteilung, Leipzig, 1832, էջ 03—124):
170. Ֆ. Վիլկենը (նույն տեղ էջ 126) և Կուզլերը (նույն տեղ, էջ 386) ընդունում են, որ Լուդովիկոս IX-ն արշավանքը Գեմիեմա սկսել է նոյեմբերի 20-ին:
171. Ֆ. Վիլկենի (նույն տեղ, էջ 133) և Կուզլերի (էջ 187) համաձայն խաչակիրները հասնում են Մանսուր քաղաքի հանդեպ գտնվող Աշմուս Թանա վայրը (համանուն քանդակ վրա):
172. Կուզլերը նշում է, որ այդ անցումը տեղի է ունեցել անշա՛ն կորուստներով (էջ 388): Հաջորդ դեպքերի մանրամասնությունները տես նույն տեղ, էջ 388—392, Ֆ. Վիլկեն, նույն տեղ, էջ 138—186:
173. Խոսքը վերաբերում է Սալիխ Նեջմ-ադ-դին էյուլի որդու, Մուլադդամ Թուրանշահի սպանությունը, որին, իրոք, 1250 թ. մայիսի 2-ին սպանել է մամլուկների էմիր Բեյբարսը (Ֆ. Վիլկեն, նույն տեղ, էջ 232):
174. Եգիպտոսի այս խառնակությունը (ծանոթ. 173) օգտվելով Հալեբի իշխան Նասիր Սալախ-ադ-դին Յուսուֆը գրավեց Գամասկոսը և շարժվեց հարավ՝ խաչակիրներին միանալու, Եգիպտոս շարժվելու համար, ուր իշխում էր Աշբաֆ Մուսան (1250—1252թթ.), բայց, իրականում, Լուդովիկոս IX ոչ թե արշավեց, այլ սպառնաց արշավել, եթե Մուսան չկատարի իր կամքը՝ ազատել զերի խաչակիրներին (Կուզլեր, էջ 394):
175. Տես և հմմտ. ՄԺ, 1, էջ 81, 96, ծանոթ. 80:
176. Ուղիղ ձևը Մուսանդին. բերդ, Հերակլեա կամ Առակլի քաղաքի մոտերքում:
177. Հուլիսին Ալամուսը գրավել է 1256 թ. հոկտեմբերի 15-ին (ՄԺ, 1, էջ 99, ծանոթ. 62):
178. Այս ճակատամարտը Կուզլերի մոտ նշված է 1258 թ. հունիսի 24-ին:
179. Տես և հմմտ. ՄԺ, 1, էջ 82, 96, ծանոթ. 84:
180. Իրականում 1259 թ.:
181. Իմա Մուլադդամ Սեյֆ-ադ-դին Կուսուդ:
182. Մոնղոլների և մամլուկների միջև ճակատամարտը տեղի է ունեցել 1260 թ. սեպտեմբերի 3-ին (Ֆ. Վիլկեն, նույն տեղ, էջ 416, Կուզլեր, էջ 404) էյն-Ջալուսում, վայր հին Գալիլիայում, Թափոթ լեռան ստորոտին:
183. Իմա Միխայիլ Պալեոլոգ (տես ՄԺ, 1, էջ 96, ծանոթ. 86):
184. Տես ՄԺ, 1, էջ 82:
185. Ալիշանի կարծիքով Կոստանդին Պայը մահացել է 1263 թ. փետրվարի 24-ին «Սխուռան», էջ 554, հմմտ. ՄԺ, 1, էջ 82, 96, ծանոթ. 87):
186. Բնագրում այդպես, մեղ մնաց անհասկանալի, գուցե պետք է լինի «բացեց» այսինքն գուռը բացեց, զրավեց, նվաճեց:
187. Տես և հմմտ. ՄԺ, 1, էջ 82, 96, ծանոթ. 88:
188. Իմա Թուրան-ադ-դին Ղլիհ Արսլան IV, իշխել է 1257—1267 թթ.:
189. Բնագրում և և կալան զթագաւորն» հատվածը գրված է աջ լուսանցքում:
190. Բնագրում լրացվում է իշխանը՝ ձևով, կարծում ենք պետք է բառանշատի և վերջին բառն էլ սրբադրել այսպես. «Ընդ բաժին մի իշխանաց»:
191. Հավանաբար Բերջե քաղաքը (հին Ապամեան) Ուրֆայի և Մերզինի միջև:
192. Իմա նոր տարվա Օրը՝ հոկտեմբերի 25-ը, կաթոլիկների հաշվով:
193. Ամսաթվի խնդիրները դարձանալի կերպով հաստատվում են Ֆ. Վիլկենի ափսյաներով. („Geschichte der Kreuzzüge“ 7er Teil, Zweite Abteilung, Leipzig, 1832, էջ

485—490)։ Սաֆեթը Տաճարական օրգենի բերդերից մեկն է։ Ընկած Տերերիսա լճից հյուսիս-արևմուտք։

194. Պոսքը վերաբերում է մամուլիների գործի հրամանատար Իզգ-ադ-դին Իգային։ Մանրամասնությունները տես ՄԺ, 1, էջ 07, ծանոթ. 94։

195. Տես ՄԺ, 1, էջ 83, 97, ծանոթ. 05։ Ալիշանը ճակատամարտը նշում է օգոստոսի 23-ին։ Արուսեղյան այս կռիվների մասին հետևյալն է գրում. «Ներանք (մամուլիները) ճամբա ելան Մելիք էլ Մանսուրի հրամանատարության տակ և հասան Սսի երկիրը նույն տարվա զուլկադտ ամսում (4 օգոստոսի—2 սեպտեմբերի 1288 թ.)։ Մանրամասնությունները տես Հ. Նալբանդյան, Արաբական աղբյուրները... հտ. I (անտիպ), էջ 409։

196. Նկատի ունի Լուդոդիկոս լճի կողմից կազմակերպված խաչակրաց ութերորդ արշավանքը։

197. Անտիոքի գրավման մասին մանրամասն տեղեկություններ գտնում ենք նաև Հեթում Գատմիչի հիշատակարանում (ԴԱ-ի «Տեղեկագիր», 1948 թ., № 10, էջ 72), ուր Անտիոքի նվաճումը նշվում է 1208 թվի Մաղկազարդի շաբաթ օրը (հմմտ. ՄԺ, 1, էջ 44)։ Մ. Լեհացին հետևյալ մանրամասնություններն է գրում. «Սոյնս ՌՄԿի (1207) Գրնդուխտար սուլտանն Եղիպոսի եկն զօրօք ի Ճաֆն ի Զ(Յ) մարտի և էտո զքաղաքն տուրտուրեամբ, զի սիրով մտեալ ի ներս և սուր բարձեալ տնօրէնքն կոտորեցին զքրիստոնայս, բայց զայնոսիկ, որ ի բերդն էին եթող ամենայն ընչիւք իւրեանց ելանել և յղեաց խաղաղութեամբ յԱքայ... Յետ այնորիկ ի նոյն ամիս, նոյն սուլտանն անցեալ զնաց ի մեծն Անդիոք զեղեցիկն կոչեալ և հռչակաւոր ընդ տիեզերս. և անդ ոչ ոք ի քաղաքացեանց և ի պարոնացն դիմամարտեցաւ կամ կռուեցաւ, այլ էառ զնայ սուլտանն մայիս ԻԹ (29) օրն և սպանաւ անդ արս ԺԸԹ (18000), իսկ որք կենդանիս կալան և զերիս վարեցին եկեղեցիականս, կարգաւորս, արս, կանայս և տղայս առաւել քան զՃ և ՍԹ (150090)–ս, բայց յորոց ոչ թուեցան և էր շաբաթ օրն ծագկազարդին» (Ճ 2037, էջ 124)։

Հեթում Գատմիչի հիշատակարանի և Մ. Լեհացու համաձայն Մաղկազարդի շաբաթ օրը գրավել են Անտիոքը, բայց այդ օրը չի ընկնի ոչ մայիսի 29-ին (Մ. Լեհացի) և ոչ էլ 17-ին (Պրոնիկոս)։ Հեթում Գատմիչի հիշատակարանի հրատարակության ներածականում բնագրի «Մաղկազարդ» մենք հասկացել և բացատրել էինք ոչ թե Հոգեգալստի տոնից, այլ Զատիկից մեկ շաբաթ առաջ. ըստ այնմ ստացել էինք մարտի 31-ը, շաբաթ։ Բայց որովհետև զոյություն ունի երկու Մաղկազարդ՝ մեկը Զատիկից, իսկ մյուսը Հոգեգալստից, մեկ շաբաթ առաջ, ստանում ենք 50 օրվա տարբերություն։ Չնայած ոչ մի բնագրում էլ ասված չէ, թե Անտիոքի նվաճումը որ Մաղկազարդին է կատարվել, առաջին, թե երկրորդ, բայց մեր բնագրի և Մ. Լեհացու մոտ հիշվում է մայիս ամիսը, նշանակում է նվաճումը կատարվել է երկրորդ Մաղկազարդին։ Այս դեպքում էլ չենք ստանում ոչ մայիսի 17-ը (մեր բնագրի) և ոչ էլ մայիսի 29-ը (Մ. Լեհացի)։ Բանն այն է, որ երկրորդ Մաղկազարդի շաբաթը կլինի մայիսի 20-ին, սրան համապատասխան էլ մայիսի 27-ը, կիրակի, կլինի Հոգեգալստյան տոնը։ Ուրեմն, եթե Հիշտ է շաբաթը, ապա Անտիոքը գրավել են 1288 թ. մայիսի 20-ին, թեև Ֆ. Վիլկեն (նույն տեղ, էջ 521) և Կուդլերը (էջ 411) ընդունում են մայիսի 19-ը։

198. Արուսեղյան հաստատում է սույն վկայությունը, ավելացնելով որոշ մանրամասնություններ. «...Նավալ (14 հունիս—12 հուլիս 1288 թ.) ամսում հաշտություն կայացավ Մելիք Դահերի և Սսի տիրոջ Հեթումի միջև, այն հիման վրա, որ եթե Սսի տերը բերի Սոնկուր էլ Աշքարին թաթարների մոտից, որոնք նրան դերի էին տարել Հալեպի բերդից այն ժամանակ, երբ Հուլավուս տիրել էր այնտեղին, և բացի այդ հանձնի Բեհեսին, Դարպասկը, Մարզրանը, Ռաբանը, Շիհէլ Հադիզը, սուլտանն էլ ազատ կարձակի իր որդի Լեոնին։ Ապա Ասի տերը ներկայացավ Արաղային, թաթարների թաղավորին, և նրանից խնդրեց Սոնկուր էլ Աշքարին։ Նա էլ հանձնեց նրան և Սոնկուր էլ Աշքարը վերադարձավ Մելիք Դահերի ծառայությանը և Դարպասկը, ինչպես և մյուս վայրերը, որոնք հիշեցինք, հանձնվեցին, բացի Բեհեսենից։ Մելիք Դահերն էլ ազատ արձակեց Սսի տիրոջ Հեթումի որդուն՝ Լեոնին ու վերադարձրեց իր հորը (Հ. Նալբանդյան, Արաբական աղբյուրները... հտ. I, (անտիպ), էջ 410)։ Սոնկուր էլ Աշքարի մասին ահս նաև ներքևում, էջ 105։ Ռաշիդ-ադ-դինը խոսելով Հալեպի գրավման մասին, այս անձնավորության մասին զժբախտաբար ոչինչ չի հայտնում («Сборник Летописей» т. III, М.—Л., 1946, էջ 49—50)։

199. Տես և հմմտ. ՄԺ, 1, էջ 83, 97, ծանոթ. 97։

200. Իմա Էդմոնտ, Լուդովիկոս IX-ի զորքերի հալածման վայրը, որտեղից ուղե-
վորվելու էին Սիրիս:

201. Լուդովիկոս IX-ը Էդմոնտից դուրս է գալիս հունիսի 2-ին, մի քանի օր նա-
վելուց հետո, Մարդինիայի մոտերքում, սկսվում է փոթորիկ. զորքը ստիպված իջևանում
է հայրի նավահանգիստը, Մարդինիայի ծովափին: Այստեղ էլ հրավիրում են ռազմական
խորհուրդ և որոշում շարժվել ոչ թե Սիրիս, այլ Թուլուս (Մանրամասնություններ տես
Ֆ. Վիլկեն, նույն տեղ, էջ 539—552):

202. Իմա Կարթագեն, որը դրավում են հուլիսի 19-ի և 20-ի ճակատամարտից
հետո: Տես և հմմա. Մ. Լեհացի, № 2037, էջ 124, ՄԺ, 1, էջ 83:

203. Տես ներքևում, էջ 167, ծանոթ. 148:

204. Իմա, 1271 թ. հունվարի 6-ը:

205. Իմա Էվրեյա կղզին:

206. Այս մահափորձը կատարվել է Բեյրարսի զբոսայգի, 1272 թ. հունիսի 16-ին,
(Ֆ. Վիլկեն, նույն տեղ, էջ 603): Հմմտ. Մ. Լեհացու վկայությունը, տես ՄԺ, 1, էջ 97,
ծանոթ. 99:

207. Այս վկայության մեջ կարևոր է արշավանքի օրվա հիշատակումը: Տես և
հմմտ. ՄԺ, 1, էջ 84, 98, ծանոթ. 104:

208. Անտոնի րեդ, գտնվում է Միջերկրականի ժայռոտ ափերին, Տրիպոլից հե-
ռու: Այս վկայությամբ հեղինակը նկատի ունի Սիրիայի էմիր Մոնկուր էլ Աջբարի և
եզրիպտական սուլթան Մանսուր Մեյֆ-ադ-դին Կալաունի (նաև Ալֆի) կռիվները, որի ժա-
մանակ Մոնկուր էլ Աջբարին օգնեցին մոնղոլները և հայերը: Կռիվները ղնացին 1280-
թվին: Կալաունի ձեռնարկած զորհր Մարդապի վրա Ֆ. Վիլկեն նշում է փետրվարին
(նույն տեղ, էջ 669):

209. Տես և հմմա. ՄԺ, 1, էջ 45, 61, ծանոթ. 91, էջ 84: Ժակատամարտն ըստ Մա-
նուսոյի եղել է Կալամելի կողմերում, 1281 թվի հոկտեմբերի 29-ին (Ed. Dulaurier „Re-
cueil des Historiens des Croisades“, tome 1er, էջ 487, ծանոթ 3): Ֆ. Վիլկեն (նույն
տեղ, էջ 667—668) ու հուլիսը (էջ 424) ևս նշում են 1281 թ. աշնանը (ըստ Աբուլֆե-
դայի ուշար ամսին, հոկտեմբերի 16-ից—նոյեմբերի 15), Հեմսի մոտ: Մակայն ուրիշները
Աբուլֆեդարյին (տես Ֆ. Վիլկենի մոտ, նույն տեղ, էջ 668, ծանոթ 47), Հեթում Պատ-
միչը (Պատմութիւն Թաթարաց, Վենետիկ, 1842, էջ 56) նշում է 1282 թ. աշնանը: Տես
նաև ներքևում, էջ 180):

210. Հուդո Լուդինյանի մահը հուլիսի մոտ նշված է 1284 թ. մարտի 26-ին (էջ
426), որին հաջորդում է ավագ որդին՝ Իոհանն:

211. Իոհանն մահանում է 1285 թ. մայիսի 20-ին, հաջորդում է եղբայրը՝ Հենրիի
II-ը (հուլիսը, էջ 426):

212. Մանսուր Մեյֆ-ադ-դին Կալաունը, Մարդապ ամրոցը պաշարել է 1283 թվի
սպրիլի 18-ից և դրավել մայիսի 25-ին (մանրամասնություններ տես Ֆ. Վիլկեն, նույն
տեղ, էջ 688—692):

213. Իմա Մարտինոս Չորրորդ:

214. Տես ներքևում, էջ 148, 169, ծանոթ. 174:

215. Տրապոլսի զբաղման ժամանակի մասին սկզբնաղբյուրները մի փոքր հակա-
սական են: Անանունը նշում է ապրիլի 17-ին (մյուս դեպքում 15-ին, տես ներքևում,
էջ 148), Հեթում Պատմիչն ամսաթիվը չի տալիս (ԳԱ Շեղեկագիրք, 1948, № 10, էջ 72):
Մ. Լեհացու ժամանակագրության շարունակողը գրում է. «Ընդ այնմ ժամանակին ՌՄԶԹ
(1289) Ալֆի սուլտանն Եդիպոսի, որ և Մէլէք Մանսուր կսչէր, եկն զօրօք բազում և
պաշարեաց զՏրապոլս քաղաք Սէհլին, և կռիւցաւ ի վերայ դաւուրս Խ (40) յոյժ սաստ-
կապէս, բայց ի միւս քաղաքէն, որ էր Աքայ, ղնացին յօգնութիւն յամենայն դասուց
քրիստոնէից, այսինքն՝ ի Գամբ[ը]ացոցն, յՈսպիթալացոցն, յԱքայու ղուժէն, Ջէնուա-
ցիք, Վէնէտիկք, Պիզացիք ևս և այլ բազումք եկն ի Կիպրոսէ և տէրն Սուրոյ Ամառի,
եղբայր Թաղաւորին Կիպրոսի, ԻԼ (28) խալէօվ և բազում ձիաւորօք, բայց ոչ կարացին ի
դիմի կալ: Այլ ի ԻԼ (28)-ն ապրիլի յերեքշաբթի օր ի կէս օրն մտան զօրքն սուլտանին
ուժով և առին զքաղաքն և սպանին անթիւք ի քրիստոնէիցն և ոմանք զերծան ընդ ծովի
ղնացեալք: Եւ հրաման հանեալ բռնաւորին այն սուլտանին և զամենայն պարիսպսն քա-
ղաքին և զամրոցսն, որ էին ի նմայ, ի հիմանէ քաբայատակ արարին» (№ 2038, էջ
125բ), Արար մի այլ պատմիչ՝ Աբուլ Մեհասի Տադրիբերդին Տրապոլսի զբաղումը նշում

է ևս երեքշաբթի չեղրի 688 թ. ուրի ախար ամսի 4-ին (սեպտեմբեր, հա. 7, էջ 321. 1038, հասիւրե, արաբերեն): 1289 թ. ուրի ախար ամիսը սկսվում է ապրիլի 23-ին, շաբաթ օրը, այստեղից էլ ուրի ախար ամսի 4-ը համապատասխանի 1289 թ. ապրիլի 20-ին երեքշաբթի: Հեթում Պատմիչի, Մ. Լեհացու ժամանակագրության շարունակողի և Արուսի Մեհասի Տաղբերեզի մոտ նշված է օրը՝ երեքշաբթի, եթե դա հաստատ է, նշանակում է գրավումը տեղի է ունեցել ոչ ապրիլի 17-ին (Անանուն), ոչ ապրիլի 25-ին (Խրոնիկոն), և ոչ էլ ապրիլի 28-ին (Մ. Լեհացի), այլ ապրիլի 26-ին, որովհետև հենց այդ օրն էլ երեքշաբթի է: Ֆ. Վիլկինի (նույն տեղ, էջ 705), ինչպես և Կուզիերի (էջ 428) կարծիքով Տրապիսի գրավումը տեղի է ունեցել 1289 թ. ապրիլի 27-ին:

210. Կուզիերը նշում է նոյեմբերի 10-ը (էջ 431), իսկ Ֆ. Վիլկին նոյեմբերի 11-ին (նույն տեղ, էջ 733):

217. Այս վկայությունը ստույգ է, որովհետև 1291 թ. մայիսի 18-ը իբրեւ ուրբաթ է: Բացի այդ, այս տեղեկությունը հաստատում են Հեթում Պատմիչը (ԳԱ-ի «Տեղեկագիր», 1948 թ., № 10, էջ 67, 72), և Մ. Լեհացու շարունակողը. վերջինս գրում է. «Արդ՝ Աշրաֆ սուլտանն այս չար, յառաջին ամիսն իշխողութեանն իւրում ՌՄՂԱ (1291) եկն մեծ և անթիւ զօրօք և զինուոր և հնարիւք ի վերայ քաղաքին Աքայոյ և առժամայն ընդ զալն քանդեցին և աւերեցին զամենայն շէնքն, որ էին շուրջ առ քաղաքօվն և զամենայն ծառսն, զայգիսն և զբուրաստանսն կոտորեցին և տակախիլ արարին և եղին քաղում բարանս և ձգէին անդեզար զքարսն, իսկ քաղաքացիքն յոյժ քաջապէս կռուէին իբր Գ (4) շաբաթս: Եկն և Թազաւորն Կիպրոսի զօրօքն իւր և իշխանօքն յօգնութիւն, ... և քանդի էին ի քաղաքն Աքայոյ զանազան պարոնութիւնք մինն պատճառաւ միւսոյն Թուլանայր և վասն նախանձու միւսոյն ոչ կռուէին: Այլ ի ԺԸ (18) օրն մայիսոյ յուրբաթոյ ի Գ (3) ժամն մինչ ամենեքեան ի հաց էին գնացեալ, ըստ սովորութեան Ֆռանկաց, մտան Տաճիքն ուժով ընդ պարիսպն և կոտորեցին անխնայ զամենայն հասակ անթիւ յոյժ: Սակայն, մեծամեծքն քաղաքին նայլ բազում ժողովուրդք կանամբք և տղայօք փախեալ մտին ի յամբողջսն Գամրուլուն, որ էր ի մէջ քաղաքին, որ և եղին անդ զաւուրս Ժ (10) և քաջապէս կռուէին: Բայց սուլտանն ետ նազմել զնոյն բուրջին, զառաջին կողմ, ուր էր դուռն և անկաւ այն կողմն յերկիր. և իբրև անկաւ Տաճկնին բռնութեամբ ի ներս մտան, որ և ի մտանէն Տաճկնոյն, պատերազմեցան քրիստոնայքն և սպանին ի զօրուն սուլտանին ՌԻ և ԵՃ (2500) և սպայ յաղթեցին անօրէնքն և եզեալ ձեռն սպանին զարսն զամենայն, որք էին յամբողջն այն, այլ զկանայս և զտղայսն զերեցին: Այլ Թազաւորն Կիպրոսի նայլ ամենայն իշխանքն և բազում անձինք եկեղեցականաց և աշխարհականաց, յառաջին օրն ի նաւերն ղերծեալք գնացին ի Կիպրոս: ... Արդ՝ ի նմին օրն յորում առաւ Աքայ ամենայն քրիստոնեայքն Սէլին միջաբեկեցան: Եւ ի միում աւուր ամենայն բնակիչքն Սուրոյ, Սայիտոյ, Բէրիթոյ, Անդառատոյ և Ջաստէր Բէլէկրինին առանց յոսոխի և պատերազմի մտեալք ի նաւս փախան ի Կիպրոս, որ ի նոյն աւուրն արդ բարձաւ քրիստոնեութիւնն...» (№ 3037, էջ 125բ—126ա): Աքայի պաշարման և նվաճման տեղեկությունները մանրամասն տես Փ. Վիլկին, նույն տեղ, էջ 735—738, հմտ. Անանուն (տես ներքևում, է 149):

218. Բնագրում երկու—երեք բառ քերված է:

219. Հռոմկլայի գրավումը տեղի է ունեցել 1292 թ. հունիսի 28-ին (տես ԳԱ «Տեղեկագիր», 1948, № 10, էջ 67—68, 73, ՄԺ, 1, էջ 99, ծանոթ. 120):

Արուսիքեզան մասնակից լինելով Հռոմկլայի պաշարմանը, որպես ականատեսի, գրում է. «... այնտեղից (Համաթից) սուլթանը (Մեյիք Աշրաֆը) գնաց դեպի Հալեպ, այնտեղից էլ ուղղվեց դեպի Հռոմկլա և պաշարեց այն նույն տարվա (1292 թ.) օրմապա ախար ամսի առաջին տասնօրյակին (20—29 մայիսի): Այդ բերդը ծածկաւ մոտ էր և մեծապես ամբարշտւած: Նրա դիմաց նա հաստատեց քարանետ մեքենաներ և այդ պաշարումը շատ ավելի խիստ եղավ, քան բոլոր պաշարումները, որոնց մասին վկայում են ականատեսները: Համաթիքից հաստատվեցին մի սարի գազաթի վրա, որը ձգվում էր դեպի բերդը՝ արևելյան կողմից և մենք ականատես եղանք այնտեղից բնակիչների վիճակին, իրենց երթևեկին, շարժումներին, իրենց վարքին և փախուստին, երբ ջարդն սկսվեց: Բերդը սրի ուժով զրավվեց շաբաթ օրը նույն տարվա ռաջար ամսի 11-ին (28 հունիս 1292 թ.): Բնակիչներն սպանվեցին և նրանց երեսնաները հափշտակվեցին: Այնտեղ էր ապաստանած կաթաթղիկոսը, հայերի խալիֆան, որ բնակվում էր բերդում, այնտեղ էին ապաստանել նաև փախտականները, Համաթիքից քարանետ մեքենաներ զետեղեցին սարի դաժաթին, որը ձգված էր դեպի բերդը, և սուլթանից հրաման եկավ Համաթի իշխանին, որպեսզի մե-

քննաներով նրանց վրա արձակի (քարեր), և երբ առանց դադարի ուժեղանան, նրանք հաշտություն խնդրեցին սուլթանից և նրանց խնդրանքը ընդունվեց այն պայմանով, որ իրենց կյանքը կապահովվի միայն գերի հանձնվելու պարագայում: Նրանք հավանեցին և զերի վերցվեցին, կաթողիկոսը և բոլոր նրանք, որոնք սակավ թվով մնում էին միջնաբերդում, մինչև վերջին մարգը (Հ. Նալբանդյան, Արաբական աղբյուրները... հա. 1 (անախայ), էջ 412—413): Իսկ մի այլ ժամանակակցի՝ գրիչ Բարսեղի, հիշատակարանը ևս գուրկ չէ հետաքրքրությունից, բերում ենք մեզ հետաքրքրող մասը. «Եւ եղև սկիզբն գրելոյ սորա յայնմ ամի, յորժամ եկն անաւրէն սուլտանն Նդիպտոսի բաղում զաւրաւք և անթիւ հեծելաւք ի վերա անառիկ գղեկին, և հայրապետական աթոռոյն շոռմկլաին. և պաշարեաց զնա բաղում պատնիշաւք և բաղում հեծելաւք և հետեակաւք, և ըսմբաքար կանկնեաց ի նմա թուով երեսուն և հինգ ընդ մեծ և ընդ փոքր: Եւ ծեծէին զպարխապ բերդին քարիւ և ի ներքս ի բերդն ձգէին քարինս մեծամեծս և փոքունս. և ձգէին նետս ի նոսա և սպտնանէին զմարդ և զանասուն: Եւ էր ի մեծ վտանկի և ի նեղութեան և ի տարակուսի քաղաքն այն, յանաւրէն աղգէն Հաղարացոց: Եւ ոչ ոք մտանէր և ելանէր առ նոսա, զի յամենայն կողմանց պաշարեալ էին զքաղաքն զայն, և ոչ ուստեք հասանէր աւգնական նոցա: Այլ միայն առ բարձրեալն Աստուած աղաղակէին, գոչէին, արտասուէին, տրք և կանայք, ծերք և տղայք, երիտասարդք և կուսանք, թերևս ողորմեսցի մարգասէրն Աստուած..... Եւ մասնեաց զհոյակապ, և զհուշակաւոր, զանառիկ գղեական զնլայն և զաթոռն հայրապետութեան ի ձեռս անաւրէն գոռողին և բաղմագլուխ վիշապին, արքայն Նդիպտացոց. և արար սպանումն և զերութիւն մեծ և աւեր սաստիկ, և զբաղումս ի սուր սուսերի մաշեցին, և ոչ եղև համար և թիւ զերելոցն և կոտորելոցն, և ով ոք բաւականիցէ պատմել զեկեղեցեաց աւերումն, զսուրբ սեղանոց կործանումն և զանաւթոց և զսպասուց սրբութեանց տաճարաց Աստուծոյ զափշտակութիւն, զսպանումն քահանայից, զզերութիւնն սարկաւազաց, զխայտառական կուսանաց, զանարգանս ամուսնացելոցն, զի ոչ ակն առնուին յալեաց ծերոց, և ոչ խնաէին ի մանկութիւն երիտասարդաց և ոչ ողորմեցան արգար տղաց, այլ ի սուր և ի մահ և ի զերութիւն մատնեցան. և ի վերա այսորիկ հրով այրեցին զքաղաքն: Եւ զհայրապետն մեր գտէր Ստեփանոս հանգերձ եպիսկոպոսաւք և քահանայիւք, և սարկաւազաւք, և բաղում ժողովրդովք արամբք, կանամբք, և մանկատովք, ի գերութիւն վարեցին յաշխարհն Նդիպտացոց» (Ք 2588, էջ 443ա—444ա, հմտ. Ք 4211, էջ 527ր և շար.): Տէս նաև ներքևում, էջ 181:

220. Իմա կահրրե:

221. Տէս և հմտ. ՄԺ, 1, էջ 86, 99, ծանոթ. 121: